

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

UDK 343+351.74./75(05)
YU ISSN 0409-2953

БЕОГРАД
Година LXI

2
2019

„БЕЗБЕДНОСТ“

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Проф. др Бобан Милојковић, редовни професор Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Миљивој Донсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,
Проф. др Драгана Коларић, редовни професор Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,
Проф. др Бојан Милисављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,
Доц. др Миле Шикман, начелник Управе за полицијско образовање, Министарства унутрашњих послова Републике Српске,
Проф. др Младен Милошевић, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,
Доц. др Александар Ђорђевић, помоћник команданта жандармерије, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Божидар Оташевић, Криминалистичко-полицијски универзитет,
Доц. др Синиша Достих, Управа граничне полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Владимир Урошевић, послови сузбијања електронског криминала у Служби за борбу против организованог криминала, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Наташа Радосављевић-Стевановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Владимир Шебек, шеф Одсека за борбу против корупције, Управе криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Главни и одговорни уредник
Доц. др Божидар Оташевић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милетић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенцић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА:

Булевар Зорана Ђинђића 104
011/3148-734, 3148-739,
e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

(тираж: 800 примерака)

ШТАМПА: Комазец,
Краља Петра I, 66, Инђија

PDF верзија часописа доступна је на адреси:

<http://www.mup.gov.rs/публикације>,

и архивабројева од 2000. до 2015. године доступна је на адреси:

<http://prezentacije.mup.gov.rs/upravzaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

Дијана ПЕТРОВИЋ 5 ШЕСТА ДЕЦЕНИЈА ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Проф. др Бојан МИЛИСАВЉЕВИЋ 12 МЕСТО И УЛОГА ВОЈНИХ АТАШЕА У ПОЗИТИВНОМ ДИПЛОМАТСКОМ ПРАВУ
- Филип КУКИЋ 28 СТРАТЕШКИ ПРИСТУП УНАПРЕЂЕЊУ ФИЗИЧКЕ ПРИПРЕМЉЕНОСТИ КОЈА ЈЕ У СКЛАДУ СА СТАНДАРДОМ ЗА ДОБРО ЗДРАВЉЕ ПОЛИЦАЈАЦА: ОСМОНЕДЕЉНА ИНТЕРВЕНЦИЈА – ПИЛОТ СТУДИЈА
- Александар ЧВОРОВИЋ
- Проф. др Оливер ЛАЈИЋ 46 ДРОГЕ ЗА СИЛОВАЊЕ – ПОЈЕДИНИ КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ, ИНФОРМИСАНОСТ И СТАВОВИ МЛАДИХ
- Проф. др Валентина БАИЋ
Милан Ољача

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Проф. др Младен МИЛОШЕВИЋ 68 СПЕЦИФИЧНОСТИ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА ПРЕВАРЕ УЗ КОРИШЋЕЊЕ ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
- Проф. др Ненад ПУТНИК
- Проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ 89 СТРУКТУРА И ДИНАМИКА ИЛЕГАЛНИХ ТРЖИШТА У СПЕКТРУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
- Проф. др Ненад МИЛИЋ
- Др Жељко НИНЧИЋ 111 КРИМИНАЛИСТИЧКА КОНТРОЛА У ФУНКЦИЈИ СУПРОТСТАВЉАЊА КРИМИНАЛИТЕТУ
- Спасоје ВУЛЕВИЋ 134 АМОК СИТУАЦИЈЕ И НАПАДИ „АКТИВНОГ СТРЕЛЦА“ КАО ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ
- Проф. др Светлана РИСТОВИЋ 153 СРПСКА ПОЛИЦИЈА И МЕЂУНАРОДНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА – ОД ПОЧЕТАКА ДО ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА
- Душан СТАНКОВИЋ 176 ПРОЦЕС ЛИЦЕНЦИРАЊА СЛУЖБЕНИКА ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- 196 УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РАДОВА

CONTENTS

Dijana PETROVIĆ 5 SIXTH DECADE OF SECURITY MAGAZINE

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Prof. Bojan MILISAVLJEVIĆ, PhD 12 PLACE AND ROLE OF MILITARY ATTACHES IN POSITIVE DIPLOMATIC LAW
- Filip KUKIĆ 28 THE STRATEGIC APPROACH TO AN IMPROVEMENT OF HEALTH-RELATED PHYSICAL FITNESS OF POLICE OFFICERS: AN 8-WEEK EXERCISE INTERVENTION – PILOT STUDY
- Aleksandar ČVOROVIĆ
- Prof. Oliver LAJIĆ, PhD 46 RAPE DRUGS - CERTAIN ASPECTS REGARDING CRIME INVESTIGATION, AWARENESS AND ATTITUDES OF THE YOUNG
- Prof. Valentina BAIĆ, PhD
- Milan Oljača

REVIEW PAPERS

- Prof. Mladen MILOŠEVIĆ, PhD 68 THE SPECIFIC FEATURES OF PERPETRATION OF THE CRIMINAL OFFENCE OF FRAUD USING INFORMATION-COMMUNICATION TECHNOLOGIES
- Prof. Nenad PUTNIK, PhD
- Prof. Darko MARINKOVIĆ, PhD 89 STRUCTURE AND DYNAMICS OF ILLEGAL MARKETS WITHIN THE SPECTRUM OF ORGANIZED CRIME
- Prof. Nenad MILIĆ, PhD
- Željko NINČIĆ, PhD 111 CRIMINALISTIC CONTROL IN THE FUNCTION OF OPPOSING CRIMINALITY
- Spasoje VULEVIĆ 134 AMOK OR ACTIVE SHOOTER'S ATTACKS AS A FORM OF SECURITY THREAT
- Prof. Svetlana RISTOVIĆ, PhD 153 SERBIAN POLICE AND INTERNATIONAL POLICE COOPERATION FROM THE BEGINNING TO EUROPEAN INTEGRATION
- Dušan STANKOVIĆ 176 LICENSING PROCESS OF PRIVATE SECURITY OFFICERS IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- 196 INSTRUCTION FOR THE ASSOCIATES ABOUT EDITING THE MANUSCRIPTS

Дијана ПЕТРОВИЋ

Пензионисани радник Министарства
унутрашњих послова Републике Србије

Шеста деценија часописа „Безбедност“

Пре шест деценија, тачније 1959. године, покренуто је стручно гласило МУП-а Републике Србије у оквиру Републике Југославије под називом *Безбедност*. Први број је изашао 13. маја, на Дан служби безбедности поводом обележавања јубилеја – петнаестогодишњице формирања органа безбедности ратне 1944. године у Дрвару (Босна и Херцеговина).

Ове године је јубилеј часописа *Безбедност*. У њему је шездесет дугих година, из месеца у месец, у континуитету објављивано све што је од интереса и информативно вредно, значајно, ново, научно и стручно доказано у полицијској струци, науци и безбедности уопште, о којој се МУП стара и коју кроз службе спроводи. Заједно са другим гласилима и периодиком служби безбедности, полиције, унутрашњих послова и образовних институција МУП-а, *Безбедност* је извор стручних, историјских, едукативних и научних информација из свих области МУП-а и шире. Дуг период непристрасног бележења свих значајних момената у раду МУП-а и државне управе дао је часопису историјску вредност и вредност по себи. Тако је он постао не само извор релевантних информација из поменутих институција и о њима, попут енциклопедије, већ је и сам предмет научног истраживања. Из тог разлога је за обележавање 55 година од излажења првог броја урађена *Библиографија часописа Безбедност* како би се истраживачима свих профила (научни радници, студенти свих образовних нивоа, публицисти...) пружила веродостојна информација и олакшало долажење до валидних података са едукативним и историјским предзнаком.

Дуг је посматрани период, у којем се часопис очекивано мењао и прилагођавао потребама својих читалаца и корисника у складу са временом свога постојања. Упутно је у принципу посматрати његов развој и промене кроз омеђено време, на пример из деценије у деценију. Тај принцип је примењен и у раду објављеном поводом обележавања пет деценија од излажења *Безбеднос-*

ти¹. Како је већ објављена кратка историја часописа, задржаћемо се само на најбитнијим моментима у његовом постојању како бисмо обезбедили континуитет и целовитост садржаја, а детаљније ћемо се бавити његовом последњом деценијом.

Стручно-научни профил часописа

Уредништво је увек настојало, нарочито од почетка новог миленијума, да својим читаоцима презентује квалитетне, оригиналне истраживачке, теоријске и стручне радове са рецензијом, који поседују високе информативне и едукативне вредности и нису ни где претходно објављивани, а у складу су са пропозицијама за радове стручних и научних часописа. С тим у вези, строго се поштовало 2003. године донето *Упутство сарадницима за припрему рукописа за објављивање* на српском и енглеском језику, настало на основу *Правила за издавање часописа*. Упутство је штампано на последњој страници у сваком броју часописа како би се ауторима олакшала припрема радова за објављивање.

Тако дуго и непрекидно трајање, оријентација ка стручном и научном садржају и тежња ка уласку у породицу стручних и научних часописа 1993. године обезбедили су часопису број **YU ISSN-0409-2953**, по коме се у библиографској јавности препознаје као серијска публикација са простора бивше Југославије. Исте године добио је и библиографску ознаку **UDK – 351.74/75 (05)**, број који говори да је то теоријски и стручни часопис МУП-а Републике Србије. Како се у часопису објављују углавном радови из области полиције, кривичног права, криминалистике и безбедности уопште, УДК број се проширује библиографском сиглом **-343-** која обухвата ове научне области, па тако надаље стоји **UDK – 343+351.74/75 (05)**. YU ISSN и UDK број стоје на дну насловне корице или на покорици у зависности од промена у дизајну и графичкој опреми часописа. Промене настале у нешто ранијем периоду, од 2006. надаље, у погледу побољшања опреме текстова и даље се доследно примењују. Стручни и научни радови се библиографски обрађују са доделом појединачних УДК бројева, а сваки

¹ Петровић, Д., (2009) Пет деценија часописа „Безбедност“ МУП-а Републике Србије, Београд, стр. 9–32.

рад прате и резимеи на српском и енглеском језику и кључне речи. Садржај часописа се такође преводи на енглески језик. Од 2011. године објављују се и радови само на енглеском језику, уз резиме и кључне речи које су у овом случају на српском језику. Оријентација ка теоријским и стручним, истраживачким текстовима, њихов одговарајући научни стандард и повећање броја сарадника из стручне јавности ван МУП-а (са одговарајућих факултета и Универзитета) омогућили су да 2006. године у Министарству науке и животне средине часописа буде регистрован као *Научни часопис у области друштвених и хуманистичких наука*. Тиме је реноме часописа знатно побољшан, а објављивање радова у њему ауторима доноси одговарајуће референце. Од 2006. године часопис се у интегралном облику објављује и на сајту МУП-а, чиме је увелико повећана његова доступност и искористивост.

Традиција, прихваћеност у стручној јавности и рејтинг обезбедили су часопису категорију **М 52 – часопис националног значаја**, коју му је доделило Министарство просвете и науке и технолошког развоја Републике Србије, према Српском цитатном индексу, у одељку хуманистичких наука Библиометријског извештаја Народне библиотеке Републике Србије од 15. 4. 2009. године. Објављивање радова у часопису са том ознаком додатно мотивише ауторе јер обезбеђује афирмацију у струци и науци којом се баве и доприноси њиховој стручној и научној компетенцији. Рад уредништва на сталном побољшању и напредовању часописа у сваком погледу, посебно у подизању квалитета текстова у смислу њихове научне валидности, оригиналности и иновативности – о којој сведоче непристрасне и строге рецензије познатих и признатих стручњака из редова научника, истраживача, универзитетских професора и др. – валоризовало је Министарство просвете науке и технолошког развоја 2017. године доделивши *Безбедности* категорију **М 51 – водећи часопис националног значаја**, што је објављено на сајту тог министарства у одељку *Право и политикологија*. Часопис је постао интересантан и за иностране ауторе, научнике и истраживаче. Објављени су и објављују се радови аутора који најчешће долазе из земаља у региону и бивших република Југославије. Ради доступности широј читалачкој публици, због језичке баријере и писма чланци су често само на енглеском језику.

Елементи сваког часописа на који се обраћа пажња јесу: *писмо, периодичност, формат, обим, тираж, дизајн и финансирање.*

Шеста декада у животу часописа протиче у сталном напору власника и руководства да се достигну ниво одржи и унапреди колико год је могуће, уз сталну бригу о квалитету, који утиче на рејтинг. Часопис се од оснивања штампа на ћирици. Посебна пажња је усмерена на графички дизајн, који одликује припадност часописа МУП-у кроз примену симбола струке и препознатљиву тамно плаву боју. Дословно се примењује информациона технологија на сваком ступњу израде и пласмана и на целокупном садржају часописа. Обим часописа варира од неколико десетина до преко сто страница са прилозима (цртежи, фотографије, слике, табеле...) са непрекидном растућом нумерацијом за једну годину, све до 2007. године када се мења. Када је то потреба налагала, часопис се штампао као двоброј, или је објављиван анекс.

Послужићемо се статистичким подацима да бисмо евидентирали сваку значајнију промену од интереса за часопис. Готово пет деценија часопис излази двомесечно, шест бројева за годину дана у више хиљада примерака. Број примерака са годинама опада. У последњој деценији је углавном било 1.000 примерака. Финансијске прилике диктирају тираж. У 2008. години часопис са двомесечног излажења прелази на тромесечно, тј. квартално. Од 2010. објављују се три броја годишње. Информациона технологија је омогућила часопису и дигиталну форму излажења, што га је учинило присутним и у новом медију, а самим тим вишеструко увећало његову доступност читаоцима и корисницима. Треба нагласити да је часопис бесплатан за кориснике готово од самог оснивања до данас. Оснивач сноси све трошкове. Аутори се плаћају хонорарно.

Уређивачки одбор или уредништво, како се назива руководство часописа, именује министар, а мења се на четири године реизбором. Чланови уредништва у посматраном периоду увек су били из редова полицијског школства, ресора министарства (по могућству са научним степеном) и сарадници из шире академске заједнице. Оперативни део уредништва чине главни и одговорни уредник, уредник, лектори за српски и енглески језик и сарадници по позиву. Број чланова уредништва креће се између дванаест и

петнаест, заједно са главним и одговорним уредником који је обавезни члан. Техничко уређење, припрема за штампу и сама штампа остварују се са спољним сарадницима. У посматраном периоду (2010–2019) већина чланова уредништва је непромењена, тј. исти чланови остају у више мандата. Подаци о томе доступни су у импресуму у сваком броју часописа. Хронолошке промене података у часопису од интереса за јавност приказане су у табели која следи.

Година издања и бројеви	Уредништво	Главни и одговорни уредник	Уредник	Тираж
2010 1/3	Предраг Марић Андреја Савић Сузана Шулејић Небојша Пурић Младен Курибак Ђорђе Ђорђевић Бобан Милојковић Ђорђе Игњатовић Стојадин Јовановић Мијодраг Гутић Снежана Нововић Горан Милошевић Драган Васиљевић	Проф. др Бобан Милојковић	/	1.000
2011 1/3	Бобан Милојковић Дарко Маринковић Саша Мијалковић Славиша Ђукановић Миле Шикман Владимир Урошевић Божидар Оташевић Милан Клисарић Небојша Пурић Жељко Никач Горан Илић Миливој Допсај Зоран Голубовић Жељко Нинчић Снежана Нововић	Проф. др Дарко Маринковић	/	1.000
2012 1/3	исто	исто	Јасмина Владисављевић	1.000
2013 1/3	исто	исто	исто	1.000

2014 <i>1/3</i>	исто	исто	исто	1.000 850
2015 <i>1/3</i>	Бобан Милојковић Владимир Шебек Божидар Оташевић Владимир Урошевић Жељко Нинчић Дијана Хркаловић Синиша Достић Александар Ђорђевић Миливој Допсај Тијана Шурлан Бојан Милисављевић Миле Шикман Младен Милошевић Наташа Радосављевић Стевановић	Доц. др Божидар Оташевић	исто	1.000 850
2016 <i>1/3</i>	исто		исто	1.000
2017 <i>1/3</i>	исто		исто	1.000
2018 <i>1/3</i>	исто		исто	800

Концепција часописа огледа се, између осталог, и у избору рубрика које доприносе информативној вредности сваког часописа. Профилисању објављиваних текстова допринеле су доста укрупњене рубрике и нове форме и типови научних и стручних и истраживачких чланака. Постојао је веома велики број рубрика које су се често преклапале због прилично нејасних граница. У последњој деценији часописа *Безбедност* до 2010. године рубрике су биле: *теоријски радови*, *стручни радови*, *из стране литературе*, *прикази књига*... Од броја 2 из 2010. године рубрике мењају називе у: *оригинални научни радови*, *прегледни научни радови* и *стручни радови*, а задржане су рубрике *из стране литературе* и *прикази књига*.

Година издања и бројеви	Аутор (домаћи / страни)	Оригинални научни радови	Прегледни научни радови	Теоријски радови	Стручни радови	Из стране литературе	Прикази
2010 <i>1/3</i>	79	6	23	6	9	4	5
2011 <i>1/3</i>	56 / 4	7	16	/	12	3	3
2012	59 / 10	9	27	/	12	3	3

<i>1/3</i>							
<i>2013</i> <i>1/3</i>	44 / 9	8	17	/	8	3	3
<i>2014</i> <i>1/3</i>	47 / 12	10	19	/	5	3	5
<i>2015</i> <i>1/3</i>	41 / 6	9	17	/	9	/	1
<i>2016</i> <i>1/3</i>	40 / 4	9	21	/	/	/	/
<i>2017</i> <i>1/3</i>	34	10	27	/	/	/	/
<i>2018</i> <i>1/3</i>	38 / 2	5	25	/	/	/	/

Часопис *Безбедност* је регистрован и за издавачку делатност. Најчешће су објављиване посебне публикације поводом обежавања различитих јубилеја. Када је то ситуација или потреба налагала, нарочито у првим деценијама, ресурси часописа коришћени су за припрему брошура са текстовима за стручну наставу и обуку припадника униформисаног састава полиције, као и за публикације са изводима из законских прописа од интереса за полицију и рад МУП-а и другим различитим написима.

За свој рад часопис је више пута награђиван орденом и плакетима, последњи пут „Плакетом др Арчибалд Рајс“ 2004. године од стране МУП-а Републике Србије.

Не треба посебно истицати значај часописа *Безбедност* за припаднике полиције и Министарства у целини – он је евидентан. Његово континуирано постојање и огроман број објављених података из стручних и научних радова доприносе едукацији и информативно утичу и на читаоце ван безбедносних институција, доприносећи подизању њихове безбедносне културе и нивоу стручног образовања и понашања.

Проф. др Бојан МИЛИСАВЉЕВИЋ*
Правни факултет Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902012M

УДК: 341.781

Оригинални научни рад

Примљен: 30. 5. 2019. године

Датум прихватања 4. 6. 2019. године

Место и улога војних аташеа у позитивном дипломатском праву

Апстракт: *Институт војних аташеа је веома интригантан и безбедносно важан за сваку државу. У раду је представљен развој војних аташеа, као и разлози њиховог увођења у вршење дипломатске службе и прикупљање информација од интереса за сваку државу. Нарочита пажња посвећена је еволуцији војних аташеа у систему Републике Србије.*

У наставку су представљене основне функције које обављају војни аташеи, као и однос са дипломатским особљем у мисији. Анализирана је посебна правна природа субординације која постоји у вези с војним аташеима, која је подељена између шефа дипломатске мисије (министарства спољних послова) и министарства одбране и генералштаба. У раду се нарочито истичу безбедносни аспект ангажовања војних аташеа и деликатност посла који они обављају. У том смислу приказане су основне привилегије и имунитети које поседују војни аташеи, а који су аналогни дипломатским имунитетима.

На крају рада указује се и на повремене неправилности у њиховом раду које могу да се крећу од злоупотребе имунитета па све до шпијунаже као тешког кривичног дела. Закључено је да војни аташеи чине важну карику у дипломатским односима држава и да је тај институт специфичан и веома користан за позитивну сарадњу држава и унапређење пријатељских односа.

Кључне речи: *војни аташе, дипломатска мисија, имунитети.*

*bojan@ius.bg.ac.rs

Уводна разматрања

Институт војних аташеа познат је још кроз историју дипломатског права. С обзиром да је једна од основних функција сваке дипломатске мисије функција обавештавања, војни аташеи су се развили веома рано и добили улогу прикупљања и преношења специфичних информација важних по безбедност државе коју представљају. Управо због специфичне позиције коју војни аташеи имају у односу на друге чланове дипломатске мисије, њихов ангажман је безбедносно осетљив и захтеван. То се односи како на државу именована, када је потребно изабрати одговарајуће лице за ту улогу, тако и на државу пријема, јер је неопходно да постоји оправдано поверење у то лице и његове активности. И поред тога што се приликом ангажовања војних аташеа нарочито води рачуна, у пракси је и кроз историју дипломатије и у данашње време долазило до проблема приликом вршења њиховог мандата. Управо из тих разлога потребно је истражити ову област и учинити напоре ка прецизнијем дефинисању и одређивању овог појма.

Делатност војних аташеа доноси безбедносне изазове у погледу врсте информација које се прикупљају, начина њиховог преношења, као и субјеката који се користе за прикупљање. Потреба за обавештајним радом у оквиру војнодипломатске праксе проистекла је из потребе за добрим познавањем противника, његових бојних потенцијала, слабости и намера, и из немогућности држава и њихових војски да остваре своје циљеве, пре свега агресивне, јер их таква намера излаже међународном компромитовању и последицама које из њега проистичу (Миленковић, 2013: 197). Због наведених разлога потребно је пажљиво анализирати положај војних аташеа имајући у виду да он није посебно регулисан општим нормама дипломатског права.

Појам и развој војних аташеа

Војни аташе представља лице које је део дипломатске мисије, а коме су поверени специфични задаци. Реч аташе (фр. *Attacheer*) значи придодати, доделити на рад, примамити, навикнути се на нешто, заволети нешто (Вујаклија, 2004: 83).

Поред шефа дипломатске мисије једино је још за војног аташеа потребан посебан агреман, то јест формална сагласност за ступање на функцију, па се он тиме издваја од осталог, редовног дипломатског особља. Та чињеница показује да се ради о веома важној позицији у оквиру дипломатије данас. Осим тога војног аташеа од дипломатског особља разликују и бројне друге особине. Нема сумње да он спада у групу лица која јесу носиоци дипломатских привилегија и имунитета. Личност војног аташеа је неприкосновена, једнако као и личност дипломатског представника.¹ Војни аташе има кривични имунитет, као и релативни грађански имунитет.² С друге стране, ако посматрамо функције дипломатске мисије, код војних аташеа је посебно наглашена надлежност везана за обавештавање. Војни аташеи су веома интересантни контраобавештајним службама државе пријема и под будним су оком да обавештавање не би прерасло у шпијунирање, што представља недопуштену активност.

Историјат војних аташеа је веома стар и повезан је са оружаним дејствима и прикупљањем информација.³ Тако је још у старом Риму забележено да је постојала пракса да гласнике у преговорима прате робови, међу којима су се понекад налазили прерушени војни официри чији је задатак био да прикупе информације о бројности и опреми противничке војске (Alfred Vagts, 1967: 11). Током средњег века постојали су војни изасланици који су имали

¹Члан 29: Личност дипломатског агента је неприкосновена. Он не може бити подвргнут никаквој врсти хапшења или притвора. Држава код које се акредитује третира га с дужним поштовањем и преузима све разумне мере да би спречила nanoшење увреда његовој личности, његовој слободи или његовом достојанству;

²Члан 31 Конвенције о дипломатским односима предвиђа: Дипломатски агент ужива имунитет од кривичног судства државе код које се акредитује. Он такође ужива имунитет од грађанског и управног судства, осим кад се ради о: а) некој стварној тужби која се односи на приватне непокретности на територији државе код које се акредитује, осим ако дипломатски агент поседује ту непокретност за рачун државе која акредитује а за потребе мисије; б) тужби која се односи на наслеђе, у којој се дипломатски агент појављује као извршилац тестамена, администратор, наследник или легатор по приватној основи а не у име државе која акредитује; ц) тужби која се односи на слободне професије или трговачке делатности, ма каква она била, коју врши дипломатски агент у држави код које се акредитује, изван својих службених функција.

³Више о томе у: Vagts, A. (1967). *Military Attache*. Princeton Legacy, стр. 3–189.

задатак да прате како се новац дат савезничкој војсци улажеу ту војску и њену опрему. С развојем модерних држава показала се потреба за установом војног аташеа у институционално организованом оквиру. Тако је француски кардинал Ришеље у периоду владавине Луја XIV формирао војно-политички обавештајни биро (Ђорђевић, 1978: 26). Задатак тог бироа био је да координира рад свих војних аташеа који су упућивани у друге државе и сабира и анализира све информације на једном месту. Већ тада започиње пракса да се војни аташеи налазе под надлежношћу амбасадора и да су му на неки начин потчињени. То правило се задржало до данас, мада је њихова одговорност усмерена и ка министарству одбране. Велики војсковођа Наполеон наставио је да развија установу војних аташеа. Он је био свестан њиховог значаја па их је упућивао да прикупљају податке о снази и положајима супарничких војски. Временом се функција војних аташеа уобличавала у сарадњу у војној области – помоћ у обуци војске, одржавање везе путем преноса информација, давање савета активним војним лицима, контрола коришћења финансијских средстава која су дата војсци друге државе. Дакле, функције војних аташеа су постајале бројније и нису биле усмерене само на периоде непријатељства и дестабилизације, већ и на унапређење пријатељских односа и сарадње држава тог времена.

Када је реч о нашој држави, познато је да се дипломатска служба као јавноправна делатност везује за суверене државе. Србија је стекла пуну независност на Берлинском конгресу 1878. године, па је тада започела да води своју спољну политику у пуном обиму. У годинама које су претходиле потпуној независности наши официри су се школовали на престижним војним академијама како би стекли корисно војно образовање, а нарочито је то био случај у Аустро-Угарској осамдесетих година деветнаестог века. Тако је забележено да су наши војници после Берлинског конгреса 1878. године највише одлазили у Аустро-Угарску, деведесетих година XIX века у Русију, а у првој деценији XX века у Француску (Ђукић, 2013: 40). Из те чињенице може се видети и усмерење спољне политике нове државе – управо оно је утицало на одабир држава у којима ће се школовати војни кадар за потребе државе.

Први војни аташе тадашње Књажевине Србије био је мајор Константин Миловановић који је послат на службу у Беч (Милен-

ковић, 2018: 2). Недуго након тог именованја следи постављање војног аташеа у Цариграду 1881. године, и то мајора Јеврема Велимировића. Колики значај се придавао делатности војног аташеа говори чињеница да је мајор Велимировић вио лични ађутант кнеза Милана. Већ 1898. године отвара се војно изасланство и у Русији, где дужност започиње потпуковник Љубомир Христић. У то време војна изасланства била су потчињена Кабинету Министарства војног (Миленковић, 2018: 4). До Првог балканског рата 1912. године Србија је имала девет акредитованих војних изасланика, и то у Цариграду, Софији, Букурешту, Петрограду, Лондону, Паризу, Риму, Цетињу и Солуну, а уједно је постала и најинтересантнија балканска држава од које је много шта зависило на Балкану. Београд је био домаћин 12 акредитованих војних изасланика, са бројним војнодипломатским представницима (Миленковић, 2018: 6). Током живота Краљевине СХС учињено је доста на институционализацији војних аташеа које је наша држава упућивала у бројне државе, највише у најзначајније државе и државе региона. Новина је била да су војни аташеи формално подвргнути обавештајном одељењу генералштаба, а не министарства одбране. Данас Војнообавештајна агенција, као орган управе у саставу Министарства одбране, обавља обавештајне послове од значаја за одбрану и реализује дипломатску функцију у области одбране са 23 изасланства и корпусом од 30 акредитованих војнодипломатских представника на резиденцијалној и нерезиденцијалној основи (Миленковић, 2018: 15–16).

Место војних аташеа у дипломатској мисији

У данашње време војни аташеи су део структуре дипломатске мисије, подвргнути су унутрашњој хијерархији и имају дипломатски статус према Конвенцији о дипломатским односима. Лица која се упућују на функцију војног аташеа јесу активни официри државе именованја и могу припадати копненим, поморским, речним или ваздухопловним снагама своје државе. Војни аташеи имају право да носе униформу у различитим званичним приликама, на скуповима и церемонијама, и то се не сматра повредом добрих дипломатских обичаја. Функција војног аташеа представља обављање сложених активности усмерених на прикупљање инфо-

рмација пре свега из области војске, али и знатно шире с обзиром да је за безбедносну позицију државе важан велики број питања.

Унутрашњи прописи држава ближе одређују положај, надлежности и процедуре у вези с војним аташеима. Тако је прописима Републике Србије предвиђено следеће: подаци о институцији у систему одбране која је задужена за комуникацију са војнодипломатским представницима, процедура акредитовања и отварања изасланства одбране у држави пријема, процедуре представљања и опраштања војнодипломатских представника, комуникација са органима државе пријема, ношење униформе, сабљи и бодежа односно личног наоружања, процедуре и реализације посета руководиоцима и обиласка јединица и установа система одбране и слично.⁴

Поводом одређивања појма војног аташеа могу се видети неодређености, па је јасно да се ради о специфичној врсти дипломате. Војни аташе је од почетка био нешто попут хибрида у међународним односима. Он је био делом дипломата, делом војник, делом осматрач, али вероватно, како је сугерисао Лорд Џорџ Курзон, не увек и не потпуно добродошао (Shea, www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/toc38.pdf). И заиста војни аташе није типичан дипломата – он је професионални војник и због тога његово присуство и понашање морају бити потпуно примерени и у складу с правилима дипломатског права. С једне стране, он мора да се стара о очувању угледа своје државе, а с друге стране да изврши поверене задатке. Безбедносне службе државе пријема на њега гледају као на потенцијалну опасност и теже да испрате његове поступке. Због тога су кроз историју амбасадори били против тога да се у њихове мисије упућују војни аташеи, јер то ствара напетости у односима са државом пријема и отежава њихове свакодневне дипломатске активности.

Функција војних аташеа је стална и то их разликује од привременог упућивања војних изасланика. Значај сталности функције посебно је истакнут у следећем наводу: опште је познато правило које каже да, уколико желимо да схватимо шта се тачно дешава у некој земљи, неопходно је да се активности у тој земљи прате у континуитету, уколико се то не чини може се десити да нам многи детаљи промакну, а за последицу имамо ситуацију у којој се губи

⁴*Протоколарно упутство за стране војне представнике акредитоване у Републици Србији* (2007). Министарство одбране, Београд.

из вида целокупан развој догађаја (Vagts, 1967:31). Често се у литератури наводи да су основне функције војних аташеа прикупљање информација, њихова обрада и слање у државу именована тих података. Данас је значај поседовања информација велики с обзиром да постоји значајна динамика у међународним односима. Због тога је занимљиво следеће поређење: живимо у времену када информација има убитачну моћ; они који владају информацијама борбенији су и јачи од оних који владају атомским наоружањем (Trifoni, 2005: 25). Овај закључак, иако прејакко наведен, сведочи о томе колико је драгоцено поседовање правих информација и колики значај оне имају. Делатност војних аташеа није само важна за дипломатску мисију и министарство спољних послова, она може бити од велике важности за целокупну безбедност државе, њен курс у вођењу спољне политике и уопште стратешко деловање на спољном и унутрашњем плану.⁵

Као основне функције војних аташеа појављују се функција прикупљања информација, обавештавања, функција унапређења пријатељских односа и сарадње држава у области војске и безбедносних служби, али и функција безбедности саме дипломатске мисије. Активности војног аташеа се свакодневно испољавају, а почињу од контакта са званичним представницима оружаних снага земље домаћина, у официјелним сусретима, присуствовањем на пријемима, свечаностима, разним прославама, парадама и другим пригодама које домаћин организује за војнодипломатски кор (Зечевић, 1990: 73). Војни аташеи могу имати улогу у спровођењу преговора са државом пријема који имају за циљ куповину или продају војне опреме, као и уговарање сарадње у спровођењу обуке војних јединица. Тада су њихова знања као активних официра драгоцена и могу помоћи мисији коју је држава упутила да преговара о наведеним темама.

Војни аташе мора добро да познаје прописе у држави пријема како својом функцијом обавештавања не би угрозио виталне националне интересе државе пријема и повредио тајне информације и податке. То је нарочито важно у данашње време, када се велика количина осетљивих података чува на компјутерима и мо-

⁵О значају и улози војно обавештајне делатности видети: Finnegan, J. P. (1998). *Military intelligence*. Center of Military History United States Army, Washington D. C.

же бити откривена и прослеђена у кратком року. С друге стране, велики број података који су некада били тајни данас су доступни јавности. Процене обавештајних и контраобавештајних служби указују да се данас око 90% података прикупља легалним путем, преко средстава јавног информисања, непосредних контаката са грађанима и официрима неке државе, разговора са другим изворима (дипломатама, новинарима, трговцима и туристима), а само 10% података се прикупља на класичан обавештајни начин (Зечевић, 1990: 139). Због тога је посао војних аташеа олакшан, а често се своди на аналитику и повезивање већ познатих података и информација. Војни аташе о свом раду подноси редовне и ванредне извештаје, које такође прати ознака тајности као и преписку дипломатске мисије. Као један од важних извора информација појављује се комуникација са другим војним аташеима, али се том приликом мора водити рачуна о осетљивости комуникације. Једна од најугицајнијих обавештајних служби у свету, израелска обавештајна служба Мосад, највећи број прикупљених података базира управо на ХУМИНТ средствима, односно на прикупљању података од људи као непосредних извора података.⁶ Дакле, иако су средства технике толико напредовала, и даље је непревазиђено скупљање података непосредним опажањем и прикупљањем информација на живој основи.

Улога војних аташеа постала је важна када је дошло до наглог развоја индустрије и када се она користила за унапређење војних средстава. Тада обичан дипломата више није могао да прати развој нових врста војних технологија и о томе обавештава своју државу јер није поседовао потребна знања из те области. О променама у погледу делатности, али и о сложености спровођења њиховог мандата, сведочи следеће: чињеница је да су у последњих двеста година војни аташеи морали да обавештавају своју земљу о најпростијим војним темама као што је коњица, али и о најсавременијим, као што су нуклеарне ракета великог домета, али само мали број њих је у томе успео (Vagts, 1967: 31). Ипак, тешко је дати оцену о томе колико су информације које преносе војни аташеи корисне за државу пријема када је познато да се ради о заштиће-

⁶Видети опширније: Делић, М., Савић, А., Бајагић, М. (2002). *Безбедност света од тајности до јавности*. Полицијска академија, Београд.

ним линијама комуникације и извештајима који носе ознаку поверљивости.

Када је реч о функцијама војних аташеа, оне се могу упоредити са функцијама које врше дипломатски представници.⁷ Надлежности дипломатских представника наведене су у Конвенцији о дипломатским односима из 1961. године и део су општег обичајног права.⁸ С друге стране, не постоји формална кодификација надлежности војних аташеа зато што то зависи и од унутрашњих прописа држава, као и њихове праксе. На доктринарном нивоу могло би се закључити да они обављају следеће функције: представљање оружаних снага у држави пријема, заштита интереса оружаних снага и њених припадника, преговарање са представницима оружаних снага земље домаћина, обавештавање о оружаним снагама земље домаћина и подношење правовремених извештаја сопственој влади и унапређење пријатељских односа и развијање војне сарадње (Здравковић, 9). На тај начин се целовитије одређују функције војног аташеа и указује на низ других делатности које они обављају, а које се не свде само на обавештавање као што би се могло претпоставити. Потребно је, међутим, имати у виду да се у овом раду говори о општим функцијама војних аташеа, а да тиме нису обухваћене посебне надлежности које војни аташеи могу имати у оквиру неких уговорних аранжмана или међународних организација.

На основу информација које су јавно доступне може се видети шта све обухватају делатности војног представништва. Тако се на сајту амбасаде Руске Федерације може пронаћи да се преко војног дела мисије врше следеће делатности: војно-политичке, војне,

⁷За детаљније о функцијама дипломатске мисије видети: Крећа, М., Милисављевић, Б. (2017). *Међународно право представљања – Дипломатско и конзуларно право*. Правни факултет, Београд, стр. 109–112.

⁸У члану 3 предвиђа: Функције дипломатске мисије се састоје нарочито у:

- а) Представљању државе која акредитује код државе, код које се акредитује;
- б) Заштита у држави (код које се акредитује) интереса државе која акредитује и њених држављана, у границама које дозвољава међународно право;
- в) Преговарању с владом државе код које се акредитује;
- г) Обавештавању, свим дозвољеним средствима, о условима и развоју догађаја у држави код које се акредитује и подношењу извештаја о томе влади државе која акредитује;
- д) Унапређење пријатељских односа и развијању привредних, културних и научних односа између државе која акредитује и државе код које се акредитује.

војно-техничке и одбрамбено-економске. Такође, обезбеђује се информационо-документарна размена између Министарстава одбране Руске Федерације и Србије. Поред тога, овај део мисије спроводи информационо-пропагандну активност, упознаје се са питањима војне политике Русије и проблемима изградње и делатности њених оружаних снага. Одељење сарађује са државним органима и ветеранским и другим друштвеним организацијама из Србије по питању одржавања свечаности и одавања војних почasti поводом државних и војних празника, као и инвентарисања, паспортизације и одржавања у одговарајућем реду гробова совјетских и руских војника на територији Србије (<http://www.ambasada-rusije.rs/sr/vojni-atase>).

Опште је правило да функцију војног аташеа обавља лице које је држављанин државе именована, као што је то случај и са класичним дипломатским представницима. Постоје и понеки занимљиви случајеви, попут новоименованог војног аташеа Велике Британије који, иако је држављанин те државе, има директно порекло из Србије.⁹

Специфичан је и веома важан однос који има војни аташе као војни представник своје државе са дипломатском мисијом и шефом дипломатске мисије. Између њих морају постојати, с једне стране, чврста повезаност и координација у функционисању, а с друге стране, изванредан степен аутономије војног аташеа. Та аутономија никако не сме да иде до нивоа угрожавања при вршењу функција дипломатске мисије.

Разликовање функција војног аташеа од шпијунских делатности

Посао војног аташеа мора се јасно раздвојити од недопуштених аката шпијунаже. Реч „шпијунажа“ потиче од француског

⁹Ради се о Николи Илићу, потпуковнику краљевске војске. Његов отац је, повлачећи се с припадницима Динарске четничке дивизије пред партизанима, завршио у Енглеској. Никола Илић завршио је престижну Краљевску војну академију Сандхерст, одликован је медаљом за храброст 1993. године, орденом за заслуге у служби 1999. године, а 2006. године краљица Елизабета II прогласила га је чланом Реда Британске империје. Био је ангажован у Босни и Херцеговини, Сијера Леонеу, на Косову и Метохији, у Ираку и Авганистану, а обављао је и дужност заповедника батаљона британске војске у Северној Ирској.

израза *espionage*, што значи ухођење, вребање, достављање, потказивање, а сама реч *шпијун* италијанског је порекла, од речи *spione* односно ухода, достављач, доушник, потказивач (Вујаклија, 2004: 1023–1024). Шпијунажа би се могла дефинисати као планска, организована илегална делатност обавештајних служби у циљу прикупљања тајних података о другим државама и њеним виталним вредностима, намерама и циљевима, ради обезбеђења и остваривања државних, политичких и националних интереса (Зечевић, 1990: 273). На тај начин се прави јасна разлика између шпијунаже као илегалне делатности и редовног рада обавештајних служби. Обавештајне службе поседује свака држава и оне би се могле дефинисати на следећи начин: обавештајна служба је организована активност или организација (установа), која на основу захтева и намера водећих политичких структура и државе прикупља, оцењује, тумачи и пружа тајне и друге податке о противнику, штити сопствене структуре и ангажује се на спровођењу других активности којима се остварују одређени политички циљеви (Ђорђевић, 1986: 240).

Обавештајни органи државе именована понекад могу вршити притисак на војног аташеа да делује у правцу шпијунских активности, али он мора бити свестан да су такве активности забрањене и да се на тај начин излаже превеликом ризику. Шпијунажа је забрањена унутрашњим прописима држава и представља кривично дело посебне тежине. Поред директне шпијунаже постоји и индиректна, која се састоји у ангажовању лица која прикупљају и преносе информације од значаја за безбедност неке државе. Када се ради о војним аташеима и њиховој делатности, никако није добро да се њихове активности пореде са шпијунским јер се оне могу јасно разликовати. Свако такво поређење угрожава институт војних аташеа и могућност одржавања и унапређења пријатељских односа између држава (Миленковић, 2013: 110).

У пракси, нажалост, понекада долази до нежељених радњи војних аташеа. Тако је, на пример, израелски војни аташе 2004. године позван на одговорност због незаконитог деловања у Сједињеним Државама.¹⁰ Затим, 2005. године Велика Британија била је приморана да замени свог војног аташеа у Пакистану због сумњи

¹⁰Опширније у: *Israeli military attache met with alleged Pentagon mole: report*, www.spacewar.com/2004/040906093726.5j10pnfa.html.

да је био у блиској вези са пакистанском држављанком која се бавила шпијунажом.¹¹ Остао је забележен и непримерен случај поступања грчког војног аташеа у Републици Србији пре неколико година, када је возећи у видно алкохолисаном стању угрозио животе грађана и полиције која је покушала да га заустави. Органи реда су исправно поступили и спречили га да поново уђе у ауто примењујући мере самоодбране којима нису повређени његови имунитети. Недуго после тог инцидента он је окончао свој мандат у нашој држави вољом државе именована.

Проблеми који су везани за злоупотребу имунитета нису чести, али могу пољуљати односе између држава. У таквим ситуацијама постоји више могућности које стоје на располагању држави пријема: да прекршај само евидентирају и не предузимају даље кораке, да усмено упозоре починиоца, да позову шефа мисије или на евентуално нижем нивоу уложе усмени протест, да нотом упуте писмени демарш мисији, да амбасадор државе пријема у држави именована уложи протест и затражи од МИП-а да предузме све мере како се прекршај не би више поновио, да затраже повлачење починиоца, да починиоца прогласе непожељним и дају му краћи или дужи рок да напусти земљу, да га протерају и захтевају да му се суди у држави именована, да затраже скидање имунитета како би му се судило у држави пријема, у најтежим случајевима да протерају све особље и затраже затварање мисије, што не мора аутоматски да значи и прекид дипломатских односа, да прекину дипломатске односе. Нарочито је важно бити посебно опрезан када се ради о проблемима са имунитетом војних аташеа, јер су ти односи осетљиви.

У пракси је могуће да се до добро чуваних тајни важних по интересе државе дође на необичан начин. Тако је интересантан следећи пример: један јапански стручни часопис је објавио тачан опис (поред фотографија, скица конструкционог решења), податке и карактеристике најновијег америчког борбеног авиона, чији су подаци држани у строгој тајности у САД. Сматрало се да је са подацима упознат само најужи круг војног и политичког руководства САД. Иако су Американци били запрепашћени открићем, смирило их је сазнање да објављивање података није рад струч-

¹¹ Опширније у: *Britain removes Pakistan attaché*, news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4158958.stm.

них обавештајних служби нити издаје, већ резултат ситног и стрпљивог рада особа у јапанском часопису, који су на основу појединачно објављених информација, фотографија и скица новог авиона у различитим америчким листовима и часописима успели да реконструишу и добију комплетну слику о новом америчком борбеном авиону (Лукић, 1982: 18). На сличан начин покушавају да делују обавештајне службе, то јест да преко јавно доступних информација пажљиво склопе слику која има већи значај. У данашње време постоји велика количина информација која је доступна преко интернета па се она може пажљиво проучавати и користити за обавештајни рад. Сматра се да обавештајни органи више резултата постижу преко друштвених веза него другим методама деловања, јер прикупе низ корисних података, а не излажу се већим опасностима да буду компромитовани. Они припремају сваки контакт и наступају прорачунато, настојећи да при томе продру у све слојеве друштва. На први поглед те друштвене везе изгледају спонтане и неорганизоване, а у суштини представљају значајну форму рада обавештајних служби (Вилић, 1972: 65).

У систему Републике Србије за успостављање и именовање војних аташеа надлежно је министарство одбране (Закон о одбрани, члан 14, тачка 34 и члан 22, став 2), али на основу предлога војнообавештајне агенције. Условне и поступак за избор и упућивање изасланика одбране и Војске Србије и војних представника, начин финансирања и њихове активности у иностранству уређује министар одбране (Правилник о изасланствима одбране Републике Србије, члан 3). Активни војни официри који одлазе на службу у иностранство морају да прођу посебну обуку у трајању од готово годину дана. Током тог периода они се упознају са земљом у којој ће служити – њеном историјом, војно-политичким системом, традицијом, обичајима и културом, и проучавају дипломатску праксу и протокол. Након добијања агремана војни аташеи одлазе на обављање службе у трајању од четири године, са могућношћу продужења од годину дана. Наша држава у овом тренутку има војне аташеа у преко двадесет држава света.

Закључна разматрања

Институт војног аташеа је и даље веома користан и незаобилазан и модерној дипломатији. Институционалним ангажовањем лица која су активни официри доприноси се правилном и легалном деловању војнообавештајне службе сваке државе. Дипломатско право не познаје посебна правила о деловању војних аташеа, али је овај рад покушај да се представи место и функције војних аташеа данас. Када се ради о статусу војних аташеа, нема сумње да ту постоји добро установљено обичајно право да се ради о истом статусу који имају и дипломате. Војни аташеи користе инфраструктуру дипломатске мисије за пренос информација, а нарочито је интересантан однос особља дипломатске мисије са војним аташеом. Комуникација и координација између шефа мисије, као дипломате од каријере, и војног аташеа, као активног војног лица, мора бити добра. Неопходно је да постоји висок степен поверења како делатности војног аташеа не би угрозиле редовне активности дипломатске мисије.

На основу праксе држава може се закључити да је војни аташе само делимично потчињен шефу дипломатске мисије, а да пре свега одговара и подноси извештаје војсци државе именована чији је и активни официр. Управо је у тој двострукој улози и одговор на питање односа са шефом дипломатске мисије. Војни аташе је активни официр војске државе именована на првом месту, и тек на другом месту има дипломатски статус. Његово дипломатско искуство и знање нису примарни, али их мора поседовати. Примарни задатак војног аташеа је деловање у смислу обавештавања и испуњења налога своје војске, а дипломатски статус му је гарантован тек да би могао да врши своју примарну функцију.

Литература

1. Britain removes Pakistan attaché, (2005). Internet, news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4158958.stm.

2. Finnegan, J. P., (1998). *Military intelligence*, Center of Military History United States Army, Washington D. C.
3. Israeli military attache met with alleged Pentagon mole: report, www.spacewar.com/2004/040906093726.5jl0pnfa.html.
4. Shea, T. C., (2005). *Transforming Military Diplomacy*, Joint Force Quarterly, www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/toc38.pdf.
5. Trifoni, A., (2005). *Informacija-moć do koje se teško dolazi*, BeoSing, Beograd.
6. Vagts, A., (1967). *Military Attache*, Princeton Legacy.
7. Вилић, Д., (1972). *Савремене обавештајне службе*, ВВА ЈНА, Београд.
8. Вујаклија, М., (2004). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.
9. Делић, М., Савић А., Бајагић М., (2002). *Безбедност света од тајности до јавности*, Полицијска академија, Београд.
10. Ђорђевић, О., (1978). *Шта је то шпијунажа*, Политика, Београд.
11. Ђорђевић, О., (1986). *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд.
12. Ђукић, С., (2013). *Страни утицаји на развој српске војне доктрине 1878–1918. године*, Филозовски факултет Универзитет у Београду, докторска дисертација, Београд.
13. *Закон о одбрани*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009, 104/2009, 10/2015 и 36/2018.
14. Здравковић, М., *Војнообавештајна агенција*, Београд.
15. Зечевић, М., (1990). *Војна дипломатија*, Војноиздавачки и новински центар, Београд.
16. Конвенција о дипломатским односима из 1961. године. Службени лист СФРЈ – додатак 2/64.
17. Лукић, Д., (1982). *Савремена шпијунажа*, Привредна штампа, Београд.
18. Миленковић, А., (2013). *Војнодипломатско представништво – теорија и пракса*, Медија центар Одбрана, Београд.
19. Миленковић, А., (2018). *140 година војне дипломатије Србије*, Одбрана, Специјални прилог 192, Београд.
20. Правилник о изасланствима одбране Републике Србије, Службени војни лист, бр. 6., 2018.

21. Протоколарно упутство за стране војне представнике акредитоване у Републици Србији, Министарство одбране, Београд, 2007.

Place and role of military attaches in positive diplomatic law

***Abstract:** The institute of military attaches is very intriguing and important for security of every country. The paper presents the development of military attachés, as well as the reasons for their introduction into the exercise of diplomatic service and the collection of information of interest to each state. Special attention was devoted to the evolution of military attachments in the system of the Republic of Serbia.*

Below are the basic functions performed by military attachés, as well as the relationship with the diplomatic staff in the mission. The special legal nature of the subordination of the military attachés was analyzed, which was divided between the head of the diplomatic mission - the foreign ministry, and, on the other side, the ministry of defense. The paper highlights the security aspect of engaging military attachés and the delicacy of the work they perform. In this sense, the basic privileges and immunities of military attachés, which are analogous to diplomatic immunities, are shown.

At the end of the paper, there are also indications of occasional irregularities in their work that can range from the abuse of immunity, to espionage as a serious criminal offense. It was concluded that military attachés constitute an important link in the diplomatic relations of the states, but that this institute is specific and very useful for the positive cooperation of states and the improvement of friendly relations.

Key words: military attaché, diplomatic mission, immunity.

Филип КУКИЋ,
Александар ЧВОРОВИЋ,
Полицијски Едукативни Центар, Полиција у Абу Дабију, УАЕ

DOI: 10.5937/bezbednost1902028K

UDK 351.74:613.71/74 (083.132)

Originalni naučni rad

Primljen: 22. 4. 2019. godine

Revizija: 30. 5. 2019. godine

Revizija: 21. 6. 2019. godine

Datum prihvatanja: 4. 6. 2019. godine

The Strategic Approach To An Improvement Of Health-Related Physical Fitness Of Police Officers: An 8-Week Exercise Intervention – Pilot Study¹

***Abstract:** The aim of this study was to investigate the effects of a planned exercise program and lectures followed by a brochure containing the nutrients arranged by quality on measured components of health-related physical fitness. The applied treatments positively affected the restructuring of body composition by reducing the relative amount of fat tissue in the body, local muscular endurance of upper-body, and aerobic endurance. The effects of the treatment depend on the level of control and self-control more than on the length of the treatment, while the level of control (and especially self-control) can be improved by increasing the knowledge about the association of health-related physical fitness and health, with given practical solutions. In that regard, the agencies should provide exercise programs and physical activities for their employees but also develop the strategies for a work-place health promotion that would steer the police officers (POs) and their families towards the involvement in healthy lifestyle.*

¹This research is part of the National Scientific Project “Effects of applied physical activity on locomotor, metabolic, psychological, social and educational status of the population of the Republic of Serbia”, No. ID III 47015, and it is financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia

Keywords: *weight loss, health education, police agencies, occupational health, physical activity.*

Introduction

In so-called industrialized and online societies, where habitual physical activity has been tremendously reduced by technology, the prevalence of various non-communicable diseases has increased (Bouchard et al., 2018, pp. 4–8). Increasing prevalence of obesity due to hypokinesia and poor nutrition represents main triggers of health problems related to non-communicable diseases in today's society (Sharkey & Davis, 2008, p. 4). It increases the risk of cardiovascular diseases, diabetes, lowers one's overall quality of life and increases the risk of premature mortality (Ardern et al., 2003; Lee & Skerrett, 2001; Stevens et al., 1998). According to the World Health Organization (WHO), obesity has nearly tripled since 1975, whereby there were around 1.9 billion of overweight adults in 2016, of which 650 million were obese (WHO, 2017).

Although police agencies are the organizations first in the line responsible for security and safety of the society, they were not omitted from aforementioned changes (Kukić et al., 2017; Kukić & Dopsaj, 2016; Sorensen et al., 2000). Some of the tasks performed by police officers (POs) can involve running to catch a suspect, grappling, wrestling and fighting with uncooperative belligerents and carrying injured or unconscious people (Pryor et al., 2012; Sharkey & Davis, 2008, pp. 4–8), often while wearing and carrying external loads (Baran et al., 2018; Carbone et al., 2014). Based on the nature of these tasks and task requirements it is evident that POs need to be physically prepared to perform these duties sufficiently and effectively, and with a reduced risk of injuries (Anderson et al., 2001; Dopsaj et al., 2007; Guffey et al., 2015). In that regard, good physical fitness is a prerequisite for a good health and physical performance of POs (Dawes et al., 2017; Kukić & Dopsaj, 2017).

Conversely, POs spend the majority of time at work conducting duties that are not physically demanding and are often sedentary in nature (e.g. walking, driving, deskwork, sitting in a parked car, etc.) (Garbarino & Magnavita, 2015). This often leads to a reduction of 10 –

32% in a PO's physical performance and increase of body fat (BF), often followed by increased cardiovascular health risks and mortality risk (Kukić et al., 2017; Lagestad et al., 2014; Sorensen et al., 2000; Stevens et al., 1998). Additionally, review studies have shown that components of physical fitness such as body composition and physical abilities are negatively affected as the time spent in service increases (Kukić et al., 2018a; Petersen et al., 2016). This trend partially occurs because POs are expected to conduct physical activity in their leisure time, which can often be filled with other commitments such as family activities, secondary jobs or recovery time. A few studies reported effects of exercise intervention on some physical fitness components of POs (Čvorović et al., 2018b; Demling & DeSanti, 2000; Kukić et al., 2018b), but not on the main ones that are of interest for POs and without a clear and sustainable strategy for the maintenance of physical fitness.

Depending on the nature of tasks that POs are potentially required to do while on duty, they may need to have developed different type of physical fitness. Firefighters and SWAT teams would need a well-developed performance-related physical fitness (Anderson et al., 2001; Dawes et al., 2014; Maupin et al., 2018), while administrative officers would need a good health-related physical fitness (Kukić & Dopsaj, 2016, 2017). However, studies have shown that certain components of physical fitness are highly associated to both, health and performance related physical fitness (Anderson et al., 2001; Arvey et al., 1992; Dawes et al., 2014). In that regard, Hauschild et al. (2017) conducted a review study on fitness tests and occupational tasks and found that upper-body muscular endurance and aerobic endurance are particularly relevant when assessing health status of POs. Since the percent of body fat (PBF) has been negatively associated to health and performance (Dawes et al., 2014; Ma et al., 2011; Violanti et al., 2017) it is also considered to be one of the main pillars of health-related physical fitness (Riebe et al., 2018, pp. 66–79).

To our knowledge, there is a significant gap in scientific data on developing strategies for improvement of physical fitness of POs. In that regard, this pilot study contributes by providing an initial data on impact of an organized eight-week exercise program followed by lectures and a brochure about the healthy eating on components of health-related physical fitness. Thus, the aim of this study was to

investigate the effects of a planned exercise program and lectures followed by a brochure on measured components of health-related physical fitness. It was hypothesized that investigated components of health-related physical fitness would change under the influence of the applied intervention.

Materials and methods

A longitudinal observational study design with a stratified sample of convenience has been applied to investigate the effects of an 8-week exercise program followed by a brochure (Kukić et al., 2019b) and lectures on health-related physical fitness of POs. Only overweight and obese POs were called through the employee emailing system to join the losing weight course organised by the Training section of police sports education center. Only healthy POs who met the enrolment criteria were tested at the beginning of the course – test, and at the end of the course – re-test.

Participants

Fourteen male POs with BMI $> 27.5 \text{ kg/m}^2$, age = 33.45 ± 6.09 years, body height (BH) = 172.71 ± 7.26 cm, and body mass (BM) = 109.86 ± 14.84 kg were included in an organized training program for eight weeks. The participants were recruited systematically, through an employee mailing system that we used to announce the eligibility criteria for engaging into the exercise program. The criteria were BMI $> 27.5 \text{ kg/m}^2$, a signed written consent that a participant is healthy and participates on its own responsibility and a written medical approval signed by a doctor of medicine that the participant is fit to join the exercise program that may contain light to moderately high intensities. All participants were briefed about the purpose of the study and their results were included only if they signed a written informed consent about the use of data in research purposes. This research was carried out in accordance with the conditions of declaration of Helsinki, recommendations guiding physicians in biomedical research involving human subjects (Christie, 2000).

Health-related physical fitness

Four basic measures of POs' health-related physical fitness were analyzed, consisting of relative amount of ballast component of body composition, upper-body local muscular endurance and aerobic endurance. The relative amount of ballast tissue was assessed using an InBody 720 machine (Biospace, Co., Ltd, Seoul, Korea), following the procedures previously explained in studies (Kukić&Dopsaj, 2017; Kukic et al., 2018b) and expressed as the percentage of body fat (PBF). The upper-body local muscular endurance was measured by a 1-minut push-up (PU) and 1-minut sit-up (SU) test according to previously explained procedures (Čvorović et al., 2018a). The aerobic endurance was measured using an incremental multi-stage 20m shuttle-run test on an indoor rubber matt, following the procedures recently explained in research (Kukic et al., 2018b).

Training plan strategies

Training intervention was mostly related to safe and healthy weight loss as a primary training goal, followed by aerobic capacity development and local muscular endurance. After initial assessment, the training plan was developed trying to fulfill the requirements of this specific group of trainees. The main form of training delivery was in group classes, but following individual capabilities based on assessment results. A 2-hour training session was performed five times per week. During the training session participants had one break of 5 – 10 minutes for recovery and refreshment. Trainings were conducted in the afternoon (16:00 – 18:00) in outdoor and indoor conditions. The first four weeks were mostly directed on postural control and movement efficiency and aerobic training of low intensity but high in volume, while strength training was mostly related to local muscular endurance and core stability. After this, in weeks 5 – 8, the volume was decreased but intensity was increased targeting VO_2 max development as a part of cardiorespiratory fitness, and hypertrophy as a part of strength development strategies. The basic information about applied training methods and program design strategies after initial assessment are presented in Table 1.

Table 1. Applied assessment and exercise strategies.

Targeted abilities	Assessment	Program design	Applied methods
Mobility & flexibility	Overhead squat according to functional movement screening (FMS), Seat and ReachTest.	Focus on identified weaknesses, mainly on movement efficiency and recommended range of motion.	Short static and targeted dynamic warm-up (at the beginning of session), Static stretching and triggering during the cool-down phase.
Cardiorespiratory fitness	Multi-stage 20-m shuttle-run test	Focus on development of VO ₂ max and targeting a fat depot as energy source for exercise.	Pace walking, Walk/Run, Jogging, Tempo running, Fartlek, Intervals.
Strength development	1-minute Push-Up test, 1-minute Sit-Up test.	Postural control, Gradual strength development, Hypertrophy, Annual fitness test related.	Body weight, Circuit training, High intensity interval training (strength endurance oriented), High intensity functional training (job task related), Resistance training.

Apart from regular training sessions, two times a week the participants had 30-minute lectures about healthy lifestyle, weight-loss strategies, proper nutrition, maintaining healthy weight throughout the lifespan, etc. In addition, the participants were provided with a food brochure developed based on the glycemic index and glycemic load of the nutrients (Kukić et al., 2019a). In short, nutrients were divided into low, medium and high glycemic index foods and colored green, yellow and red, respectively. A photo, caloric value and glycemic index were provided for each nutrient and participants were able to schedule which nutrient they would eat on a particular day in the week (Kukić et al., 2019b). The participants were advised to choose only from the green pages of the brochure.

Statistics

Descriptive statistics for means and standard deviation (SD) were calculated at the beginning of an 8-week training program and at the end. The effects of the applied training program were analysed using a Paired sample t-test, with significance level set at $p < 0.05$. The relative effects were also expressed in relation to initial values (%). The magnitude of these effects was calculated using a Cohen's effect size (ES) formula: $ES = (M2 - M1)/S$, where $M1$ and $M2$ are the means at test and retest and S is a standard deviation of either group. The magnitudes of ES were defined as small = 0.2, moderate = 0.5, large = 0.8 and very large = 1.3 (Sullivan & Feinn, 2012).

Results

The descriptive statistics at the start and after the applied experimental procedure for body composition and physical abilities, along with corresponding t-test results with the effect size of the applied training program is shown in Table 2. All measured components of physical fitness showed significant improvement, with a small to large ES of the applied training program. A large amount of the total MD in BM occurred due to reduction in BF (-4.15 kg), which resulted in a small ES of training on PBF. Among physical abilities, the highest improvement occurred in PU and SU, while small increase occurred in $VO_2\max$.

Table 2. Descriptive statistics and paired sample t-test results.

Variables	Test		Retest		Paired samples t-test				
	Mean	SD	Mean	SD	t	MD	95% CID		ES
							Lower	Upper	
BM (kg)	109.8 6	14.8 4	104.7 1	14.0 1	- 4.98	-5.14 [†]	-7.37	-2.91	- 0.3
PBF (%)	40.61	6.27	38.07	6.49	- 5.90	-2.53 [†]	-3.46	-1.61	- 0.4
PU (No)	11.14	9.35	21.00	10.2 1	7.44	9.86 [†]	6.99	12.72	1.1
SU (No)	19.64	6.63	31.93	6.59	9.11	12.29 [†]	9.37	15.20	1.9
VO₂max (ml/kg/min²)	22.91	3.26	24.56	3.54	2.78	1.65*	0.37	2.93	0.5

*Significant at $p < 0.05$, [†]Significant at $p < 0.001$, SD – standard deviation, MD – mean difference, CID – confidence interval of difference.

Considering the relative changes in components of health-related physical fitness, physical abilities improved more than body composition, with PU and SU being improved 14.27 and 10.08 times more than PBF (Figure 1).

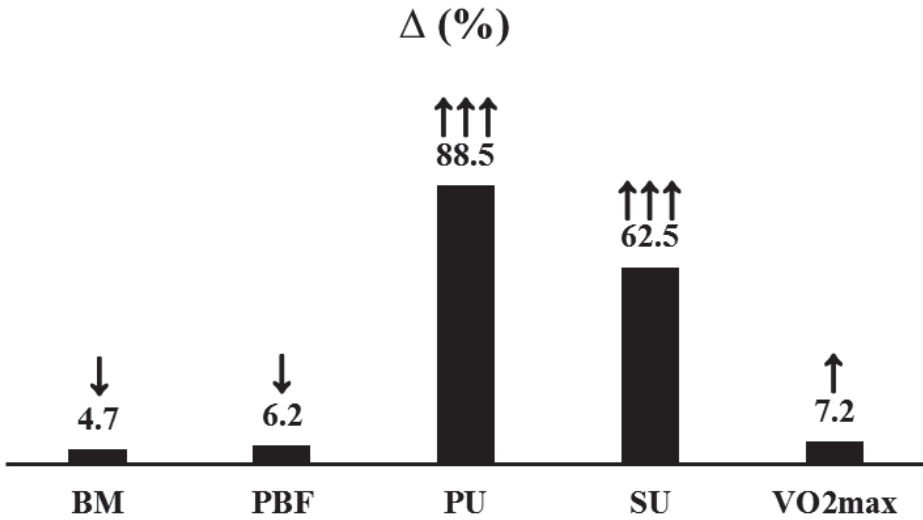

Figure 1.Relative mean changes (Δ) in components of health-related physical fitness and corresponding ES.

Discussion

The main findings of this study suggest that the hypothesis was true, as an 8-week exercise intervention followed by a lecturing programme and a food brochure may be an effective strategy for improvement of health-related physical fitness of POs. The applied treatments positively affected the reduction in BM and restructuring of body composition by reducing the amount of ballast tissue. Furthermore, local muscular endurance of upper-body drastically improved, while the effects were smaller on an aerobic endurance, suggesting that the neural component of muscular contraction was affected more than the oxidative pathway of metabolic system.

All participants reduced BM, while only one increased PBF by 0.21%. Although this participant reduced a total amount of fat by 0.8 kg, it accounted for only a third of the total reduction in BM, indicating that the majority of the reduction in BM occurred due to the loss of body water. According to the body characteristics of this particular participant at the beginning of the study, his BMI was in obesity class II and PBF ranked in the lowest part of very poor and he

had undergone a fat removal surgery prior the study. It is well known that the ratio between the extracellular and intracellular water is increased among excessively obese population (Mazariegos et al., 1992). This ratio significantly decreases after the surgical intervention for body weight reduction on account of both water compartments (Mazariegos et al., 1992). Moreover, the first phase of body weight reduction occurs due to an initial depletion of glycogen depot which is also associated with a negative fluid balance (Müller et al., 2016). Since the implementation of this 8-week intervention was called a weight loss course and participants were required to report their results to their superior officers, they could intentionally undertake the restrictive diet a few days prior to the final measurements. Although weekly requirements that would increase the level of control between the trainings and during the weekend were planned and proposed, they were not strictly implemented in this pilot study. Therefore, it may be possible that some participants were losing weight during the week but gaining it over the weekend, which might be the reason why the ES of the treatment on PBF was relatively small. The losing-gaining pattern of behaviour could potentially increase the probability of restrictive fasting the last few days of the treatment, falsely believing that it would increase the effects of the treatment on body fat reduction.

In contrast, Čvorović et al. (2018) investigated the effects of a 12-week exercise program followed by a 500-kcal caloric deficit in controlled environment and found that moderate relative changes in BM (-11.45%) occurred due to a large ES of an applied treatment on PBF (-20.70%, $p < 0.001$). Furthermore, a study conducted on female police officers (Kukic et al., 2018b), consisting of a 4-week exercise program and lecturing once a week about healthy eating and physical activity habits showed very small effects of the treatment on BM (-1.14%, $p = 0.005$), but moderate effects on PBF (-5.26%, $p = 0.001$). However, the fluctuations in participants' BM were monitored over the weekend and the warning for exclusion was given if BM increased. The observational analysis of the aforementioned comparison leads to two main conclusions: 1) implementation of well-crafted exercise interventions positively affects the restructuring of body composition by reducing the PBF; 2) the magnitude of the applied program highly

depends on the level of control of factors such as the amount and quality of food intake, especially during the weekend.

Considering the effects of the applied treatment on physical abilities, PU and SU tests indicate large and very large improvements in upper-body local muscular endurance, while small improvement occurred in aerobic endurance. The explanations for large improvements in PU and SU may lie partially in the fact that participants reduced BM and thereby also the load that needs to be lifted, but largely in improvements that are based on neuromuscular activity (Cormie et al., 2011; Haff& Triplett, 2015, pp. 8–10). The participants of this study initially performed 11 PU and 20 SU on average, which corresponds to an anaerobic lactic metabolic system (Blagojević et al., 2016, p. 166; Haff& Triplett, 2015, p. 88). Since these were their maximal efforts, the majority of strength training that was afterwards applied during the study could be considered as an anaerobic lactic type of training. The early phase of this type of training (e.g. 1 – 4 weeks) is characterized by the neural adaptations, which are fundamental for the expression of muscular strength, power and performance (Haff& Triplett, 2015, p. 88). On the other side, given the sample's body composition characteristics and that the initial maximal oxygen uptake was poor for a healthy population, the desired load of aerobic training was more based on the volume, rather than on the intensity (Haff& Triplett, 2015, p. 119). Moreover, at early stages of the training for obese trainees, the adaptations are reflected in improved movement efficiency due to better neuromuscular activities of synergists and antagonists, followed by a small improvement in aerobic power (Haff& Triplett, 2015, p. 122). Based on the results, we would strongly encourage implementation of short-term strategies for improvements in physical abilities of overweight and obese POs as it positively affects neuro-muscular adaptations. However, longer periods of involvement in exercise programs are needed for more profound effects on cardiovascular fitness as well as on body composition.

During the realization of this study, especially in the beginning, it was noticed that most of the participants desired to lose ballast weight, however they did not comprehend the impact of the treatment on their health. The most common motive in this specific

case was the participants' awareness that with the existing body composition they cannot pass the annual physical fitness test, but their awareness about the current health condition and potential risks related to bad body composition and low fitness level was very low. After a few lectures on the importance of body composition, physical activity and healthy eating habits, our observation was that the participants became more responsible in their approach to the treatment. Although the effects of the lectures on shifting the perception were not statistically tested in this study, the inclusion of education seemed to play an important role in shifting participant's mindset. Therefore, health promotion should be permanently promoted at the level of the entire police population. In that regard, a regular body composition check-up could be a pre-screening tool for identifying the nutritional status, while physical activities should be incorporated into workplace policies and ethics. This should be reinforced by well crafted health promotion strategies that would help employees and their families to develop healthy habits.

Study limitations

Although it was organized with a strong scientific background, this study was not without certain limitations. The main limitation was the inability to monitor the diet after training activities, especially during the weekends when the majority of participants was travelling to their hometowns. The sample of the study was relatively small and did not include female POs. Furthermore, the effects of the lectures were not tested, so conclusions cannot be made based on the quantitative analysis. In addition, training could be enhanced with the application of modern technologies by monitoring physiological indices, such as heart rate, blood pressure, sugar level, sleep quality, calories, etc.

Conclusion

This pilot study applied an innovative approach in dealing with components of physical fitness of POs, because we incorporated the education about the association between health and body composition, exercise and healthy eating. Based on the results, it could be concluded

that the application of the 8-week exercise program together with lectures is an effective approach in improvement of physical fitness and health of obese POs. The improvements in PU (88.5%, $p < 0.001$), SU (62.5%, $p < 0.001$) and RU (7.5%, $p < 0.05$) were higher than those in BM (4.7%, $p < 0.001$) and PBF (6.2%, $p < 0.001$), whereby repetitive muscular endurance improved the most. The effects of the conducted lectures on the shift of the perception about the effects of the treatment from losing body weight per se to improving health are inconclusive, but very indicative and should be defined in the future. It seems that the effects of the treatment depend on the level of control and self-control more than on the length of the treatment, while the level of control (especially self-control) can be improved by increasing the knowledge about the association of health-related physical fitness and health, with given practical solutions. In that regard, the agencies should provide exercise programs and physical activities for their employees but also develop the strategies for a work-place health promotion that would steer the POs and their families towards the involvement in healthy lifestyle.

Acknowledgments

This research is part of the National Scientific Project “Effects of applied physical activity on locomotor, metabolic, psychological, social and educational status of the population of the Republic of Serbia”, No. ID III 47015, and it is financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

References

1. Anderson, G. S., Plecas, D., & Segger, T. (2001). Police officer physical ability testing – Revalidating a selection criterion. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 24(1), 8–31.
2. Ardern, C. I., Katzmarzyk, P. T., Janssen, I., & Ross, R. (2003). Discrimination of health risk by combined body mass index and waist circumference. *Obesity Research*, 11(1), 135–142.

3. Arvey, R. D., Landon, T. E., Nutting, S. M., & Maxwell, S. E. (1992). Development of physical ability tests for police officers: A construct validation approach. *Journal of Applied Psychology*, 77(6), 996–1009.
4. Baran, K., Dulla, J., Orr, R., Dawes, J., & Pope, R. (2018). Duty loads carried by the LA sheriff's department deputies. *Journal of Australian Strength & Conditioning*, 26(5), 34–38.
5. Blagojević, M., Vučković, G., Koropanovski, N., & Dopsaj, M. (2016). *Specijalnofizičkoobrazovanje II: Usmereninivo*. Beograd, RS: KriminalističkoPolicijskaAkademija.
6. Bouchard, C., Blair, S. N., & Haskell, W. L. (2018). *Physical Activity and Health 2nd Edition*. Champaign, IL: Human Kinetics.
7. Carbone, P. D., Carlton, S. D., Stierli, M., & Orr, R. M. (2014). The impact of load carriage on the marksmanship of the tactical police. *Journal of Australian Strength and Conditioning*, 22(2), 50–57.
8. Christie, B. (2000). Doctors revise declaration of Helsinki. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 321(7266), 913.
9. Cormie, P., McGuigan, M. R., & Newton, R. U. (2011). Developing maximal neuromuscular power: Part 1--biological basis of maximal power production. *Sports Medicine (Auckland, N.Z.)*, 41(1), 17–38.
10. Čvorović, A., Kukić, F., Orr, R. M., Dawes, J. J., Jeknić, V., & Stojković, M. (2018). Impact of a 12-week postgraduate training course on the body composition and physical abilities of police trainees. *Journal of Strength and Conditioning Research*. In press, <https://doi.org/10.1519/JSC.0000000000002834>
11. Čvorović, A., Orr, R., & Bacetić, N. (2018). *Effects of a 12-week physical training program and nutrition plan on the body composition of overweight police trainees*, In proceedings "Archibald Reiss Days", VIII International Scientific Conference, Academy of Criminalistic and Police Studies, Zemun, Serbia, Volume 2, P. 49–59.
12. Dawes, J. J., Lindsay, K., Bero, J., Elder, C., Kornhauser, C., & Holmes, R. (2017). Physical fitness characteristics of high vs. low performers on an occupationally specific physical agility test for patrol officers. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 31(10), 2808–2815.

13. Dawes, J. J., Orr, R. M., Elder, C. L., & Rockwell, C. (2014). Association between fatness and measures of muscular endurance among part-time SWAT officers. *Journal of Australian Strength and Conditioning*, 22(4), 33–37.
14. Demling, R. H., & DeSanti, L. (2000). Effect of a hypocaloric diet, increased protein intake and resistance training on lean mass gains and fat mass loss in overweight police officers. *Annals of Nutrition and Metabolism*, 44(1), 21–29.
15. Dopsaj, M., & Vuković, M. (2015). Prevalencaindeksatelesnemase (BMI) kod pripadnika MUP-a Republike Srbije: Pilot istraživanje. *Bezbednost, Beograd*, 57(3), 28–47.
16. Dopsaj, M., Blagojević, M., & Vučković, G. (2007). Normativno-selekcioni kriterijum za procenu bazičnog motoričkog statusa kandidata za prijem na studije Kriminološko-policijske akademije u Beogradu. *Bezbednost, Beograd*, 49(4), 166–183.
17. Garbarino, S., & Magnavita, N. (2015). Work stress and metabolic syndrome in police officers. A prospective study. *PLOS ONE*, 10(12), e0144318.
18. Guffey, J. E., Larson, J. G., & Lasley, J. (2015). Police officer fitness, diet, lifestyle and its relationship to duty performance and injury. *Journal of Legal Issues and Cases in Business*, 3, 1.
19. Haff, G. G., & Triplett, T. (2015). *NSCA's Essentials of Strength Training* (4th ed.). Champaign, IL: Human Kinetics.
20. Hauschild, V. D., DeGroot, D. W., Hall, S. M., Grier, T. L., Deaver, K. D., Hauret, K. G., & Jones, B. H. (2017). Fitness tests and occupational tasks of military interest: a systematic review of correlations. *Occupational and Environmental Medicine*, 74(2), 144–153.
21. Kukić, F., & Dopsaj, M. (2016). Structural analysis of body composition status in Abu Dhabi police personnel. *Nauka, Bezbednost, Policija*, 21(3), 19–38.
22. Kukić, F., & Dopsaj, M. (2017). Factorial analysis of body composition in Abu Dhabi policemen. *Bezbednost, Beograd*, 59(2), 5–26.
23. Kukić, F., Čvorović, A., Dawes, J. J., & Korpanovski, N. (2017). *Body mass index differences of police cadets and police officers*, In proceedings “Effects of Applying Physical Activity on

- Anthropological Status of Children, Adolescents and Adults*”, Faculty of Sport and Physical Education, University of Belgrade, Belgrade, Serbia, p.193–198.
24. Kukić, F., Dopsaj, M., Čvorović, A., Stojković, M., & Jeknić, V. (2018a). A brief review of body composition in police workforce. *International Journal of Physical Education, Fitness and Sports* 7(2), 10–19.
 25. Kukic, F., Dopsaj, M., Dawes, J., & Prcic, D. (2018b). *Effects of a 4-week training intervention on estimated VO₂max and body composition among female police officers: Pilot study*. In proceedings “Archibald Reiss Days”, VIII International Scientific Conference, Academy of Criminalistic and Police Studies, Zemun, Serbia, Volume 2, P. 49–59.
 26. Kukić, F., Todorović, N., & Cvijanović, N. (2019a). Effects of a 6-week controlled exercise program and semi-controlled diet on body fat and skeletal muscle mass in adults. *Human. Sport. Medicine*, 19(1), 7-14.
 27. Kukić, F., Todorović, N., Cvijanović, N. (2019b). *Eating healthy: A simple guide for choosing the right food*. Belgrade, RS: Kubo Training Center.
 28. Lagestad, P., Jenssen, O. R., & Dillern, T. (2014). Changes in police officers’ physical performance after 16 years of work. *International Journal of Police Science & Management*, 16(4), 308–317.
 29. Lee, I. M., & Skerrett, P. J. (2001). Physical activity and all-cause mortality: what is the dose-response relation? *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 33(6 Suppl), S459-471.
 30. Ma, C. C., Burchfiel, C. M., Fekedulegn, D., Andrew, M. E., Charles, L. E., Gu, J. K., Mnatsakanova, A., & Violanti, J. M. (2011). Association of shift work with physical activity among police officers: the Buffalo cardio-metabolic occupational police stress study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 53(9), 1030–1036.
 31. Maupin, D., Wills, T., Orr, R., & Schram, B. (2018). Fitness profiles in elite tactical units: A critical review. *International Journal of Exercise Science*, 11(3), 1041–1062.
 32. Mazariegos, M., Kral, J. G., Wang, J., Waki, M., Heymsfield, S. B., Pierson, R. N., Thronton, J. C., & Yasumura, S. (1992). Body

- composition and surgical treatment of obesity. Effects of weight loss on fluid distribution. *Annals of Surgery*, 216(1), 69–73.
33. Müller, M. J., Enderle, J., & Bösy-Westphal, A. (2016). Changes in energy expenditure with weight gain and weight loss in humans. *Current Obesity Reports*, 5(4), 413–423.
 34. Petersen, S. R., Anderson, G. S., Tipton, M. J., Docherty, D., Graham, T. E., Sharkey, B. J., & Taylor, N. A. S. (2016). Towards best practice in physical and physiological employment standards. *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, 41(6 (Suppl. 2)), S47–S62.
 35. Pryor, R. R., Colburn, D., Crill, M. T., Hostler, D. P., & Suyama, J. (2012). Fitness characteristics of a suburban special weapons and tactics team. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 26(3), 752.
 36. Riebe, D., Ehrman, J. K., Liguori, G., & Meigs, M. (2018). *ACSM's Guidelines for Exercise Testing and Prescription* (10th ed.). Philadelphia, PA: Wolters Kluwer.
 37. Sharkey, B. J., & Davis, P. O. (2008). *Hard Work: Defining Physical Work Performance Requirements*. Human Kinetics.
 38. Sorensen, L., Smolander, J., Louhevaara, V., Korhonen, O., & Oja, P. (2000). Physical activity, fitness and body composition of Finnish police officers: A 15-year follow-up study. *Occupational Medicine*, 50(1), 3–10.
 39. Stevens, J., Cai, J., Pamuk, E. R., Williamson, D. F., Thun, M. J., & Wood, J. L. (1998). The effect of age on the association between body-mass index and mortality. *New England Journal of Medicine*, 338(1), 1–7.
 40. Sullivan, G. M., & Feinn, R. (2012). Using effect size—or why the *P* value is not enough. *Journal of Graduate Medical Education*, 4(3), 279–282.
 41. Violanti, J. M., Ma, C. C., Fededulegn, D., Andrew, M. E., Gu, J. K., Hartley, T. A., Charles, L. E., & Burchfiel, C. M. (2017). Associations between body fat percentage and fitness among police officers: A statewide study. *Safety and Health at Work*, 8(1), 36–41.
 42. WHO (2017). Obesity and overweight [WHO]. Retrieved March 24, 2019, from WHO website: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>.

Стратешки приступ унапређењу физичке припремљености која је у складу са стандардом за добро здравље полицајаца: осмонедељна интервенција – пилот студија

Резиме: Циљ ове студије био је да испита ефекте планираног вежбања и исхране праћене брошуром у којој се налазе намирнице поређане по квалитету на измерене компоненте физичке припремљености која је у складу са стандардом за добро здравље. Примењени третмани имали су позитиван утицај на реструктуру телесног састава умањењем релативне количине масног ткива, као и на побољшање мишићне издржљивости горњег дела тела и аеробне издржљивости. Ефекти третмана више зависе од нивоа контроле и самоконтроле него од трајања примењеног третмана, док ниво контроле (посебно самоконтроле) може бити побољшан увећањем знања о повезаности физичке припремљености и здравља, уз дата практична решења. С тим у вези, полицијске агенције би требало да обезбеде програме вежбања и физичке активности за своје запослене, али би такође требало да развију стратегије за промоције здравље на радном месту које би усмеравале полицајце и њихове породице ка укључење у здрав начин живота.

Кључне речи: губљење тежине, здравствено образовање, полицијске агенције, здравље на радном месту, физичка активност.

Проф. др Оливер ЛАЈИЋ*

Проф. др Валентина БАИЋ**

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

Милан Ољача***

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902046L

УДК: 343.575:001.89.5

Оригинални научни рад

Примљен: 7. 5. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Дроге за силовање – поједини криминалистички аспекти, информисаност и ставови младих¹

***Анстракт:** Силовање је одувек привлачило пажњу опште и стручне јавности, у првом реду због чињенице да представља најгрубљи вид напада на сексуални интегритет појединца, уз честу употребу насиља високог интензитета. Међутим, у савремено доба, општи техничко-технолошки као и фармаколошки напредак довели су до тога да физичко насиље може бити искључено у значајном броју извршених силовања, при чему се отпор жртве унапред спречава хемијским супстанцама сензорних својстава погодних за примену без знања жртве. Штавише, те супстанце стварају амнезију код жртава, тако да по правилу изостају и пријављивање дела и даље мере према учиниоцима, што овакав начин криминалног деловања чини још опаснијим. У том светлу, након кратког прегледа својстава тих супстанци и неколико релевантних кривичноправних и криминалистичких напомена, аутори износе резултате истраживања везаног за упознатост младих, као најугроженијег дела популације, са постојањем тзв. дро-*

* oliver.lajic@kpu.edu.rs

** valentina.baic@kpu.edu.rs

*** milanoljaca@ff.uns.ac.rs

¹ Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, који под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045) реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2019).

га за силовање, њиховим изгледом и својствима, евентуалним искуствима и начинима одбране од потенцијалних напасника. У истраживању спроведеном током 2018. године на узорку од преко 200 испитаника анализирани су релевантни ставови студената медицинског и филозофског факултета Универзитета у Новом Саду и Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду. Резултати истраживања говоре о начелној упознатости с овим феноменом, уз слабије познавање детаља и значајна одступања у датим одговорима на поједина питања с обзиром на припадност студената одговарајућем факултету, односно универзитету.

Кључне речи: *дроге за силовање, ставови младих, рохипнол, ГХБ, кетамин.*

Увод

Задовољавање човековог полног нагона већ вековима уназад није инстинктивно и заснива се на обрасцима учења и прихватања формираних, друштвено прихватљивих модела (Маринковић, Лајић, 2016: 88). С друге стране, сексуална делинквенција је комплексна појава која у сексуалном односу превазилази оквири природности и добровољности партнера, а чија суштина произлази из посебног понашања учиниоца деликта и односа према жртви (Бошковић, 2007: 417). Сексуално насиље, упркос номинално малом учешћу у структури општег криминала², одувек је побуђивало изузетну пажњу јавности. Управо примена агресије и насиља повезаних са нарушавањем сексуалне интима чине да им се посвећује велика пажња у општој и стручној јавности (Фејеш, Лајић, 2014: 59). Из перспективе жртве, силовање је изузетно трауматично и понижавајуће искуство, праћено телесним повредама, претњом по живот, нарушавањем здравља, преношењем полних и других заразних болести, а у неким случајевима и смрћу жртве (Маринковић, Лајић, 2016: 89). Данас, због супстанци о којима се говори у овом раду, готово свако, упркос одсуству било каквог

² Према подацима Републичког завода за статистику, број пријављених пунолетних лица за кривично дело силовања у Републици Србији већ деценију уназад се стабилизовао на 0,1% од укупног броја лица пријављених током једне године. <http://data.stat.gov.rs/Home/Result/140203?languageCode=sr-Cyrl#>, доступан 9. 11. 2018.

доприноса властитој виктимизацији, може постати жртва сексуалног насиља.

У колоквијалном значењу силовањем се означава полно општење над лицем употребом насиља или злоупотребом овлашћења, односно над лицем које није у стању да пружи правно релевантан пристанак за сексуални однос. Заштита полне слободе и сексуалног интегритета у сваком савременом друштву почива на моралним основама, односно схватању друштвено прихватљивог, али се сасвим оправдано протеже и кроз сферу кривичноправног система. Наиме, уколико се полно општење или друге полне радње заснивају на принципима добровољности и сагласности воља релевантних субјеката у правном смислу, њихово понашање неће бити интересантно с кривичноправног гледишта. Супротно, уколико се задовољавање полног нагона или друге радње у том контексту врше вољом само једног (или више учесника с једне стране), без пристанка пасивног субјекта, односно на начин који вређа интересе малолетника, такво понашање улази у подручје кривичноправне заштите, одређено кроз кривично дело силовања³ односно друга кривична дела из области заштите полних слобода.⁴

³ У Републици Србији кривично дело силовања одређено је у члану 178 КЗ РС (Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016), као принуда другог на обљубу или са њом изједначен чин употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица. Такође, у оквиру истог члана предвиђени су и тежи облици (наступање тешке телесне повреде током силовања, вршење дела од стране више лица, или на нарочито свиреп и понижавајући начин, вршење дела према малолетнику или уколико је дело имало за последицу трудноћу, као и најтежи облици, који се састоје у вршењу дела над дететом или уколико током силовања дође до смрти лица), односно привилеговани облик (уколико је дело учињено претњом да ће се за то или њему блиско лице открити нешто што би шкодило његовој части или угледу или претњом другим тешким злом).

⁴ У питању су кривична дела: обљуба над немоћним лицем (члан 179 КЗ), обљуба са дететом (члан 180 КЗ), обљуба злоупотребом положаја (члан 181 КЗ), недозвољене полне радње (члан 182 КЗ), полно узнемиравање (члан 182а КЗ), подвођење и омогућавање вршења полног односа (члан 183 КЗ), посредовање у вршењу проституције (члан 184 КЗ), приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (члан 185 КЗ), навођење детета на присуствовање полним радњама (члан 185а) и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким сред-

Један од основних проблема који се вежу за сексуално насиље јесте постављање јасне границе између добровољног сексуалног акта и оног који се врши употребом принуде (Стојановић, 2016: 2), што је дилема која има значајне правне и криминалистичке реперкусије. Добровољност полног акта, односно примену силе у циљу полног општења треба посматрати у склопу конкретних околности сваког појединачног случаја. Наиме, дилема око (не)добровољности сексуалног акта по правилу неће постојати уколико се ради о изненадном нападу на жртву од стране потпуно непознатог лица на неком јавном простору. Такав сценарио, према криминалистичкој литератури, указује на велику вероватноћу да је учинилац вишеструки силоватељ који понавља (или ће тек понављати) вршење кривичног дела (Маринковић, Лајић, 2016: 92). Рецидивизам се отуда и помиње као једна од карактеристика сексуалног насиља (в. Бошковић, 2007: 418), која се не може ограничити само на дела са непознатим учиниоцем.

Тако, позивајући се на истраживања других аутора, Маринковић наводи да силовање међу познатим особама (партнерима, укућанима, особама у вези или љубавницима) чини 66–76% од укупног броја сексуалних деликата, што наводи на закључак да, што је ближа веза између жртве и извршиоца, то се злочин ређе пријављује (Маринковић, 2012: 59–60). У таквим се околностима врло често, због немогућности жртве да промени животне или друге околности, понављају обрасци у којима она трпи сексуално насиље, те се рецидивизам може сматрати генералном карактеристиком сексуалних деликата. Ову тврдњу поткрепљује податак из Националне студије о општим обележјима сексуалног понашања међу адолесцентима, према којој је чак 5% жена пријавило да је током живота било силовано или приморано на сексуални однос са сталним партнером (Станковић и сар., 2009: 414). Према другим, иностраним истраживањима јавног мњења, сексуално насиље је још учесталије и чак 20% одраслих жена из шест европских држава пријавило је да је током живота доживело неки облик сексуалног насиља, при чему је стопа пријављених дела на ниском нивоу (Olszewski, 2009: 39). Поред рецидивизма, многи силоватељи по-

ствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (члан 185б КЗ).

седују и претходну историју насилничког понашања (Баић, Колачевић, Ранковић, 2018: 10).

Уско везана за питање добровољности сексуалног акта јесте и употреба хемијских материја којима се утиче на вољу пасивног субјекта. Силовање под дејством психоактивних супстанци, односно силовање олакшано психоактивним супстанцама (енгл. *drug-facilitated sexual assault*), односи се на случајеве сексуалног напастовања које је омогућено давањем одређених хемијских супстанци жртви, без њеног знања, како би се она учинила неспособном за одбрану (Маринковић, Лајић, 2016: 98). Према Алемпијевићу, било која супстанца која после уношења у организам снижава праг сексуалне инхибиције и повећава могућност невољног полног општења, као што су, на пример, алкохол, марихуана, различити лекови из групе бензодиазепина, кокаин, хероин и амфетамини, може се сматрати потенцијалним средством за олакшавање насилног полног општења (Алемпијевић и сар., 2007: 241). У складу са изнетим су и ставови који се изражавају у кривичноправној теорији, где не постоји спор око питања мањивости воље пасивног субјекта у случајевима употребе супстанци за олакшавање вршења силовања. Наиме, сила која се помиње као конститутивни елемент силовања и код овог кривичног дела обухвата и употребу омамљујућих средстава, под условом да је учинилац дао таква средства жртви без њеног пристанка, тј. принудом, преваром и сл. (Стојановић, 2007: 440).

Као најчешће помињане супстанце које се користе за олакшавање вршења силовања могу се издвојити флунитразепам (фармацеутски назив рохипнол), гама-хидроксибутират (ГХБ) и кетамин. Флунитразепам припада групи бензодиазепина и уопштено гледано изазива психомоторну депресију, праћену амнезијом и сном (Алемпијевић и сар., 2007: 240). ГХБ је такође депресор централног нервног система и изазива амнезију. Обе супстанце су доступне у формама које су без мириса, боје и укуса (National Institute on Drug Abuse, 2014: 1). Кетамин припада групи анестетика и аналгетика, без укуса је и мириса, а примењује се у људској и ветеринарској медицини. Изазива поспаност и губитак памћења, док при вишим дозама може изазвати и халуцинације, поремећај слуха и вида, губитак самоконтроле итд. Поменуто сензорне карактеристике тих супстанци, као и чињеница да се лако растварају у

течносима, чине их подобним за лаку злоупотребу према потенцијалним жртвама сексуалног насиља. Штавише, амнезија доноси додатну корист за силоватеље, јер уз олакшано савлађивање отпора по правилу изостаје и *post festum* реакција, односно пријављивање кривичног дела и кривични прогон учиниоца, што додатно доприноси ионако високој тамној бројци код ових деликата.

У претходних двадесетак година у научној литератури дошло је до значајног пораста интересовања за употребу дроге са циљем онеспособљавања отпора жртве у сврху сексуалног напада. Тако, почетком овог миленијума у студији објављеној у Аустралији изнети су подаци према којима силовање учињено током сасанка (енгл. *Date Rape*) чини 16,6% од свих пријављених силовања у претходних годину дана или чак 27,8% уколико се учешће таквих дела у укупном броју силовања посматра у периоду од претходних двадесет година (Russo, 2000: 2). Ради се о заиста великом учешћу, при чему се чини да никада није било лакше извршити ову врсту деликата. Психоактивна супстанца која је у Европи и другде уобичајена и традиционално повезана са сексуалним опортунизмом јесте алкохол, али нарастајуће тржиште рекреативне употребе дроге нуди нови начин за онеспособљавање жртве, који може бити бржи и јефтинији и од алкохола (Olszewski, 2009: 40).

Према подацима које износи Алемпијевић са сарадницима, позивајући се на истраживања више аутора, алкохол је утврђен као једина супстанца у организму код 37–69% жртава насилног полног општења, док је учесталост присуства дрога за силовање на нивоу од мање од 1% па до 25% пријављених силовања, зависно од државе и врсте истраживања (Алемпијевић и сар., 2007: 241). Извесно је да се ради о појави која завређује пажњу, чак и када се прихвати податак да је само 1% сексуалног насиља реализовано употребом дрога за силовање. Посебно светло на ову појаву баца чињеница да се у недавном истраживању о знањима, искуствима и ставовима студената различитих факултета једног универзитета у држави из окружења велики број студената правног факултета сложио са тврдњом да је свака особа способна одбити сексуални однос, без обзира је ли у том тренутку под утицајем дроге или алкохола (Slavikovski, 2018: 31).

Забрињава околност да се ради о будућим професионалцима који ће радити у полицији, тужилаштву и судству, а који већ имају стереотипне погледе на проблематику насиља у сфери сексуалног. Ради се о тзв. *стереотипу стварног силовања*, широко заступљеном и међу њиховим старијим колегама (активним полицајцима, тужиоцима и судијама), који између осталог подразумева да сексуално насиље увек прати принуда манифестована физичком снагом или употребом оружја (в. шире: Маринковић, Лајић, 2016: 100–101). Не треба посебно напомињати какав утицај таква схватања могу имати на третман жртве која је пријавила силовање, односно на даљи исход пријаве или поступка, као и општи сензибилитет окружења на појаву сексуалног насиља. Имајући у виду околности о којима је било речи у овом делу рада, као и одсуство новијих истраживања дате проблематике у Србији, настојали смо да додатно истражимо ставове студентске популације у вези с познавањем дрога за силовање и перцепцијом обима њихове примене и начина супротстављања сексуалном насиљу ове врсте.

Метод

Узорак и процедура

У истраживању је учествовало 207 испитаника (71% женског пола) старости од 19 до 27 година (АС = 21,47; СД = 1,88). Сви испитаници су студенти основних академских студија Филозофског факултета у Новом Саду (26,6%), Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду (41,1%) и Медицинског факултета у Новом Саду (32,4%). Највећи број испитаника живи у граду (76,8%), док мањи број испитаника живи у селу (18,4%) или вароши (4,8%). Подаци су прикупљени током маја и јуна 2018. године на територији Републике Србије. Истраживање је спроведено анонимно и испитаници су потписали сагласност о учешћу у истраживању. Анкета је дистрибуирана у електронском формату, преко платформе *Google Forms*. За попуњавање анкете било је потребно око десет минута, а испитаници нису добијали надокнаду за учешће у истраживању.

Инструменти

За потребе истраживања конструисана је анкета намењена: 1) прикупљању елементарних социодемографских података (пет питања) и 2) испитивању информисаности и ставова у вези са дрогама за силовање (девет питања). Формат одговора на питања је мешовитог типа. Анкета је приказана у прилогу 1.

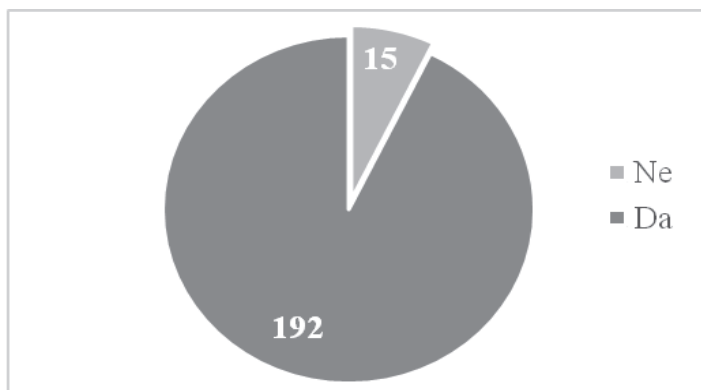
План анализе података

Подаци су анализирани применом фреквенцијског метода и употребом различитих статистичких тестова. Како би се испитале разлике у учесталости фреквенција појединих категорија одговора примењен је χ^2 тест за једну варијаблу. Релације између пола и других варијабли од интереса испитане су применом χ^2 теста. Разлике у односу на старост испитаника у контексту различитих варијабли од интереса испитане су применом Т-теста за независне узорке.

Резултати*Информисаност о синтагми „дрогe за силовање“*

Статистички значајно већи број испитаника ($\chi^2 (1) = 154,1$, $p < 0,001$) наводи да је упознат са синтагмом „дрогe за силовање“ (92,7%) у односу на број испитаника који нису чули за њу (7,3%). Информисаност о тој синтагми није статистички значајно повезана са полом испитаника ($\chi^2 (1) = 0,6$, $p > 0,05$) нити постоје старосне разлике између испитаника који су за њу чули и оних који нису ($Z = 1,52$, $p > 0,05$). Резултати су представљени графиконом 1.

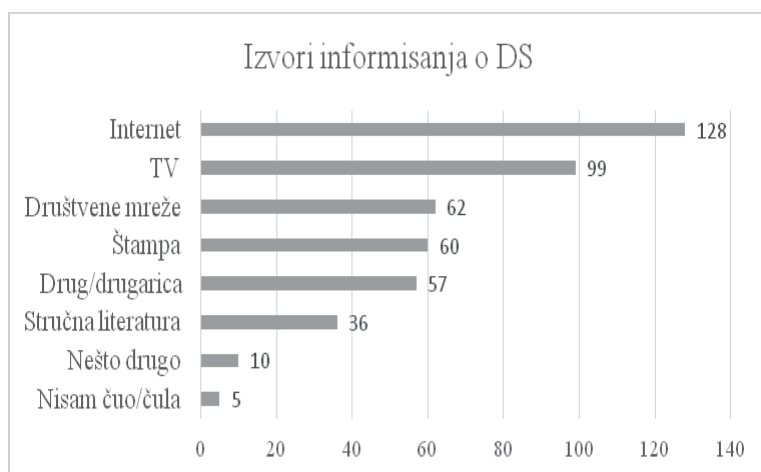
Дроге за силовање – поједини криминалистички аспекти,
информисаност и ставови младих

Графикон 1. Упознатост испитаника са синтагмом „дроге за силовање“

Извори информисања о дрогама за силовање

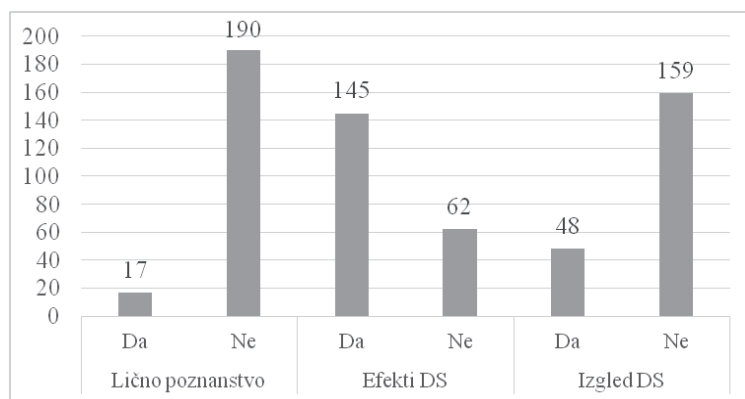
Када је реч о изворима информисања, испитаници су се у највећем броју случајева информисали путем интернета (61,8%) и телевизије (47,8%). У нешто мањем броју случајева као извори информација наводе се друштвене мреже (30%), штампа (29%), пријатељи (27,5%) и стручна литература (36%), док су други извори информација веома ретко заступљени (4,8%). Резултати су представљени графиконом 2.

Графикон 2. Учесталост различитих извора информација одрогама за силовање

Познавање особе која је била изложена дрогама за силовање, ефекти и изглед тих дрога

Статистички значајно више испитаника ($\chi^2(1) = 144,6$, $p < 0,001$) не познаје особу која је била изложена ефектима дрога за силовање (91,8%) у односу на број испитаника који познају такву особу (8,2%). Када је реч о ефектима, статистички је значајно више испитаника ($\chi^2(1) = 33,3$, $p < 0,001$) упознато са ефектима дрога за силовање (70%) у односу на испитанике који с њима нису упознати (30,0%). Статистички значајно више испитаника ($\chi^2(1) = 59,5$, $p < 0,001$) није упознато са изгледом дрога за силовање (76,8%), у односу на број испитаника који јесу упознати с њим (23,2%). Резултати су представљени графиком 3. Одговори испитаника на претходна три питања нису повезани са полом нити са старошћу испитаника.

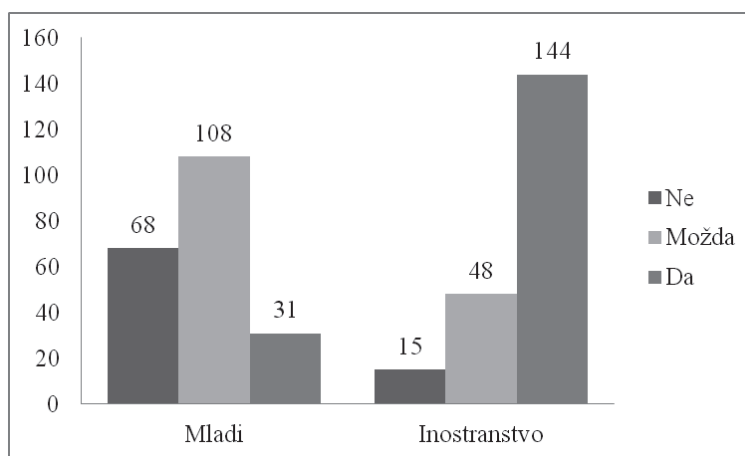

Графикон 3. Упознатост испитаника са ефектима и изгледом дрога за силовање као и са особом којој су оне „подметнуте“

Ставови испитаника о распрострањености дрога за силовање у контексту старости и иностранства

Када је реч о ставовима испитаника у вези с тим да ли су дроге за силовање у Србији распрострањеније међу младима него међу припадницима осталих старосних категорија, као и да ли су распрострањеније у иностранству него у Србији, резултати су приказани графиком 4. Највећи број испитаника наводи да није

сигуран да ли су оне најраспрострањеније међу млађим особама (52,2%), мањи број испитаника мисли да нису (32,9%), а најмање је испитаника који мисле да јесу (15%). Разлике у пропорцијама категорија одговора су статистички значајне ($\chi^2(1) = 42,9$, $p < 0,001$). С друге стране, када је реч о распрострањености дрога за силовање у иностранству у односу на Србију, статистички значајно више испитаника ($\chi^2(1) = 130,2$, $p < 0,001$) слаже се с тврдњом да су оне распрострањеније у иностранству (69,6%) у односу на испитанике који нису сигурни (23,2%) или који се не слажу с тим (7,2%).

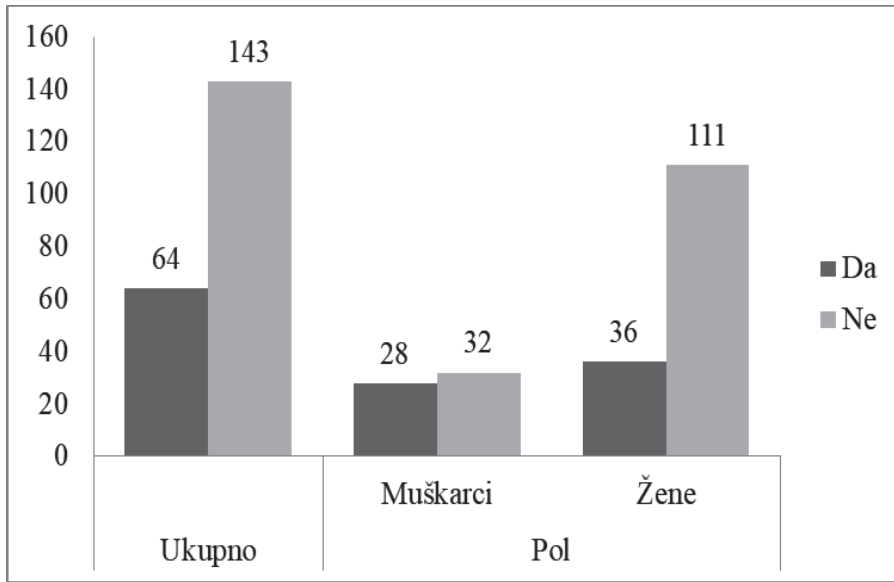

Графикон 4. Ставови испитаника у односу на старост и територију у контексту распрострањености дрога за силовање

Познавање фармаколошких назива дрога за силовање

Статистички значајно више испитаника ($\chi^2(1) = 30,1$, $p < 0,001$) није упознато са фармаколошким називима дрога за силовање (69,1%) у односу на испитанике који јесу упознати с њима (30,9%). Испитаници који су упознати са називима (АС = 22,2, СД = 1,88) статистички су значајно старији ($t(205) = 3,91$, $p < 0,001$) од испитаника који нису упознати с њима (АС = 21,1, СД = 1,79). Када је реч о релацијама пола и упознатости са фармаколошким називима дрога за силовање, ова повезаност је статистички значајна ($\chi^2(1) = 9,81$, $p < 0,01$). Број мушких

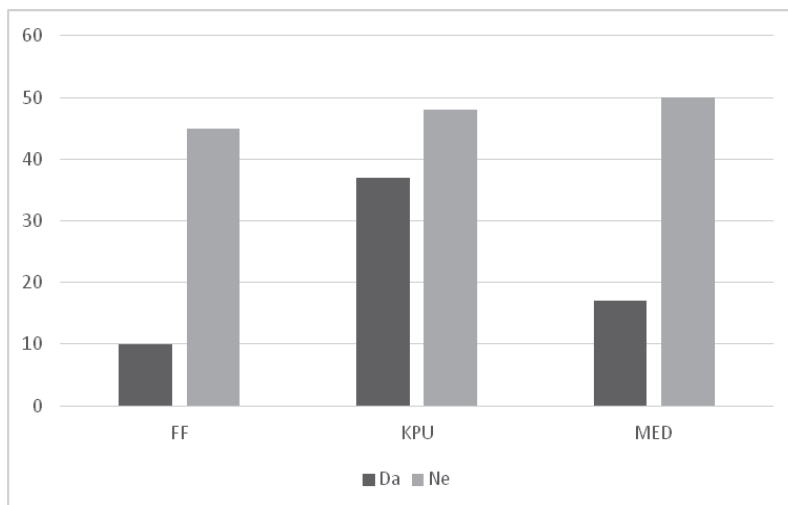
испитаника који су упознати са називима ($N = 28$) приближно је једнак броју мушких испитаника који нису упознати с њима ($N = 36$). С друге стране, број женских испитаника који су упознати ($N = 32$) више од три пута је мањи од броја женских испитаника који нису упознати ($N = 111$). Резултати су представљени графиком 5.

Графикон 5. Упознатост испитаника са фармаколошким називима дрога за силовање и релације са полом

Упознатост са фармаколошким називима дрога за силовање статистички је значајно повезана ($\chi^2(2) = 11,4$, $p < 0,01$) са факултетом на којем испитаници студирају. На медицинском и филозофском факултету је много више испитаника који нису упознати са фармаколошким називима дрога за силовање. На Криминалистичко-полицијском универзитету је приближно једнак број испитаника који јесу и који нису упознати стим називима. Резултати су представљени графиком 6.

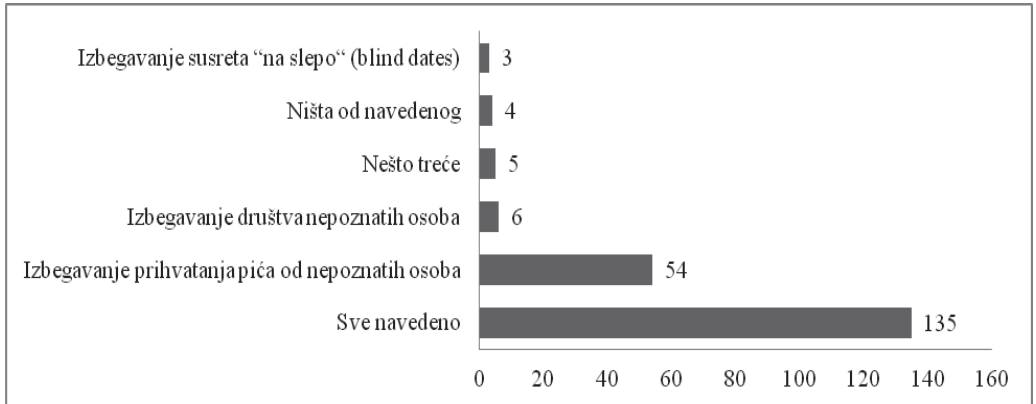
Дроге за силовање – поједини криминалистички аспекти,
информисаност и ставови младих

Графикон 6. Упознатост испитаника са фармаколошким називима дрога за силовање и релације са факултетом на којем испитаници студирају

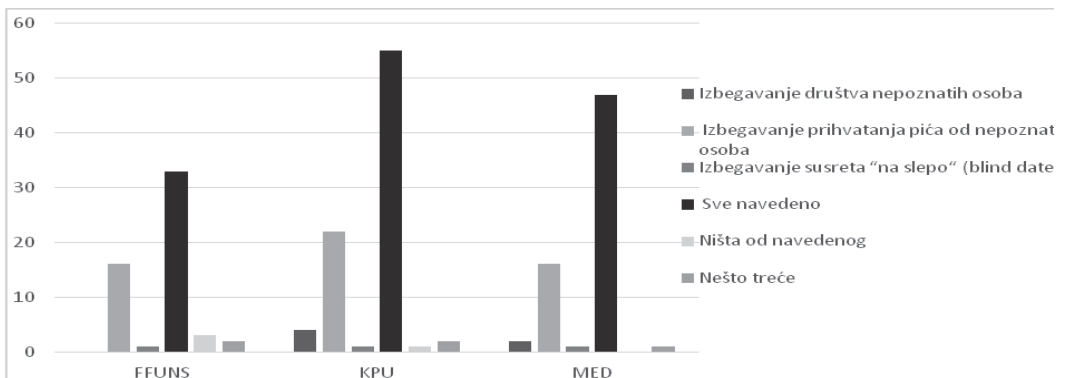
Најадекватнији начини одбране од сексуалног искоришћавања

Као најадекватније начине одбране од сексуалног искоришћавања уз помоћ дрога за силовање испитаници у највећем броју случајева наводе све понуђене начине (65,2%), док се од конкретних начина издваја избегавање прихватања пића од непознатих особа (26,1%). Преостали начини одбране од те врсте сексуалног искоришћавања наводе се у занемарљиво малој мери (од 1,45% до 2,9%). Резултати су приказани графиконом 7.

Графикон 7. Ставови испитаника о најадекватнијим начинима одбране од сексуалног искоришћавања

У односу на факултет на којем испитаници студирају, ставови о најадекватнијим начинима одбране од сексуалног искоришћавања прате готово идентичан образац. На сва три факултета као најбољи начин одбране се наводи „све од наведеног“, а затим „избегавање прихватања пића од непознатих особа“ и „избегавање друштва непознате особе“. Преостали начини одбране од сексуалног искоришћавања се веома ретко наводе. Резултати су приказани графиконом 8.

Графикон 8. Ставови испитаника о најадекватнијим начинима одбране од сексуалног искоришћавања у односу на факултет на којем испитаник студира

Дискусија

Спроведено истраживање јасно ставља до знања да су млади добро упознати са постојањем дрога за силовање, с обзиром да их је преко 90% упознато да чињеницом да у свакодневном животу могу наићи на супстанце чијом применом се олакшава сексуално искоришћавање. У том погледу не постоји статистички значајна разлика међу испитаницима мушког и женског пола, а ни разлика у годинама не игра значајну улогу по питању упознатости испитаника са овим феноменом. У складу с временом у коме живимо и животним стилем испитаника, млади се о овој појави најчешће информишу путем интернета (61,8%), као и других мас-медиа (ТВ, друштвене мреже, штампа). Значајан фактор информисања представља и стручна литература (36%), при чему овде треба имати у виду испитанике медицинске и полицијске струке, код којих се поједини аспекти везани за поменуте супстанце изучавају током праћења студијских програма. Други извори информација слабије су заступљени.

Готово идентичан број испитаника (око 92%) потврдио је да су упознати са феноменом дрога за силовање и да не познају особу која је била изложена њиховим ефектима. Међутим, дубљом анализом података утврђено је да су свих 8,2% (17) испитаника који познају особу која је била изложена ефектима тих дрога уједно и испитаници који су упознати са синтагмом „дроге за силовање“, што је представљало својеврстан тест веродостојности добијених резултата и уједно врло забрињавајућу чињеницу. Наиме, околност да више од 8% испитаника познаје некога ко је био изложен утицају оваквих врста хемијских супстанци говори о њиховој много већој заступљености у реалном животу од оне која се може перципирати на основу опште информисаности о самој појави.

Када се говори о ефектима дрога за силовање, број испитаника којима су они познати значајно је мањи од броја испитаника који су на општи начин упознати са феноменом (70% : 91,8%), док број оних који су упознати са изгледом тих дрога чини мање од четвртине од укупног броја упознатих с њиховим постојањем (23,2% : 91,8%). У оба случаја не постоје статистички значајне разлике у погледу пола и година испитаника. Из изнетих података

се може закључити да су млади начелно упознати с појавом, али да ниво њихове информисаности опада што се више залази у релевантне детаље.

На ову тврдњу надовезују се подаци о познавању фармаколошких назива дрога за силовање, који потврђују претходно изнету хипотезу. Наиме, фармаколошке називе познаје свега нешто више од 30% испитаника, с том разликом што у овом случају пол и старост имају статистички значај. Наиме, међу 30% испитаника који познају те називе налазе се углавном старији мушкарци, што би се вероватно могло протумачити вишим степеном заинтересованости за овај феномен и његове техничке детаље у поређењу са женама, код којих је такво интересовање начелне природе. Осим тога, могло би се претпоставити ће фармаколошке називе боље познавати студенти Медицинског факултета, којима је фармакологија саставни део струке. Супротно очекивањима, највећи број испитаника који су се изјаснили да познају фармаколошке називе долази са КПУ. Разлози за такво стање могли би се тражити пре свега у чињеници да студенти КПУ бораве у двомилионској метрополи познатој по интензивном ноћном животу, и да су самим тим боље упознати с ризицима који су присутни у таквој средини.

На основу података из истраживања може се закључити да млади нису сигурни која популациона група је највише погођена употребом дрога за силовање. Наиме, једна трећина (32,9%) сматра да су то млади, док више од половине испитаника (52%) није сигурна да је тако. Када се проблем стави у интернационалне размене и пореди примена дрога за силовање у земљи и иностранству, стање је другачије с обзиром да се више од две трећине испитаника (69,6%) слаже са тврдњом да су те дроге више заступљене у иностранству него у Србији. Тај податак кореспондира с претходно поменутих подацима, у којима домаћи извори указују на 5% женске популације која је пријавила недобровољан сексуални однос (Станковић и сар., 2009: 414), односно око 20% женске популације када се говори о узорку из шест других европских земаља (Olszewski, 2009: 39). Наравно, ове податке не би требало узети здраво за готово, при чему треба имати у виду да на њих значајно утиче и схватање сексуалних слобода присутно у конкретном друштву, затим укоренење навике, склоности и обичаји, присутна криминална политика – дакле, све оно што бисмо најшире гледа-

но могли назвати друштвеним контекстом. То изнетим подацима и датом резултату даје карактер прелиминарне информације коју би требало додатно продубити посебним, циљаним истраживање.

На крају, када се разматрају подаци о начину супротстављања појави овог феномена на индивидуалном нивоу, могло би се рећи да је студентска популација, упркос само начелној упознатости с феноменом дрога за силовање, ипак свесна ризика којој је изложена. У складу с тим, студенти располажу и елементарним информацијама о начину на који могу спречити да постану евентуалне жртве врсте сексуалног насиља. Наиме, готово две трећине испитаника навело је да сви понуђени одговори представљају најбољу заштиту од сексуалног искоришћавања, при чему је од појединачних одговора највише заступљено избегавање прихватања пића од непознатих особа, што у датом контексту и јесте један од најбољих начина спречавања сексуалног искоришћавања.

Закључак

Силовање је одувек привлачило пажњу опште и стручне јавности, у првом реду због чињенице да представља изузетно груб вид напада на сексуални интегритет појединца, уз честу употребу насиља високог интензитета. У кривичноправној теорији не постоји спор око питања мањивости воље пасивног субјекта у случајевима употребе супстанци за олакшавање вршења силовања, с обзиром да сила која се помиње као конститутивни елемент силовања и код овог кривичног дела обухвата и употребу омамљујућих средстава, под условом да их је учинилац дао жртви без њеног пристанка, тј. принудом или преваром.

У данашње време фармаколошки напредак довео је до тога да физичко насиље може бити искључено у значајном броју извршених силовања, при чему се отпор жртве унапред спречава хемијским супстанцама сензорних својстава погодних за примену без знања жртве. Као најчешће помињане супстанце које се користе за олакшавање вршења силовања могу се издвојити флуниотразепам (фармацеутски назив рохипнол), гама-хидроксибутират (ГХБ) и кетамин. Поменуто сензорне карактеристике ових супстанци, као и чињеница да се лако растварају у течностима, чине их подобним за лаку злоупотребу према потенцијалним жртвама сек-

суалног насиља. Штавише, амнезија доноси додатну корист за силоватеље, јер уз олакшано савлађивање отпора по правилу изостаје и *post festum* реакција, односно пријављивање кривичног дела и кривични прогон учиниоца, што додатно доприноси ионако високој тамној бројци код ових деликата. О учесталости оваквих деликата постоје различите процене, од тога да она чине око 1% свих силовања, до тога да чине и близу трећине сексуалних деликата. Но, чак и ако је само 1% силовања извршен на овај начин, та чињеница несумњиво носи велику друштвену опасности указује на даљу потребу за спречавањем и истраживањем ове појаве.

Резултати нашег истраживања указују на релативно задовољавајући ниво знања, као и свести студентске популације о дрогама за силовање, постојећим ризицима и превентивним поступцима у циљу спречавања евентуалне виктимизације. Упркос томе, и даље постоји неопходност информисања шире јавности о учесталости, узроцима и последицама овог феномена, посебно због чињенице која говори у прилог томе да никада није било лакше извршити ову врсту деликта. Циљ информисања је подизање индивидуалне свести посебно млађе популације, због претпоставке о њиховој директној погођености у случају овог облика сексуалног насиља. У складу са наведеним, било би пожељно радити и на сенибилизацији и едуковању мушке популације о неприхватљивости свих облика родно условљеног насиља, као и нужности тзв. нулте толеранције на све облике насиља над женама.

Литература

1. Алемпијевић, Ђ., Савић, С., Стојановић, Ј., Спасић, А. (2007). Сексуално напаствовање олакшано супстанцама. *Српски архив за целокупно лекарство*, 135(3–4): 240–242.
2. Баић, В., Коларевић, Д., Ранковић, М. (2018). Социодемографске карактеристике извршилаца кривичног дела силовања. *Тематски зборник радова „Форензички методи у криминалистици“*. Криминалистичко полицијска академија, Београд, 255–272.
3. Бошковић, М. (2007). *Криминологија*. Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.

4. Фејеш, И., Лајић, О. (2014). *Криминалистичка методика*. Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
5. Маринковић, Д. (2012). Криминалистички релевантне класификације силовања. *Наука, безбедност, полиција*, 17(2): 53–71.
6. Маринковић, Д., Лајић, О. (2016). *Криминалистичка методика*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. National Institute on Drug Abuse (2014). *Drug facts: Club Drugs (GHB, Ketamine, and Rohypnol)*, https://www.drugabuse.gov/sites/default/files/drugfacts_clubdrugs_12_2014.pdf
8. Olszewski, D. (2009). Sexual assaults facilitated by drugs or alcohol. *Drugs: education, prevention and policy*, 16(1): 39–52.
9. Russo, L. (2000). Date rape: a hidden crime. *Trends & issues in crime and criminal justice*, No. 157. Australian Institute of Criminology, Canberra.
10. Slavikovski, L. (2018). *Znanja, iskustva i stavovi studenata/ica relevantnih fakulteta o seksualnom nasilju* (diplomski rad), <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:069392>.
11. Станковић, М., Миљковић, С., Грбеша, Г., Вишњић, А. (2009). General Characteristics of Adolescent Sexual Behaviour: National Survey. *Српски архив за целокупно лекарство*, 137(7–8): 409–415.
12. Стојановић, З. (2016). Силовање без принуде – усаглашавање КЗ Србије са чланом 36 Истанбулске конвенције. *Наука, безбедност, полиција*, 21(1): 1–23.

Rape drugs - Certain aspects regarding crime investigation, awareness and attitudes of the young

***Abstract:** Rape has always attracted attention of both general and professional public, primarily due to the fact that it represents the most flagrant attack against an individual's sexual integrity, frequently involving intense violence. However, the overall technical and technological progress along with pharmacological advancement have nowadays resulted in a possibility of avoiding physical violence in a*

large number of committed acts of rape by preventing the victim from offering resistance using chemical substances with sensory properties that can conveniently be administered without the victim's awareness. Moreover, such substances cause amnesia in victims, so that, as a rule, the offences go unreported and no measures are taken against perpetrators, which makes this type of criminal activity even more dangerous. In the light of the above said, following a brief overview of the properties of these substances and a number of relevant observations related to criminalistics and criminal law, the authors present the findings of their study focusing of the familiarity of young people – as the most seriously threatened part of the population – with the existence of the so-called rape drugs, their forms and properties, possible experiences and modalities of defence against possible rapists. The research conducted in the course of 2018 on a sample of over 200 respondents analysed relevant attitudes of students of the Faculty of Philosophy and Medical School of the University in Novi Sad and the University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade. The findings of the research indicate that there is general awareness of the phenomenon among the respondents, with only some vague knowledge about details and with significant differences in the responses to certain questions given by students from different faculties or universities.

Key words: *rape drug, attitudes of young people, Rohypnol, GHB, ketamin*

Прилог 1.

Да ли пристајете да учествујете у истраживању?

- а. Да, пристајем да учествујем у истраживању
- б. Не, не пристајем да учествујем у истраживању

Потпис (уколико Вам је нелагодно да се потпишете, напишите надимак или сл.)

1. Пол (заокружити) М Ж
2. Старост _____ год.
3. Назив факултета _____
4. Место пребивалишта _____
5. Тип места пребивалишта:
 - а. Село
 - б. Варош
 - в. Град
6. Од раније ми је позната синтагма „дроге за силовање“
 - а. ДА
 - б. НЕ
7. За појаву коришћења тзв. дрога за силовање чу-о/ла сам:
 - а. Преко штампе, телевизије
 - б. Путем интернета, друштвених мрежа
 - в. Од другара/другарице
 - г. Из стручне литературе
 - д. На други начин _____
8. Лично познајем особу која је без своје воље била изложена дејству тзв. дроге за силовање:
 - а. ДА
 - б. НЕ
9. Упознат сам са ефектима које производе ове супстанце:
 - а. ДА
 - б. НЕ

10. Упознат/а сам с изгледом супстанци које се користе као дроге за силовање:
- а. ДА
 - б. НЕ
11. Мислим да је употреба дрога за силовање међу младима раширена појава у Србији (при чему 1 одговара потпуном неслагању с изнетом тврдњом, а 5 потпуном слагању):
- 1 2 3 4 5
12. Мислим да се дроге за силовање чешће користе у иностранству него у нашој земљи (при чему 1 одговара потпуном неслагању с изнетом тврдњом, а 5 потпуном слагању):
- 1 2 3 4 5
13. Познати су ми фармаколошки или комерцијални називи супстанци које се користе као дроге за силовање:
- а. ДА
 - б. НЕ
14. Најбољи начин одбране од сексуалног искоришћавања уз помоћ дрога за силовање је:
- а. Избегавање друштва непознатих особа
 - б. Избегавање конзумирање пића поручених од стране непознатих особа
 - в. Избегавање сусрета „на слепо“ (*blind dates*)
 - г. Све наведено
 - д. Ништа од наведеног
 - ђ. Нешто треће (наведите шта)
-

Проф. др Младен МИЛОШЕВИЋ*

Проф. др Ненад ПУТНИК**

Факултет безбедности Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902068M

УДК: 343.533:004

Прегледни научни рад

Примљен: 30. 5. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Специфичности извршења кривичног дела преваре уз коришћење информационо-комуникационих технологија

Анстракт: Посматрано из историјске перспективе, паралелно са развојем информационо-комуникационих технологија (ИКТ) развијају се и начини њихове злоупотребе. Злонамерни актери континуирано проналазе нове методе за злоупотребу ових технологија које су засноване на рањивостима ИКТ система, било да је реч о техничким или рањивостима везаним за људски фактор.

У раду су описани феномени тзв. социјалног инжењеринга и фишинга, као начина извршења кривичних дела преваре и рачунарске преваре, којима се незаконито прикупљају и користе подаци корисника ИКТ система како би се они довели у заблуду или одржали у њој и услед тога поступили на штету сопствене или туђе имовине, уз намеру стицања противправне имовинске користи од стране учиниоца. Савремени фишинг напади су веома софистицирани, прилагођени потенцијалној жртви и усклађени са њеним афинитетима. Прикупљање информација о потенцијалној жртви најчешће се спроводи путем друштвених мрежа. Стога је у раду описан процес планирања преварних радњи и објашњене су две најзаступљеније технике прикупљања података – путем друштвених мрежа и путем нелегалног преузимања контроле над рутером жртве.

* milosevic@fb.bg.ac.rs

** nputnik@fb.bg.ac.rs

Посебан акценат је стављен на кривичноправни третман ових феномена у законодавству Републике Србије као и на појмовно разјашњење термилолошких недоумица у вези са преварним радњама у српском и англосаксонском језику. Аутори представљају хетерогене облике испољавања социјалног инжењеринга и фишинга у ИКТ системима, тј. сајбер простору, и разматрају да ли се и у којим случајевима њиховим вршењем испуњавају законска обележја поменутих кривичних дела.

Кључне речи: *високотехнолошки криминалитет, кривично дело преваре, кривично дело рачунарске преваре, социјални инжењеринг, фишинг, сајбер простор.*

Увод

Технике обмањивања старе су колико и сам људски род. Међутим, са развојем савремених информационо-комуникационих технологија (ИКТ) и прогресивном информатизацијом друштва појавиле су се нове, специфичне, преварне технике које имају за циљ обмањивање корисника ових технологија. За те технике се у српском језику користи појам *преварне радње*, док се у англосаксонском говорном подручју користи појам *социјални инжењеринг*.

Сајбер напад који има за циљ остваривање неауторизованог приступа заштићеном ИКТ систему није једноставно спровести. Самом чину извршења напада мора претходити детаљно планирање акције. Може се рећи да је то, у суштини, дуготрајан процес, који се одвија кроз одређене фазе.

Неки од ових корака су аутоматизовани и извршавају се коришћењем малициозних програма или других инструмената који се могу лако набавити у глобалној мрежи.

Други кораци пак захтевају коришћење преварних радњи (у реалном или виртуелном простору) које су усмерене ка лицима која опслужују информационе системе, са циљем откривања њихових приступних креденцијала неопходних нападачу за неопажен приступ систему који је на мети напада.

Професионални нападачи приликом планирања и извршења напада најчешће користе комбиновани приступ који подразумева примену софистицираних и персонализованих информатич-

ких алата, с једне стране, и преварних радњи, с друге стране. Ефекти софистицираних алата су тешко опаљљиви од стране стручњака на пољу сајбер безбедности (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

На теоријској равни се може разликовати пет фаза сајбер напада: препознавање и преоперативни надзор; анализа (*scanning*); приступ; одржавање приступа и прикривање трагова (Skoudis, 2002). У првој фази нападач се детаљно упознаје са информацијама које ће му олакшати приступ информационом систему који намерава да нападне. Преварне технике показују се као неопходне већ у овој фази, како би се од особе блиске систему добиле осетљиве информације (као што су бројеви телефона, органиграми организације, подаци о приступним налозима и лозинкама итд.).

Појам, врсте и карактеристике преварних радњи у сајбер простору

Сада већ давне 1997. године скован је појам *социјални инжењеринг*, под којим је подразумеван вид манипулације појединцима како би се они навели да испуне одређене захтеве нападача који су, по правилу, у супротности са процедуралним, правним и/или етичким нормама.

Иако се неке може чинити да појам социјални инжењеринг није научно етаблиран, приметно је да је он у англосаксонском говорном подручју у све чешћој употреби, и у научној и у стручној литератури. Он се користи увек када је потребно указати на манипулацију људима, како у физичком тако и у виртуелном простору, и под њега се подводе специфичне технике обмањивања корисника информационо-комуникационих система, као што су фишинг, вишинг и друге. У том смислу, можемо тврдити да је овај појам у стручној и научној литератури временом стекао свој садржај и опсег, те да је данас попримио прилично јасну и одређену денотацију (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Израз социјални инжењеринг данас се најчешће користи да опише технику напада на штићени информациони систем, где нападач покушава да путем комуникације наведе (убеди) жртву да прекрши безбедносне норме или процедуре и открије податке за приступ циљаном систему, а да притом не примети да је измани-

пулисана. Према томе, социјални инжењеринг има за циљ прикупљање корисних информација за приступ мрежи или систему жртве – оних информација које нису лако доступне сајбер нападима техничког типа (Путник, 2009). Нарочито се примењује у случајевима када је информациони систем жртве заштићен јаким безбедносним мерама.

Социјални инжењеринг се заснива на констатацији да људски фактор, као централни елемент у архитектури информационе безбедности (не постоје рачунари или мреже који се не заснивају на учешћу човека), уједно представља и њену најслабију компоненту. С обзиром на то да је човек неопходан за рад рачунара, јасно је да слабост овог елемента информационе безбедности јесте и извор универзалне рањивости информационих система: онај ко има приступ било којем делу система, физички или електронски, представља потенцијалну претњу за безбедност тог система (Rittinghouse, Hancock, 2003).

За разлику од осталих напада на рачунаре, социјални инжењеринг не мора да се односи на технолошку манипулацију и коришћење рањивости хардвера или софтвера и, поред тога, не захтева посебне техничке вештине и знања. Ова врста напада експлоатише људске слабости, као што су немарност или жеља за кооперативношћу, како би се добио приступ легитимним документима који се налазе у дигиталном формату (Shinder, 2002). Управо због тога је најтеже одбранити се од напада социјалним инжењерингом, јер га не могу зауставити самостално ни хардвер ни софтвер (Mathew, 2004).

Основни циљ социјалног инжењеринга јесте да се задобије неовлашћен приступ рачунарским системима или осетљивим информацијама. Након што је добио приступ жељеној информацији, нападач је може употребити за планирање или извршење других напада у физичком или виртуелном свету. Лица која користе социјални инжењеринг најчешће циљају на организације које располажу великим базама података у дигиталном формату, као што су провајдери телефонских услуга, мултинационалне компаније, финансијски ентитети, болнице и војска (Janczewski, Colarik, 2008).

Постоје три основна начина извршења социјалног инжењеринга: контактом (личним контактом, телефоном, преко друштвених мрежа), без контакта (употребом малициозног софтвера, пос-

тављањем интернет адресе, подметањем преносног меморијског медијума) и приступом који комбинује претходно наведене (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Једна од најзаступљенијих техника социјалног инжењеринга, која се углавном извршава без контакта (најчешће преко електронске поште и телефоном), позната је под именом *фишинг* (енг. *phishing*). Реч фишинг означава намерно погрешно написану реч пецање (енг. *phishing*). Највероватније потиче од израза *password harvesting fishing* (пецање на плантажама лозинки). Фишинг је облик социјалног инжењеринга у којем нападач покушава да преваром дође до поверљивих информација од жртве, лажно се представљајући као трећа страна од поверења (Jagatic et al., 2005).

Термин фишинг користи се да опише поступак илегалног прикупљања осетљивих информација, добијених обманом у сајбер простору, при којем се нападач представља као неко вредан поверења ко има право и потребу да таквим информацијама располаже. Традиционални фишинг подразумева стварање лажних интернет страница које су визуелно идентичне оригиналима, а чија је сврха преузимање поверљивих личних података. У такве податке убрајају се најчешће корисничко име и лозинка, али и ПИН код банкарских картица и слично (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Фишинг сајтови су екстремно софистицирани и обично их је тешко разликовати од правог сајта, сем по адреси на којој се налазе. Корисницима линкови до ових страница могу бити подметнути путем електронске поште, друштвених мрежа, форума – практично кроз све облике комуникације на интернету.

Напад најчешће започиње тако што нападач настоји да усмери жртву ка одређеној веб-страници, дизајнираној тако да имитира визуелни идентитет легитимне организације. Не сумњајући у аутентичност веб-странице, жртва на њој оставља властите поверљиве податке. У следећем кораку нападач користи прикупљене личне податке жртве, тј. преузима њен идентитет како би извршио незаконите финансијске трансакције. На тај начин жртве могу претрпети значајне финансијске губитке или, у озбиљнијим случајевима, чак и губитак сопственог „електронског идентитета“ који бива искоришћен за криминалне циљеве (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Напади фишингом се ослањају на комбинацију техничке преваре и праксе социјалног инжењеринга. У већини случајева нападач мора убедити жртву да намерно изврши низ радњи које ће му обезбедити приступ поверљивим информацијама (Ollmann, 2004).

Ако томе додамо да је крајњи циљ социјалног инжењеринга долажење до одређене информације, што је и циљ фишинга, увиђамо да постоји и сличност између ова два појма. Суштинска разлика није у циљу коме се тежи, већ у томе што социјални инжењеринг, користећи разне технике, наводи мету напада да уради нешто што иначе не би урадила, односно, у случају фишинга, да посети лажни сајт и на тај начин компромитује своје информације (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Један од нових појавних облика фишинга је *директни фишинг* (*spear phishing*), где се циљано напада тачно и увек унапред дефинисана мета. Јасно је да је та техника много опаснија од традиционалног фишинга јер се унапред дефинише мета напада, што значи да унапред дефинисан циљ условљава и технику напада.

Кривичноправни оквир

Кривичноправни оквир за супротстављање тзв. сајбер криминалитету у Србији почео је да се изграђује доношењем Закона о изменама и допунама Кривичног закона Србије, 2003. године (ЗИ-ДКЗ, 2003), када је кривично законодавство измењено увођењем кривичних дела против безбедности рачунарских података, систематизованих у засебну главу закона. Пресудан утицај на наше законодавство имале су Конвенција Савета Европе о сајбер криминалу, усвојена 2001. године у Будимпешти (ступила на снагу 2004. године), и њен Додатни протокол о кажњавању аката расизма и ксенофобије учињених путем компјутерских система из 2003. године, коју је Државна заједница Србије и Црне Горе потписала 2005. године.

Пре доношења те конвенције, у периоду од 1989. до 2000. године, усвојен је низ инструмената међународног права у области криминалитета везаног за компјутере (Препорука Савета Европе о криминалитету везаном за компјутере, 1989; Резолуција Уједињених нација о компјутерском криминалитету, 1990; Резолуци-

ја Међународног удружења за кривично право везана за компјутерски криминалитет, 1992; Директива Европске уније о електронском пословању из 2000. године, и др.), али је неспорно да је тек њено ступање на снагу означило прекретницу у борби против ове савремене и сложене форме криминалног деловања (Стојановић, Делић, 2015: 283).

Иако се уочава извесна временска дискрепанца између ратификације Конвенције и мењања домаћег кривичног законодавства, наша држава је углавном на адекватан начин испунила обавезе преузете усвајањем овог међународноправног акта. Кривични законик Србије из 2005. године (КЗ, 2005) задржао је посебну главу (Глава 27) под називом „Кривична дела против безбедности рачунарских података“ уз одређене измене у односу на одредбе претходно важећег кривичног закона.

Ипак, вреди нагласити да је појам високотехнолошког криминала у нашем законодавству шири од опсега кривичних дела против безбедности рачунарских података. Према члану 2 став 1 Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала ова врста криминалитета обухвата вршење кривичних дела код који се као „објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарски системи, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику“ (Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, 2005). Изменама и допунама закона из 2009. године прецизирана су кривична дела за чије се откривање, гоњење и суђење примењују одредбе овог прописа, чиме је, барем у законском смислу, етаблирано значење термина високотехнолошки криминал (члан 3 Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала).

Кривично дело рачунарске преваре уведено је поменути изменама и допунама из 2003. године и у готово истоветном облику је опстало до данас. Законски опис из члана 186г Кривичног закона Србије (КЗС, 1977) практично је истоветан са оним из члана 301 Кривичног законика (КЗ, 2005) осим разлике у новчаним износима штете који чине квалификаторне околности (тежи и најтежи облик кривичног дела).

Дело из члана 301 КЗ има основни, два квалификована и привилеговани облик. Биће основног облика кривичног дела садржи радњу и последицу, а имплицитно су садржани средство извршења и објекат радње као објективна обележја, док субјективни супстрат дела чине умишљај и одговарајућа намера. Постојање намере као субјективног обележја одређује да је дело могуће учинити једино са директним умишљајем, док је евентуални умишљај искључен.

Радња основног облика састоји се у предузимању делатности (комисивних или омисивних) којима се прикривају или лажно приказују подаци. Законодавац експлицитно наводи две радње – уношење нетачног податка и избегавање да се унесе тачан податак, али додаје и широку формулацију „или на други начин лажно прикаже или прикрије податак“, што представља правни стандард и омогућава релативно екстензивно тумачење.

Последица кривичног дела састоји се у утицању на резултат процеса електронске обраде и преноса података. Делатности извршиоца треба да доведу до одређене промене у аутоматској обради и преносу која се испољава у произвођењу другачијег резултата обраде у односу на очекивани, то јест резултат који би наступио да су унети параметри били аутентични. За постојање дела се захтева и наступање имовинске штете по другог, што представља за нијансу другачију формулацију у односу на кривично дело преваре из члана 208 КЗ („и тиме га наведе да овај на штету своје или туђе имовине нешто учини или не учини“).

Овде се може поставити питање да ли имовинска штета представља објективни услов инкриминације или је, заједно са утицањем на резултат електронске обраде и преноса података, последица кривичног дела. У првом случају имовинска штета не би морала да буде обухваћена умишљајем учioniоца, те ово представља и важно фактичко питање. С обзиром да је рачунарска превара специјалан случај преваре, питање треба решавати уз узимање у обзир законског описа дела из члана 208 КЗ.

Према мишљењу заступљеном у литератури, код кривичног дела преваре штета по имовину другог треба заиста да наступи како би дело било довршено (Стојановић, 2012; Ђорђевић, 2014; Стојановић, Делић, 2015). На основу тога закључујемо да би и формулацију законодавца код кривичног дела рачунарске прева-

ре било исправно тумачити тако да наступање имовинске штете представља последицу кривичног дела, те је њено наступање нужно да би се дело сматрало свршеним, а умишљај учиниоца мора да обухвати и свест о наступању имовинске штете.

Дакле, кривично дело рачунарске преваре је довршено када се предузимањем радње оствари такав утицај на резултат електронске обраде и преноса података да услед њега наступи имовинска штета по другог.

Овде се основано поставља питање разликовања објективних обележја рачунарске преваре од основног облика дела из члана 208 КЗ. Код „класичног“ кривичног дела преваре извршилац лажним приказивањем или прикривањем чињеница пасивног субјекта доводи или одржава у заблуди и тиме га наводи да нешто учини или не учини на штету своје или туђе имовине. Дакле, пасивни субјект је истовремено и предмет радње, то јест објект кривичног дела.

С друге стране, биће кривичног дела рачунарске преваре конструисано је тако да пасивни субјект није у потпуности подударан са предметом радње, јер се радња врши у оквиру рачунарске обраде података, а последица наступа како на самом процесу обраде и преноса података тако и на имовини пасивног субјекта. Радња се првенствено предузима на рачунару или рачунарској мрежи, а имовина пасивног субјекта бива оштећена због промене резултата процеса електронске обраде и преноса података који се одвија у оквиру система или мреже.

Ипак, у пракси се разликовање та два кривична дела може показати као тешко. Примера ради, кривично дело преваре може се извршити посредством фалсификоване исправе или лажног представљања, па исто тако и коришћењем рачунара. Питање је да ли се рачунарском преваром може назвати сваки случај преваре у ком се као средство извршења користе рачунари, рачунарски системи или мреже.

Нама се чини да је одговор негативан. Наиме, рачунарска превара свакако подразумева да су рачунари или рачунарске мреже средство извршења кривичног дела и то обележје је неспорно. Међутим, суштинска разлика у односу на дело из члана 208 КЗ јесте то што се рачунари или рачунарске мреже, односно свака аутоматизована електронска обрада или пренос података, појављују

и као објект радње, а не само као средство извршења. Суштински, кривично дело преваре би постојало када би се као средство извршења користио рачунар, под условом да предмет радње није било утицање на електронску обраду и пренос података већ стварање погрешне представе код оштећеног услед које он нешто предузима на штету своје или туђе имовине.

У том смислу, слање мејлова који би садржали превару познату као „нигеријска“ (један од најпознатијих видова фишинга) услед којих би потенцијална жртва била наведена да себи нанесе имовинску штету због лажних чињеница изнетих у тексту електронске поруке које су је навеле да поступи противно својим материјалним интересима, представљало би кривично дело из члана 208 КЗ, без обзира што је изведено уз помоћ рачунара и рачунарске мреже. Треба имати у виду да ширина појма „високотехнолошки криминал“ омогућава да се и то дело открива, гони и суди сходно Закону о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала (члан 3 Закона), али оно свакако остаје квалификовано као дело преваре, а не рачунарске преваре.

Тако, можемо закључити да бројне интернет преваре често не могу да се квалификују као рачунарске преваре, већ сходно одредби члана 208 КЗ, јер не постоји засебно кривично дело интернет преваре, различито од дела из члана 301 и дела из члана 208 КЗ (Вилић, 2016; Мирић, 2018).

Рачунарска превара постојала би у случају да извршилац успе да утиче на аутоматску обраду података тако да она пружи лажан резултат. Уколико бисмо отварањем интернет везе (линка) дошли на лажну страницу банке, изабрали опцију за плаћање преко интернет мреже и тиме уплатили новац на рачун на који нисмо желели, јер су подаци о трансакцији измењени, онда би била реч о рачунарској превари (традиционални начин извршења фишинга).

Вреди напоменути да је кривично дело преваре уз коришћење информационо-комуникационих технологија, имајући у виду хетерогене појавне облике, могуће подвести и под друге правне квалификације, које такође представљају специјалне случајеве преваре, али их је законодавац уздигао на ранг посебних кривичних дела. Ту мислимо на кривична дела: превара у обављању привредне делатности (члан 223 КЗ); превара у осигурању (члан 223а

КЗ) и превара у служби (члан 363 КЗ). Свако од наведених кривичних дела може се извести тако да средство извршења буду информационо-комуникационе технологије, тако да, феноменолошки гледано, коришћење информационо-комуникационих технологија за вршење преварних радњи може да задобије различите кривичноправне облике, односно правне квалификације.

Посебно треба размотрити и могућност да правно лице буде извршилац неког од кривичних дела преваре (општег из 208 или наведених посебних случајева преваре, укључујући рачунарску). Међутим, примена Закона о одговорности правних лица за кривична дела у Србији (Закон о одговорности правних лица за кривична дела, 2008) од његовог доношења до данас је била изузетно ретка. Основ одговорности правног лица за кривично дело могао би бити испуњен приликом предузимања радње неког од наведених кривичних дела, јер је лако замисливо да се радња врши у склопу обављања послова одговорног лица уз постојање намере да се противправна имовинска корист стекне, макар и делимично, и за правно лице (Милошевић, 2012; Милошевић, 2012а; Милошевић, Симовић, 2018).

Субјективни елемент кривичног дела рачунарске преваре осим директног умишљаја, који подразумева свест и вољу о свим законским обележјима кривичног дела, обухвата и намеру да се „себи или другом стекне противправна имовинска корист“ (члан 301 КЗ). Привилеговани облик дела постоји када учинилац има искључиву намеру да другоме нанесе имовинску штету. Ту, дакле, извршилац тежи да другог оштети, а не и да себи или неком трећем лицу прибави имовинску корист. У том случају дело је довршено без обзира на то да ли је штета наступила или не, јер је она део субјективног елемента овог облика кривичног дела, а не и његово објективно обележје (Стојановић, 2012).

Тежи и најтежи облик се од основног облика не разликују по субјективном елементу, већ по објективном обележју – тежини последице, односно висини имовинске штете која је наступила. Код тежег облика износ штете треба да пређе 450.000 динара, док код најтежег он износи преко 1.500.000 динара.

Код основног облика запрећена је новчана казна или затвор до три године, код првог тежег облика казна је од једне до осам година затвора, док је код најтежег облика она прописана у

распону од две до десет година. Лакши облик кривичног дела се кажњава новчаном казном или затвором до шест месеци (Мандић, Путник, Милошевић, 2017).

Могућности откривања идентитета жртве на друштвеним мрежама у циљу прикупљања података за извршење директног фишинг напада

Посматрано из феноменолошке перспективе, можемо приметити да се континуирано изналазе нови начини за извршење преварних радњи које се одвијају уз коришћење информационо-комуникационих технологија. Међу разноврсним појавним облицима тих радњи фишинг напади су доминантни, превасходно услед своје ефикасности. Један од разлога њихове учинковитости лежи у томе што фишинг мејлови нису униформни већ су специфични, прилагођени потенцијалној жртви и усклађени са њеним афинитетима (политичком, верском, идеолошком и сексуалном оријентацијом, преференцијама и слично).

Злонамерни актери често прикупљају информације о жртви путем друштвених мрежа. Наравно, успех те прикупљачке активности зависи од више фактора. Један од њих је, свакако, присутност потенцијалне жртве на друштвеним мрежама. Други фактори се тичу присутности жртве у сајбер свету уопште – броја и врста база података у којима су ускладиштени подаци о њој, међусобне повезаности база (њиховог такозваног међусобног „линковања“) као и врста података који су ускладиштени (текст, слика, видео-запис). Успех прикупљања података зависи и од употребљивости оних података којима злонамерни актер иницијално располаже.

У намери да осветле међусобну повезаност тих фактора, те могућности за прикупљање података неопходних за спровођење фишинг напада путем друштвених мрежа, истраживачи једне од најпознатијих компанија за заштиту ИКТ система Касперски лаб (Kaspersky Lab), у фебруару 2019. године спровели су пилот-истраживање. Циљ истраживања је био да се на основу малог броја почетних података, користећи јавно доступне алате за претрагу, на друштвеним мрежама открије идентитет (профил) пет особа

које су пристале да буду предмет обраде података (How cybercriminals harvest information for spear phishing, 2019).

Резултати истраживања су показали да фотографија није најзахвалнији нити најчешћи полазни основ за претраживање (откривање нечијег онлајн идентитета), те да поседовање фотографије потенцијалне жртве тешко да може нападача довести до њеног профила на друштвеној мрежи.

Постоји више апликација које се могу користити за ту намену. На пример, може се користити бесплатни Гуглов (Google) претраживач за претраживање по задатим фотографијама, који постоји и у облику додатка основном веб-претраживачу. Та апликација, дакле, омогућава претрагу на основу задате фотографије. Она, међутим, „упарује“ само оне фотографије које су већ објављене на интернету, па би била бескорисна нападачу који располаже фотографијом жртве (у физичкој или електронској форми) која није претходно објављена и индексирана на интернету.

Постоје и друге апликације и сервиси које се могу користити за ову намену, али они нису бесплатни. У фебруару 2016. године појавила се, тада бесплатна, онлајн платформа Фајндфејс (FindFace). Она је на основу неколико квалитетних фотографија циљане жртве могла брзо да пронађе њене налоге на друштвеним мрежама. Међутим, од 1. септембра 2018. године овај сервис више није доступан обичним корисницима јер су се његови креатори усмерили ка развоју те услуге за потребе државних органа и корпорација. Према наводима креатора сервиса, његове могућности су много веће од онога што је било видљиво у јавно доступној верзији (<https://findface.ru/>).

Истраживање компаније Касперски је, према томе, показало да је мало вероватно да су криминалци у стању да повежу постојећу фотографију жртве у физичком свету са профилном сликом на друштвеним мрежама, уколико не употребе неки од скувих онлајн сервиса за препознавање лица чије потенцијално коришћење, притом, оставља и форензичке трагове. Па ипак, могућност откривања нечијег идентитета на друштвеним мрежама помоћу задате фотографије не би требало олако одбацити, будући да су криминалци често спремни да улажу финансијска средства и употребе додатне ресурсе, у складу са циљем који желе да постигну.

Претрага на основу имена и презимена, као задатих критеријума, много је успешнија. Проналажење одређене особе која има уобичајено и често име (нпр. Петар Петровић) може да буде тежак задатак, док особу са ретким именом и презименом Гугл проналази прилично брзо (How cybercriminals harvest information for spear phishing, 2019).

Претрага на основу имејл адресе и броја телефона као задатих критеријума такође је прилично успешна, показује истраживање. Значајну помоћ у претраживању могу пружити агрегаторски софтвери, који аутоматски сакупљају потребне податке. Међу њима је најпопуларнији Пипл (Pipl), који може пронаћи линкове до корисничких страница на друштвеним мрежама на основу броја телефона или имејл адресе, и дати кратку биографију корисника, укључујући место рођења, студија, и запослења. Према наводима креатора сервиса, Пипл има информације о више од три милијарде људи (<https://pipl.com/corp/blog>). Истраживачи компаније Касперски су, користећи ову услугу, добили линк за пет од десет учесника експеримента, за најмање један кориснички налог, а у неким случајевима су чак дошли и до онлајн надимка или корисничког имена (How cybercriminals harvest information for spear phishing, 2019).

У рукама сајбер криминалаца свако корисничко име може се искористити за стицање додатних информација о циљаној жртви. Претраживање на основу корисничког имена може се спровести помоћу алата као што су *namechk* (<https://namechk.com/>) или *knowem* (<https://knowem.com/>). Први може да пронађе име налога на више од 100 различитих сервиса. Други проверава више од 500 ресурса. Наравно, ако је корисничко име веома често, не постоји гаранција да ће конкретна особа бити пронађена. Па ипак, овакви алати су веома корисни преварантима у сајбер простору. Често су корисници ИК технологија склони да употребљавају само једно корисничко име за личне и корпоративне адресе електронске поште, као и за налоге на друштвеним мрежама, што је свакако непромишљено и потенцијално веома опасно.

Преузимање контроле над рутером као алтернативна техника извршења директног фишинг напада

Фишинг напади се могу заснивати на различитим техникама извршења. Традиционална и најзаступљенија техника, видели смо, подразумева употребу имејл порука за спровођење обмане. Алтернативне технике извршења подразумевају употребу телефона (тзв. „вишинг“, енг. *vishing* – кованица настала спојем речи *voice* и *phishing*) или комбиновање различитих техника (нпр. употреба телефона и аудио-записа који се током разговора пуштају са рачунара). Једна од најновијих техника подразумева тајно преузимање контроле над рутером жртве (његову отмицу).

Преузимање контроле над рутером жртве може се остварити на два начина. Први приступ подразумева злоупотребу фабрички дефинисаних креденцијала (корисничко име и лозинка) за приступ рутеру. Будући да сваки рутер има фабрички дефинисане креденцијале за приступ администраторском панелу рутера, а да већина корисника услед недостатка безбедносне културе те креденцијале не мења приликом инцијалног подешавања уређаја, злонамерни актери могу лако остварити приступ рутеру (*Phishing without borders, or why you need to update your router*, 2019).

Други приступ подразумева искоришћавање рањивости фирмвера рутера, који омогућава злонамерном актеру да преузме контролу над рутером без икакве лозинке.

Након преузимања рутера, нападач модификује његове поставке. То је мала, неприметна промена која подразумева промену адресе DNS (*Domain Name System*) сервера који рутер користи за решавање имена домена. DNS заправо служи као „именик“ интернета, повезујући IP адресе и домене. Његова функција је да преводи адресу веб-сајта из људски читљивог облика у своју нумеричку IP адресу и да је, након тога, саопшти прегледачу (*Šta је DNS i koji је најбржи DNS?*, 2018).

У ситуацији када је рутер отет и адресе жртвиног DNS сервера промењене, сви упити са претраживача упућују се на злонамерни DNS сервер који контролише нападач. Због тога злонамерни сервер враћа претраживачу фалсификовану IP адресу, уместо IP адресе сајта који је жртва желела да посети. Притом, жртва не сумња у легитимност странице која је учитана, нити рачунар мо-

же да региструје ову врсту измењене комуникационе трасе. О учинковитости ове технике сведоче скорашњи напади спроведени над корисницима рутера произвођача: D-Link DSL, D-Link 260E, ARG-V4 ADSL, Secutech и Totolink, у Бразилу. Нападаци су искористили безбедносне пропусте у рутерима наведених произвођача, компромитовали уређаје и модификовали њихове DNS поставке. Када би власници отетих рутера покушали да приступе својим интернет банкарским рачунима или сајтовима провајдера, злонамерни DNS сервер под контролом отмицара би их неприметно преусмерио на фишинг странице (које су имитирале легитимне странице бразилских финансијских институција, банака, као и веб-хостинг и клауд провајдера) дизајниране да украду њихове креденцијале (Phishing without borders, or why you need to update your router, 2019).

Закључак

Најновија искуства из области заштите од преварних радњи у сајбер простору сведоче о томе да прикупљање личних и осетљивих података о потенцијалним жртвама не захтева висок ниво техничког знања, као ни приступ сложеним услугама и скупим сервисима за претраживање података. Стога се може очекивати и даље повећање учесталости кривичних дела преваре заснованих на коришћењу информационо-комуникационих технологија, превасходно у домену директних фишинг напада.

Кривичноправна регулатива превара у сајбер простору омогућава адекватно санкционисање учинилаца и пружа правне квалификације под које се могу подвести бројна друштвено опасна дела изведена коришћењем информационо-комуникационих технологија. Ипак, остаје питање да ли је било нужно ограничити законски опис кривичног дела рачунарске преваре на ситуације у којима се као средство извршења и објект радње појављују рачунари и рачунарске мреже, односно процеси електронске обраде и преноса података, или га је требало конструисати тако да се односи на све врсте преварног поступања употребом високих технологија. Уколико се сложимо с ставом да би таква формулација могла да буде сувише уопштена, екстензивна и неодређена, остаје друга могућност – увођење засебног кривичног дела интернет преваре.

Чини нам се ипак, да правно-технички најпогодније решење може да буде јединствена формулација којом би се објединила рачунарска и интернет превара, и поред потенцијалне ширине и мање одређености таквог законског описа. Наиме, верујемо да би се евентуални приговори могли отклонити стварањем прецизне али и флексибилне формулације која би била сачињена у складу са природом ове врсте инкриминисаног понашања. Мислимо да би биће кривичног дела рачунарске преваре, *de lege ferenda*, могло да гласи: ко унесе нетачан податак, пропусти да унесе тачан податак, на други начин лажно прикаже или прикрије податак или коришћењем интернета или сличних платформи информационо-комуникационе технологије, утиче на резултат електронске обраде или преноса података, или доведе или одржава у заблуди друго лице и тиме проузрокује имовинску штету, казниће се...

Наведеном инкриминацијом би се истовремено обухватили случајеви деловања на аутоматску обраду података уношењем или неуношењем података и случајеви интернет превара чији су објект радње корисници информационо-комуникационих технологија, чиме би се пружила потпунија и адекватнија кривичноправна заштита.

Литература

1. Вилић, В. (2016). *Повреда права на приватност злоупотребом друштвених мрежа као облик компјутерског криминалитета, докторска дисертација*. Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш.
2. Ђорђевић, Ђ. (2014). *Кривично право – посебни део*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала*, Службени гласник Републике Србије бр. 61/05, 104/09.
4. *Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу*, Службени гласник Републике Србије број 19/09
5. *Закон о потврђивању Додатног протокола уз Конвенцију о високотехнолошком криминалу који се односи на инкриминацију дела расистичке и ксенофобичне природе извршених*

- преко рачунарских система*, Службени гласник Републике Србије број 19/09.
6. *Закон о одговорности правних лица за кривична дела*, Службени гласник Републике Србије, број 97/08.
 7. Jagatic, T., Johnson, N., Jakobsson, M., Menczer, F. (2005). *Social Phishing*, School of Informatics, Indiana University, <http://markus-jakobsson.com/papers/jakobsson-commacm07.pdf>, доступан 15. 1. 2013.
 8. Janczewski, L., Colarik, A. (2008). *Cyber Warfare and Cyber Terrorism*. Hershey, New York.
 9. Knowem (2019). <https://knowem.com>, доступан 15. 5. 2019.
 10. *Кривични закон Републике Србије*, Службени гласник СРС, бр. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89 и 42/89, Службени гласник РС, бр. 21/90, 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 80/02, 39/03 и 67/03.
 11. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/16, 35/19.
 12. Мандић, Г., Путник, Н., Милошевић, М. (2017). *Заштита података и социјални инжењеринг – правни, организациони и безбедносни аспекти*. Универзитет у Београду □ Факултет безбедности, Београд.
 13. Mathew, T. (2004). *Ethical Hacking and Countermeasures [EC-Council Exam 312-50] — Student Courseware*. OSB Publisher, International Council of Electronic Commerce Consultants, New York.
 14. Милошевић, М. (2012). *Одговорност правних лица за кривична дела, докторска дисертација*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
 15. Милошевић, М. (2012а). Кривична одговорност правних лица у англоамеричком праву. *Страни правни живот*, 56(2): 230–251.
 16. Милошевић, М., Симовић, И. (2018). Појам одговорног лица у Закону о одговорности правних лица за кривична дела. У: *Кривично законодавство и функционисање правне државе, међународна научно-стручна конференција*, стр. 365–382. Требиње, 20. и 21. 04. 2018. године, Министарс-

- тво правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Град Требиње.
17. Мирић, Ф. (2018). Интернет превара као облик компјутерског криминалитета. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 57(80), 531–542.
 18. Namechk (2019). <https://namechk.com>, доступан 15. 5. 2019.
 19. Ollmann, G. (2004). *The Phishing Guide*, <http://www-935.ibm.com/services/us/iss/pdf/phishing-guide-wp.pdf>, доступан 14. 1. 2013.
 20. Phishing without borders, or why you need to update your router (2019)https://www.kaspersky.com/blog/hacked-routers-dns-hijacking/26802/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=rs_hacked-routers-dns-hijacking_ma0111_organic&utm_content=sm-post&utm_term=rs_facebook_organic_ma0111_sm-post_social_hacked-routers-dns-hijacking, доступан 14. 5. 2019.
 21. Pipl (2019). <https://pipl.com/corp/blog>, доступан 15. 5. 2019.
 22. Путник, Н. (2009). *Сајбер простор и безбедносни изазови*. Факултет безбедности, Београд.
 23. Путник, Н., Милошевић, М. (2016). Смернице за израду политике безбедности информационо-комуникационих ресурса и њихових корисника у образовно-васпитном систему⁶. У зборнику (приредили: Бранислава Поповић Ћитић, Милан Липовац): *Безбедност у образовно-васпитним установама: основна начела, принципи, протоколи, процедуре и средства*. стр. 97–116. Факултет безбедности, Београд.
 24. Rittinghouse, J., Hancock, W. (2003). *Cybersecurity Operations Handbook*. Elsevier, Burlington.
 25. Shinder, D. L. (2002). *Scene of the Cybercrime: Computer Forensics Handbook*. Syngress Publishing, Inc., Rockland.
 26. Skoudis, E. (2002). *Counter Hack: A Step-By-Step Guide to Computer Attacks and Effective Defenses*. Prentice Hall, New Jersey.
 27. Стојановић, З. (2012). *Коментар Кривичног законика*. Службени гласник, Београд.

28. Стојановић, З., Делић, Н. (2015). *Кривично право – посебни део*, Правна књига, Краљево.
29. Findface (2019). <https://findface.ru>, доступан 19. 5. 2019.
30. How cybercriminals harvest information for spear phishing (2019). <https://www.kaspersky.com/blog/spearphishers-information/25589>, доступан 18. 5. 2019.
31. Šta je DNS i koji je najbrži DNS? (2018). <https://balkanandroid.com/sta-je-dns-i-koji-je-najbrzi-dns>, доступан 14. 5. 2019.

The specific features of perpetration of the criminal offence of fraud using information-communication technologies

***Abstract:** Historically speaking, along with the development of ICT, the ways of their misuse developed as well. Whoever may have bad intentions will keep finding new methods to abuse these technologies. These methods are based on vulnerabilities of ICT systems, whether they are technical or related to human factor.*

This paper describes the phenomena of the so-called social engineering and phishing, as modes of performing the criminal offences of fraud and computer fraud, which are used for illegal collection and abuse of the data of ICT system users, in order to mislead them towards acting in a way that causes harm to their own or someone else's possession, with the intention of illegal gain for the perpetrator. Contemporary phishing attacks are very sophisticated, adapted to the potential victims and adjusted to their affinities. The collecting of information regarding a potential victim is most often done via social networks. Therefore, this paper describes the process of planning acts of fraud and explains two most common techniques for data collecting – via social networks and via the victim's illegal router hijacking.

A special emphasis is put on the criminal law treatment of these phenomena in the legislation of the Republic of Serbia, as well as on solving the dilemmas about technical terms in fraudulent acts in Serbian and English languages. The authors present different forms of social engineering and phishing in ICT systems, i.e. cyberspace, and

discuss if and in which cases their acts have legal characteristics of the aforementioned criminal offences.

The authors also present and analyze Serbian criminal legislation, with the emphasis on the crime of fraud and similar crimes, which are, in their essence, special forms of fraud. The stress is put on the crime of computer fraud and its characteristic features in comparison with the crime of fraud. The authors consider the changes in legislation that would lead to reformulating the crime of computer fraud so as to encompass various acts carried out with the use of the information-communication technologies.

Key words: *High-tech crime, criminal act of fraud, criminal act of computer fraud, social engineering, phishing, cyberspace.*

Проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ*

Проф. др Ненад МИЛИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902089M

УДК: 343.9.02::343.53(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 14. 12. 2018. године

Ревизија: 5. 3. 2019. године

Ревизија: 29. 4. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Структура и динамика илегалних тржишта у спектру организованог криминала¹

Апстракт: *Илегално тржиште је, слично легалном, област друштвених односа у којој се обављају производња, размена, продаја и потрошња робе и услуга, с том разликом што производи/услуге који су предмет размене, или сама размена, крше утврђене законске одредбе. Значај њиховог проучавања произилази из чињенице да се на илегалним тржиштима акумулирају огромна финансијска средства, док игнорисање овог феномена у најмању руку значи и игнорисање проблема организованог криминала, уз отежавање разумевања и законитих тржишта.*

Експланација организованог криминала анализом структуре и функционисања илегалних тржишта заснива се на чињеници да су управо илегална тржишта доминантан друштвени амбијент у коме та врста криминала настаје и у коме се развија. Вишеструки карактер феномена незаконитог поступања на тржиштима уопште онемогућава разликовање легалних од илегалних тржишта на основу карактера производа који су предмет размене.

* darko.marinkovic@kpu.edu.rs

¹ Рад је резултат рада на пројекту „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, који под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2017), као и рада на пројекту „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. године.

*Уместо тога пажњу треба фокусирати на идентификовање различитих облика, односно типова илегалних тржишта. Такође, нормално функционисање тржишта захтева транспарентност и антиципацију тржишних трансакција, као и прилагодљивост тржишних партиципаната. Као три основна фактора, чији дисбаланс доводи до тржишне нестабилности и поремећаја координације активности тржишних учесника, издвајају се проблеми процене вредности, конкуренције и сарадње, уз често присуство насиља, као регулаторног фактора *sui generis*.*

Кључне речи: појам илегалног тржишта, врсте илегалних тржишта, организовани криминал, трговина наркотицима, процена вредности, координација и сарадња на илегалном тржишту, насиље на илегалном тржишту.

Увод

Иако су *ex definitio* незаконит феномен, илегална тржишта имају изузетан економски, политички и друштвени значај. Прецизне податке о њиховој величини тешко је дати – неке процене указују да годишња добит на њима премашује вредност од билион америчких долара. Тако, на пример, експерти Уједињених нација тврде да глобална вредност илегалне трговине у једној години достиже цифру од фрапантних 1.300 милијарди долара, уз тенденцију раста (General Assembly of the United Nations, 2012). С политичког становишта, постојање илегалних тржишта представља значајан изазов за државу и њен економски и финансијски систем. Исто тако, она тангирају и морално устројство друштва, због чега је неопходно размотрити и њихов шири социјални аспект. Игнорисање постојања илегалних тржишта искључује могућност стицања нових сазнања о њима, истовремено отежавајући разумевање и самих легалних тржишта.

Када се анализирају субјекти који илегална тржишта снабдевају одређеном робом и услугама, у први план се као доминантни издвајају преступници удружени у криминалне групе које се могу окарактерисати атрибутом *организовани криминал*. Реч је о веома сложеној *пословној машинерији* која експлоатише илегална тржишта – аналитичари Уједињених нација истичу да организовани криминал остварује годишњи профит од око 900 милијарди до-

лара (конкретно, у 2009. години 870 милијарди долара), што чини 1,5% глобалног БДП-а (UNODC, 2011: 7).

У криминолошкој литератури, у сагледавању феномена организованог криминала обично се акцентују два приступа – први, у коме је фокус интересовања усмерен на криминалне групе и њихова структурна обележја, и други, који се бави врстом незаконитих активности које се испољавају у оквиру организованог криминала, доминантно илегалним тржиштима. Независно од приступа, нема сумње да је веза организованог криминала и илегалних тржишта чврста и нераскидива. Деценијама уназад, преступници су настојали да становништву, по правилу за високе суме новца, обезбеде ону робу и услуге за којима је постојала тражња, а које је из одређених разлога држава била забранила или строго контролисала. Временом, то је довело до поистовећивања организованог криминала са одређеним типовима незаконитих активности, независно од степена организације оних који су укључени у те активности и без обзира на њихову друштвено-политичку позицију (Мијалковић, 2012: 100).

Схватање организованог криминала кроз призму илегалних тржишта

Приступ разумевању организованог криминала који у први план ставља анализу организације и функционисања илегалних тржишта заснива се на чињеници да су управо илегална тржишта доминантан амбијент/миље у коме та врста криминала настаје и у коме се развија. У ствари, њихова веза је нераскидива и води закључку да илегална тржишта захтевају појаву организованог криминала, који на најбољи могући начин супституише државне органе и њихову функцију на легалним тржиштима.

Иако се делатности организованог криминала на илегалним тржиштима, с обзиром на његов лукративни карактер, првенствено односе на снабдевање одређеном робом или услугама, значајна је и његова улога пружања заштите и безбедности самим тржишним актерима. *Вакуум*, односно одсуство државне власти на њима доводи и до одсуства механизма којима се обезбеђује извршење неформалних, купопродајних и других тржишних уговора.

Другим речима, тамо где државни органи, територијално¹ или у одређеној сфери економских односа², нису у стању да снагом своје принуде обезбеде поштовање законских норми, долази до њихове супституције организованим криминалом, који својим механизмима пружа ванправну, криминалну заштиту.

Чињеница да субјекти који послују на илегалним тржиштима нису у стању да се самостално заштите, нити заштиту могу очекивати од државних органа, објашњава зашто су она привилегована подручја за контролу организованог криминала. Шелинг (Schelling) указује да је основна делатност организованог криминала коришћење *насиља* ради пружања *услуга заштите* илегалним, али и легалним привредним субјектима, које у првом реду подразумевају заштиту од *рекетирања* (изнуда, уцена, пљачки) других криминалних група (Fiorentini, 1995: 274). У ширем контексту, *услуге заштите* укључују и заштиту од пословне конкуренције на илегалном/легалном тржишту оних субјеката који су под његовим протекторатом. При томе треба имати у виду и да је сама заштитна улога организованог криминала монополског карактера и, као таква, не трпи конкуренцију – једна криминална група је територијално инкомпатибилна са другом групом исте или сличне криминалне оријентације.

Значајно је и да они експоненти организованог криминала који обезбеђују заштиту, корупцијом морају контролисати и локалне полицијске службенике, како би се заштитили од хапшења и процесуирања, али и од криминалних конкурената, преусмеравајући на њих фокус државне репресије оних које корупцијом контролишу.

На крају, принудни елементи односа организованог криминала и актера на илегалним тржиштима (*илегалних фирми*) јављају се и као потреба за повременим коришћењем насиља од стране првог, како би се очувала његова *репутација ауторитета* у односу на друге. Другим речима, пожељно је, с времена на време, демонстрирати силу како би се криминалној конкуренцији и учесни-

¹ Тако су, на пример, поједини делови државне територије у Мексику под искључивом контролом и надлежношћу нарко-кратела и у њима полиција и други органи државне власти нису присутни.

² Првенствено се мисли на купопродају одређене робе и/или услуга, као што су опојне дроге, људски органи или заштићене животињске врсте.

цима илегалних тржишта ставило до знања ко успоставља правила понашања и ко их спроводи.

У контексту наведеног, Гамбета (Gambetta) тврди да организовани криминал послује као *управљачка структура* усмерена углавном на *подземље*, тако да се његове активности не могу редукovati на просто снабдевање тржишта илегалном робом и/или услугама, те пружање заштите имовинских права тржишних субјеката и спровођење уговора/договора (Gambetta, 1993: 24.). Оне обухватају и стварање *баријера/препрека* за улазак других на илегална тржишта, односно филтрирање или спречавање других да узму учешће на њима. Саме *баријере* могу бити разноврсне – физичко насиље и примена силе према онима који покушавају да се укључе у незаконите тржишне активности, али и плаћање прописане суме новца (рекета) како би се добила *криминална лиценца*. Гамбетин став је да између пореза наметнутих од стране легитимних државних институција и изнуде, односно рекета наметнутог од стране организованог криминала, постоји однос *аналогије*.

Организовани криминал данас, по правилу, обухвата производњу и дистрибуцију широког спектра производа и услуга, како у легалним областима, кроз пласман и инвестиције *опраног новца*, тако и илегалним областима – од грађевинских активности, инвестиционог банкарства, до трговине наркотицима, илегалне коцке и клађења (Savona, Riccardi, 2015: 33–34). С обзиром на његову умешаност у процесе производње и дистрибуције разних производа и услуга, он се често поистовећује са *фирмама* (предузећима), постајући на тај начин предмет економских анализа, подједнако као и регуларне пословне фирме. Зато се тржишта добара и услуга, која су предмет деловања криминалних група, у принципу могу анализирати на сличан начин као и легална тржишта, с тим што је у овом случају реч о *економији криминала*.

Основна обележја и типови илегалних тржишта

Економска наука тржиште обично дефинише као укупност односа *понуде* и *тражње* који се на одређеном простору и у одређено време успостављају поводом размене *робе* и *услуга*. Другим речима, тржиште је друштвени амбијент у коме се редовно и до-

броволно размењују добра за новац, у условима конкуренције. Кључни појмови за његово разумевање су понуда и тражња, карактер предмета размене (да ли је реч о производима или услугама), средства која се користе у размени, као и економски закони којима се регулишу односи на њима. Тржиште није статично и непроменљиво; штавише, то је један динамичан организам у коме се континуирано одражавају бројне економске, али и друштвене, правне, природне и друге промене. У том смислу, дисциплине као што су социологија, економска историја (или историја економије), економска географија и маркетинг развиле су нова разумевања и схватања овог феномена (Ruiz, 2012: 61–77).

У ситуацијама у којима производи који су предмет размене, или сама размена, крше утврђене законске одредбе, говоримо о постојању илегалних тржишта. Илегалност тржишних трансакција, било да се ради о нелегалним производима или нелегалној размени легалних производа, искључује улогу државе на пољу дефинисања и заштите имовинских права тржишних учесника. Као сукцесивна последица спровођења незаконитих радњи, на илегалном тржишту изостаје и дефинисање и спровођење стандарда квалитета производа и услуга које на њему фигурирају, чиме се већ постојећа проблематика додатно усложњава.

Криминалне организације своје активности на криминалном тржишту изводе на сличан начин на који то раде законити субјекти на легитимном тржишту, због чега се њихове делатности неретко пореде са легалним – и једни и други теже стицању профита продајом робе и услуга и користе део оствареног профита да би платили људе који раде за њих. Новац се инвестира у куповину нових технологија и опреме, запошљавање новог особља и/или побољшавање постојећих људских ресурса да би се унапредила продуктивност. И једни и други своја улагања деле на различита поља како би повећали профите и проширили се на нова тржишта – географски или тржишта нових производа. Међутим, криминални и легални тржишни субјекти се међусобно значајно разликују у модалитетима својих ризика и шанси на тржишту (Arlacchi, 2001: 15). У том смислу, криминална удружења могу да нуде илегалне услуге и робу, могу користити насиље, застрашивање и корупцију, те инфилтрирати значајна, незаконито стечена средства у

легитимну економију кроз разне методе *прања новца*, доводећи легалне субјекте у неравноправан положај у односу на њих.

Осим тога, Андерсон указује и на постојање одређених институционалних (државних) фактора који могу довести до фаворизовања организованог криминала у односу на легалне тржишне субјекте (Fiorentini, 1995). Тако, висок степен законске и сваке друге државне регулације повећава трошкове усклађености пословања легалних фирми са постојећим регулаторним нормама, односно прописима, што их може подстаћи да поједине активности преместе на илегална тржишта, на којима имовинска права и примену уговора/договора дефинише организовани криминал. Штавише, фирме које послују на илегалним тржиштима углавном бележе пораст тржишног удела услед нижих трошкова пословања. Поред тога, позивајући се на Танзија, Андерсон истиче да се државна регулатива углавном примењује заједно са високим степеном бирократске дискреције, чиме се пружа снажан подстицај потенцијално продуктивним тржишним ресурсима за примену корупције. Чињеница да се коруптивни механизми ефикасније и економичније примењују када су усмерени на крупне, монополске субјекте или удружене споразуме, с обзиром да се на тај начин избегава непотребно трошење ресурса, представља подстицај криминалним организацијама за стицање одређеног степена контроле над расподелом јавних ресурса.

Легални субјекти узимају капитал од банака плаћајући официјелне камате, што не чине они који користе криминални профит да би задовољили своје потребе за ликвидношћу и капиталом. Наравно, криминална удружења се, с друге стране, излажу великом ризику у поређењу са субјектима који обављају легалне послове – чињеница да се понашају незаконито излаже их опасности од лишења слободе и заплена капитала, као резултата акције државних органа задужених за сузбијање злочина. У том контексту, Порте (Portes) и Холер (Haller) истичу да недостатак правне заштите тржишних учесника, опасност од судског гоњења узрокован незаконитим активностима, као и одсуство друштвеног легитимитета током тржишне размене, представљају круцијалне тачке раздвајања илегалних од легалних тржишта, у првом реду у погледу њиховог функционисања и организације (Portes, Haller, 2005: 409).

Врсте илегалних тржишта

Вишеструки карактер феномена незаконитог поступања на тржиштима уопште онемогућава разликовање легалних од илегалних тржишта по основу *врсте/особености робе* која је предмет размене. Уместо тога, пажњу треба фокусирати на идентификовање различитих облика, односно типова илегалних тржишта, при чему се као критеријум класификације узима карактер, односно *природа илегалног поступања*. Посебан допринос у таквом проучавању дају Бекерт (Beckert) и Вајнер (Wehinger) који, узимајући у обзир специфичне изворе незаконитости, дају типологију у оквиру које разликују четири основна типа илегалних тржишта (Beckert, Wehinger, 2012: 4):

- 1) тржишта чија незаконитост проистиче из производње специфичне робе или услуга, ван законских одредби и прописа;
- 2) тржишта незаконите тржишне размене легалних производа;
- 3) тржишта незаконите тржишне размене као последице промета украдених и/или фалсификованих производа;
- 4) тржишта чија незаконитост проистиче из кршења регулаторних тржишних норми.

Прва два типа илегалних тржишта заснована су на незаконитој тржишној размени – код њих је процес размене производа/услуга сам по себи илегалног карактера, независно од карактера производа/услуга. У друга два случаја илегална тржишта егзистирају унутар легалних тржишних токова.

Прва врста илегалних тржишта настаје кроз размену производа чија производња и промет укључују илегалне активности. Ту се, дакле, ради о илегалном процесу производње и промета и обухвата тржиште наркотика, дечје порнографије, дечје проституције, принудног рада и трговине људима. Производња и промет те робе и услуга строго су забрањени, због чега непоштовање самих забрана и њихова тржишна размена доводе до појаве илегалних тржишта.

Други тип илегалних тржишта односи се на легалне производе или услуге код којих је сама размена незаконита – када такви производи и услуге постану предмет размене, долази до настанка илегалних тржишта. Најбољи пример за то је трговина људским органима у циљу обављања трансплантације, што је законом забрањена делатност.³ На сличан начин се у појединим земљама дефинишу незаконитост проституције и њено смештање у оквире илегалног тржишта – инкриминишуће законске одредбе нису усмерене против самих сексуалних односа, већ наметања финансијских захтева унутар њих, односно против њиховог потржишњења (комодификације). У појединим случајевима, попут трансфера људских органа, производња добара (односно, њихово уклањање) може се сматрати илегалном уколико је намењена продаји. Међутим, супротно тржишту типа 1, забрана производње се не примењује на категорију самих производа или услуга као таквих. Другим речима, сами производи или услуге у овом случају нису *a priori* незаконити, али је *a prior* незаконита њихова појава на тржишту.

Размена производа такође може бити илегална уколико су предмет тржишне размене фалсификовани и незаконито стечени производи (прибављени крађом, утајом, проневером, разбојништвом, односно пљачком) и то је *трећи тип илегалних тржишта*. У бројним случајевима копирање производа није забрањено законом све док се копија не користи у комерцијалне сврхе, што у пракси представља изузетак – циљ фалсификовања робе је углавном њихова даља продаја. Стога се генерално може рећи да производња и стављање у промет фалсификованих производа *ex definitio* представљају илегалну делатност. Заједничка карактеристика тржишта фалсификоване и украдене робе, као и њихово разликовање у односу на претходна два типа, јесте у томе што је производња помених категорија робе (оригиналних производа који су предмет крађе или фалсификовања) у потпуности легална, због чега се правни приговори не односе на саму размену добара из ових кате-

³ У 2010. години у свету је евидентирано 106.879 трансплантација разних органа, при чему се процењује да је број оних у којима су органи прибављени на незаконит начин већи од 10%. Светска здравствена организација сматра да тренутна, легална трансплантација органа покрива само 10% потреба (Campbell, 2012).

горија, већ искључиво на њихове *копије*, односно противправно одузете и присвојене примерке.

Коначно, *четврти тип* илегалних тржишта настаје као последица кршења правних прописа који регулишу производњу и дистрибуцију одређене робе или услуга. Примери тог типа илегалних тржишта јесу нелегално коришћење радне снаге, избегавање пореских обавеза и кршење еколошких и/или безбедносних стандарда у области производње и дистрибуције легалних добара. Поменута кршења закона изазивају трошкове који падају на терет трећих страна, попут државе, или узрокују штету по животну средину. Ипак, такве активности саме по себи не квалификују конкретне производе и/или њихову размену као незаконите. Илегална тржишта у овом случају постоје само као *одређена места дуж ланца производње и дистрибуције*, која су углавном неуочљива за друге учеснике, изван тог тржишног сегмента. У њиховом дефинисању посебну пажњу треба посветити тржишту за промет робе која је под заштитом *Конвенције о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре*⁴. Тако је, на пример, куповина предмета од слоноваче добијене на незаконит начин у потпуности легална у знатном броју земаља и не представља део илегалног тржишта (Walker, 2013). Међутим, велики трговци, који свесно увозе такве производе без неопходних сертификата земље извоза и укључују их у малопродају, учествују у илегалним активностима. Најбољи пример кршења законских прописа које доводи до штете по државне интересе јесте илегално тржиште цигарета, с обзиром на значајне губитке пореских прихода од наплате акциза.⁵

Може се закључити да је прве две групе илегалних тржишта прилично лако разликовати, с обзиром да су углавном видљиве

⁴ *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora*, потписана у Вашингтону 1973. године, допуњена у Бону 1979. године.

⁵ Тако је, на пример, 2002. године Европска заједница тужила америчке дуванске компаније због удруживања са криминалним организацијама у кријумчарењу њихових производа, што је резултирало годишњим губитком пореза и царина у Европској унији од више милијарди евра (The Organized Crime Situation Report 2004, 2004: 31). У јулу 2004. „Филип Морис интернешенел“ је објавио да је постигао споразум са Европском комисијом, по којем ће им платити милијарду долара и предузети мере за контролу шверца својих производа. Заузврат, Европска комисија је одустала од судског спора. *Marlboro Man does billion dollar deal on smuggling with Europe – ASH demands to know why UK is not included?*, <http://www.ash.org.uk/html/press/040709.html>

за тржишне учеснике. Супротно томе, трећи и четврти тип су прилично испреплетани са законитим формама тржишних трансакција, што их чини мање уочљивим.

Вредност добара, конкуренција, сарадња и насиље на илегалним тржиштима

Да би тржиште нормално функционисало, потребно је стабилно окружење, односно предвидљивост понашања тржишних учесника (Timmerr, Falcon, Perason, 1983). Другим речима, тржиште захтева транспарентност, антиципацију и прилагодљивост својих партиципаната (Reeves, Deimler, 2011), што важи како за законита тако и за незаконита тржишта. У том смислу, Бекерт и Вајнер (Beckert, Wehinger, 2012: 8) идентификују три основна фактора чији дисбаланс доводи до тржишне нестабилности и поремећаја координације активности тржишних учесника. Реч је о *проблемима процене вредности, конкуренције и сарадње*. Томе бисмо додали примену насиља на илегалном тржишту, као често кључног регулаторног фактора који представља својеврсну супституцију државних органа надлежних за контролу и поштовање законских норми, које уређују легална тржишта.

Вредност и квалитет робе/добара на илегалном тржишту

Стварање вредности одређених врста добара, које је од виталног значаја за опстајање у конкурентској борби на легалним тржиштима, на илегалним је углавном ирелевантно – на њима је вредност производа/услуга за учеснике на страни тражње несумњива (рецимо у случају трансплантације органа, дечије порнографије и трговине наркотицима), или пак илегална тржишта користе успостављене вредности производа на легалним тржиштима (нпр., фалсификована роба широке потрошње). Ограничења у *ендогеном* стварању вредности на илегалним тржиштима углавном произилазе из потешкоћа које настају при коришћењу активности оглашавања и других маркетиншких мера на илегалним тржиштима. Другим речима, недостатак маркетиншких инструмената утиче на чињеницу да су она углавном вођења *законима тражње*.

Проблеми процене квалитета робе су од посебног значаја за тржишта која припадају првом и другом типу, док на тржиштима фалсификоване робе (тип 3) могу постојати импровизоване категорије производа, с обзиром на њихов квалитет. Одсуство потешкоћа у процени стандарда квалитета постоји само у случају одређених категорија производа на тржишту типа 4.⁶

Најзначајнији начин смањења несигурности у погледу квалитета производа на илегалним тржиштима јесте стварање *позитивне репутације кроз персонализацију мрежа продавац–купац*, тј. обављање купопродајног односа у коме је кључно међусобно познавање учесника, из кога произилази и однос међусобног поверења. Примера ради, на илегалном тржишту наркотика долази до формирања мрежа дилера и корисника између којих постоји однос поверења на коме се заснива будућа сарадња, због чега сами дилери показују повећан интерес за обезбеђивање предвидивог квалитета производа који пласирају.

Одвијање трансакција на илегалним тржиштима често не захтева решавање проблема процене квалитета пре, или у тренутку купопродајног односа. Уместо тога, долази до померања овог проблема – купци ће тек након куповине сазнати да производ не поседује очекиване особине. Неизвесност у погледу квалитета може бити прихваћена само у ситуацијама изнуђеног или свесног незнања купаца – осећај безнадежности приликом куповине може се јавити као последица недостатка алтернативног производа на легалном тржишту (нпр. трансплантација органа) или недостатка финансијских средстава за његову куповину (нпр. фалсификовани лекови) – овде се купци налазе у таквој ситуацији да су принуђени на куповину оног што му се нуди, без могућности избора (Рисимовић, Бошковић, 2018: 26–43).

Конкуренција на илегалном тржишту

Понуда и тражња на тржишту нису изоловани феномени и на њих утиче веома велики број фактора. И сама понуда утиче на тражњу, као што и тражња са своје стране утиче на понуду. Дело-

⁶ Као пример се може узети илегално тржиште цигарета, на коме се врши промет стандардизованих производа, уз избегавање обавезе плаћања пореза на промет, односно, на илегалан начин се обавља промет легалних производа.

вање понуде и тражње на тржишту се испољава кроз конкуренцију, као унутрашњу моторну снагу сваког тржишта. Тржишна конкуренција посматрана само са стране понуде се јавља као супарништво између учесника у понуди робе, с циљем сваког учесника да тржиште своје робе прошири на рачун других понуђивања/учесника. Међутим, дефиниција конкуренције мора узети у обзир и другу страну – страну тражње, с обзиром да особине и реакције тражње такође утичу на карактеристике тржишне конкуренције. Здрава конкуренција је стање тржишта које позитивно утиче на повећање продуктивности, квалитет производа, смањење цена, бољу понуду итд. Антипод здравој (лојалној) конкуренцији јесте нелојална конкуренција; предуслов за њен настанак је пословање два или више пословних/тржишних субјеката на начин којим се крше обичаји здраве конкуренције, са циљем стицања предности у односу на конкуренте.

Утицај конкуренције као регулаторног фактора на илегалним тржиштима је знатно ограниченији у односу на легална тржишта. Кључни разлог неефикасности или ограничене ефикасности у овом случају јесте (не)транспарентност тржишних процеса на илегалним тржиштима – добављачи/снабдевачи, подједнако као и купци, не могу извршити једноставну и ефикасну процену односа квалитета и цене конкретне робе или услуге, као што је то случај са легалним тржиштима. Другим речима, недостатак транспарентности о квалитету производа смањује и доступност информација о њиховој цени, што додатно нарушава конкурентске односе. Још једна препрека развоју конкурентских тржишних структура на илегалним тржиштима типа 1 и 2 јесте одсуство рекламних активности и немогућност отворене понуде производа.

Када је реч о тржишној конкуренцији, и на илегалним тржиштима, као и легалним, актери настоје да је избегну. Чињеница да се на њима не могу применити легална средства заштите условљава алтернативна решења. Најчешће је то *корупција* – она може довести до манипулација у области конкуренције између илегалних фирми, или пак и легалних, где се једна страна ослања на такву праксу док друга то не чини. Корумпиране државне агенције, односно појединци у њима, одустају од спровођења закона против илегалних активности фирми у замену за удео стеченог профита или одређену накнаду. С друге стране, они субјекти који кроз ко-

руптивне механизме са њима не сарађују бивају изложени различитим санкцијама државних органа.

Поред корупције, на илегалним тржиштима се проблем конкуренције решава и *насиљем*. Страна која га примењује принуђује другу страну – конкурента или потенцијалног конкурента – да се повуче са тржишта, што као *ultima ratio* укључује и његову физичку елиминацију/ликвидацију. Поједине врсте илегалних тржишта, попут тржишта наркотика, по правилу функционишу по принципу *монопола* и не трпе ниједан облик конкуренције, док је насиље чест модус решења проблема ове врсте.⁷

Поверење међу тржишним учесницима

Актери на илегалним тржиштима суочени су са проблемима *сарадње*, услед бројних ризика који се јављају у процесу размене, посебно када је реч о (не)извршењу, односно (не)поштовању уговора. Тај проблем, значајан и на тржиштима која послују легално, посебно је присутан на илегалним тржиштима у условима одсуства државне заштите у области имовинских права и спровођења уговора. С једне стране, они морају бити вешти у операцијама *прикривања* свог пословања од државних власти, док у исто време, како би уопште могли да послују, морају ступати у интеракцију са осталим (илегалним) учесницима, што додатно повећава ризик од откривања.

Специфичност илегалних тржишта јесте да се сарадња учесника на њима великим делом мора заснивати на *поверењу* као основном предуслову успешне размене, за разлику од легалних тржишта, на којима се размена одвија под контролом државе. Проблем (не)поверења доводи до тога да се процес купопродаје на илегалним тржиштима у много већој мери мора одвијати у оквиру мрежа, при чему треба имати у виду да је формирање *персонализованих мрежа*, заснованих на личним односима и познанству, због већег степена ризика знатно захтевније у поређењу са трансакцијама на легалном тржишту. У том смислу, илегална тржишта се од легалних могу разликовати на основу неусвајања формалних, *безличних облика трансакција*, у којима је услед глобалне

⁷ Види следећи део, који се односи на насиље као регулаторни фактор илегалних тржишта.

(интернационалне) комуникације и дистрибуције добара немогуће персонализовано пословање.

Као гарант безбедног укључивања у илегалне тржишне трансакције, поверење се често заснива на постојању веродостојних и препознатљивих *сигнала (индикатора) поузданости* тржишних актера, као неопходног услова даљег функционисања тржишног (купопродајног) односа, као и интензивном праћењу таквих сигнала на страни учесника који пружају поверење. Такви сигнали се могу представити кроз време проведено у затвору (затворски стаж и његова дужина су позитиван сигнал поузданости партнера), тетоваже (при чему врста тетоваже има посебан значај), репутацију поузданости која је настала као резултат претходних сусрета и сл.

Поверење на илегалним тржиштима додатно је пољуљано применом симулованих операција (псеудооперација) куповине/продаје робе/услуга, као доказном радњом у криминалистичким истрагама њихових незаконитих активности (Маринковић, 2010: 495). На тај начин један партиципант купопродајног или посредничког илегалног односа, осим ризика да ће бити изигран од стране крими-партнера, истовремено сноси и ризик да овај други у ствари није онај за кога се издаје, већ полицијски агент који делује под легендом како би обезбедио доказе и процесуирао га.

Насиље на илегалном тржишту као регулаторни фактор

Може се рећи да је насиље чест пратилац илегалних тржишта – у неким случајевима, попут *нарко-тржишта*, оно је веома фреквентно, док је у другим присутно у мањем обиму или је резултат спорадичних инцидената, као што је случај са тржиштем фалсификованих производа или заштићених биљних/животињских врста. Готово по правилу, оно је у директној вези са законском регулативом, односно забраном промета одређене робе или супстанци и активностима државних органа у спровођењу таквих закона, док су случајеви где су својства саме робе/услуга узрок насиља спорадични (Jacques, Allen, 2015: 88). У том смислу најрепрезентативније је нарко-тржиште – дилема да ли је насиље на њему резултат психоактивног дејства дроге на конзументе или, пак, организације и начина функционисања, отклоњена је низом истражи-

вања која су недвосмислено показала доминацију другонаведеног фактора (Werb et al., 2011: 87).

На илегалном тржишту изостаје примена закона и судско решавање спорова (Маринковић, 2015: 1713–1730). Они који су на њему преварени, покрадени, опљачкани или повређени не траже помоћ и заштиту државних органа, већ себи дају за право да сами, применом силе, надокнаде штету или се освете за нането зло. У делу које је вероватно најутицајнији научни рад свих времена када је реч о феномену насиља и наркотика, Голстајн (Goldstein) је показао да кључ проблема лежи у начину устројства и функционисања илегалног тржишта, дефинишући концепт *системског насиља као традиционално агресивног обрасца интеракције у процесу дистрибуције и коришћења наркотика* (Goldstein, 1985: 493–506).

У покушају да класификују различите врсте системског насиља, Жак (Jacques) и Рајт (Wright) су издвојили два његова облика, и то: 1) *пљачкашки (предаторски)* и 2) *осветнички* (Jacques, Wright, 2008: 221–253). Пљачкашки модел има две подврсте. Прва подразумева вршење разбојништва, односно насилно одузимање имовине преступника на нарко-тржишту; према схватању његових носилаца, илегални трговци дрогом су идеалне жртве – вероватноћа да контактирају органе реда због извршеног кривичног дела једнака је нули. У том смислу, ти преступници сматрају да је рационалније опљачкати криминалне структуре и појединце него грађане који поштују закон.⁸ Друга врста предаторства је резултат сукоба нарко-трговаца око територије и успостављања монополског положаја. Тај облик насиља се манифестује кроз конкуренцију дилера на улицама, у суседствима или око одређених купаца и објеката. Ради се о веома важном питању, с обзиром да су одређене територије уносније или мање ризичне од осталих за продају дрога (Jacobs, Wright, 2006: 1–7). Наравно, нико није законски власник нити има мање ексклузивно право да на одређеном подручју продаје наркотике, већ се ради о питањима која су изван закона. Насилни, територијални спорови настају када појединци или орга-

⁸ Један од њих рекао је: „Све што сам урадио била је пљачка дилера дроге... они неће позвати полицију. Шта ће им рећи? Опљачкали су ме и однели дрогу?“ (Jacques, Allen, 2015: 90).

низације настоје да освоје контролу над територијом коју друга страна сматра својом.

Осветнички модел системског насиља произилази из односа нарко-тржишта са државним институцијама за спровођење закона. Наиме, у систему у коме се поштује закон, жртве криминала се за помоћ могу обратити полицији или правосудном систему. За разлику од њих, илегални трговци наркотицима избегавају комуникацију са органима реда. Као резултат таквог понашања, преступници имају много више разлога за примену неформалне правде, укључујући насилне борбе, одмазду, освете и убиства (Jacques, 2010: 186–205). Куни (Cooney) сматра да је за овакво стање на нарко-тржишту адекватан термин *виртуелна анархија*, као питање рационалности избора и одмеравања потенцијалне штете и користи алтернативних линија деловања тржишних субјеката (Allen, 2015: 87–99). У том смислу, трговци наркотицима се, када се нађу у улози жртве, одлучују за неформално поступање и *узимају закон у своје руке*, сматрајући да им државни инструменти заштите и постизања правде не могу бити од користи, те да чак могу бити и кажњени за своје незаконите поступке без обзира на улогу жртве у конкретном случају. С друге стране, и сами полицијски службеници сматрају да жртве које потичу из криминалног миљеа не заслужују њихову помоћ (Klinger, 1997: 291; Jacques, Wright, 2013: 14).⁹

⁹ Жак и Рајт су утврдили и да појава и раширеност илегалног тржишта дроге у срединама у којима је насиље већ присутно или укорењено значајно повећава степен насиља и злочина, што није случај са мирнијим заједницама (Jacques, Wright, 2013: 575). Такође, Жак и Ален (Allen) истичу и да интензивирање полицијских акција на нарко-тржишту значи већи број инфилтрираних тајних агената, доушника и псеудокуповина, што доводи до повећаног насиља, учесталих одмазди, напада и убиства (Jacques, Allen, 2015: 88). О чему се овде ради? Примопредаје дроге и новца се, у условима повећаног полицијског присуства које интензивира опасност од откривања, реализују по убрзаној процедури, с циљем да се умање шансе да буду уочене. Тиме се стварају добре прилике за преваре разних врста – трговци имају мање времена да провере и преброје новац, а купци не могу детаљније да погледају количину робе и њен квалитет.

Закључак

Иако је тешко проценити њихову финансијску тежину, с обзиром на прикривеност испољавања, плуралитет субјеката и модалитет робе и услуга на њима, сматра се да илегална тржишта данас премашују вредност од хиљаду милијарди америчких долара. Са политичког становишта, њихово постојање представља значајан изазов за сваку државу и правни систем понаособ, као и међународну заједницу у целини. Исто тако, оно тангира и питање моралности тржишних партиципаната, због чега је неопходно размотрити и шири, социјални аспект овог феномена. Игнорисање постојања илегалних тржишта искључује могућност стицања нових сазнања о њима, истовремено отежавајући разумевање и самих легалних тржишта.

Приступ разумевања организованог криминала који у први план ставља анализу организације и функционисања илегалних тржишта, заснива се на чињеници да су управо илегална тржишта доминантан друштвени амбијент у коме он настаје и у коме се развија. Успешно функционисање илегалних тржишта захтева присутност организованог криминала, који постаје пандан државних органа и њихове функције на законитим тржиштима. Посебно је важно да се криминалне групе на илегалним тржиштима не задовољавају простим снабдевањем робе, већ узимају и улогу регулаторног и надзорног тела у спровођењу тржишних трансакција.

Вишеструки карактер феномена незаконитог поступања на тржиштима уопште, онемогућава разликовање легалних од илегалних тржишта по основу карактера производа који су предмет размене. Уместо тога пажњу треба фокусирати на идентификовање различитих облика, односно типова, илегалних тржишта. У том смислу, закључак је да се нека илегална тржишта заснивају на незаконитој тржишној размени, независно од карактера производа/услуга који се на њима нуде, док друга, пак, егзистирају унутар легалних тржишних токова. Такав приступ за последицу има разликовање четири типа илегалних тржишта – тржиште робе или услуга чији су производња и промет строго забрањени (нпр., тржиште наркотика или дечје порнографије), тржиште легалних производа или услуга чија је размена незаконита (нпр., трговина људским органима у циљу обављања трансплантације), тржиште

незаконите размене као последице промета украдених и/или фалсификованих производа и, на крају, тржиште чија незаконитост проистиче из кршења регулаторних тржишних норми.

Анализа илегалних тржишта, једнако као и легалних, захтева идентификацију фактора који доводе до транспарентности и антиципације тржишних трансакција, као и прилагодљивости тржишних партиципаната, као његових кључних обележја. Као три основна фактора чији дисбаланс доводи до тржишне нестабилности и поремећаја координације активности тржишних учесника издвајају се проблеми процене вредности, конкуренције и сарадње. Стварање вредности одређених врста добара, које је од виталног значаја за опстајање у конкурентској борби на легалним тржиштима, на илегалним је углавном ирелевантно, с обзиром на чињеницу да је вредност производа/услуга за учеснике на страни тражње несумњива (нпр., органи за трансплантацију), или се, пак, користе вредности производа установљене на легалним тржиштима (нпр., фалсификована роба широке потрошње). С друге стране, и конкуренција као регулаторни фактор има ограничен утицај на илегалним тржиштима, с обзиром на нетранспарентност тржишних процеса који у великој мери ограничавају успостављање реципрочног односа квалитета и цене робе/услуга. При томе треба узети у обзир и да се учесници тржишних трансакција на њима у великој мери користе корупцијом и насиљем као методама елиминације конкуренције.

На крају, али свакако не мање важно, анализа илегалних тржишта као кључни фактор који дефинише њихову организациону структуру идентификује проблем сарадње тржишних актера, која се великим делом заснива на међусобном поверењу тржишних учесника. Проблем сарадње, односно (не)поверења, у овом случају доводи до тога да се процес купопродаје на илегалним тржиштима доминантно одвија у оквиру персонализованих купопродајних мрежа, заснованих на личним односима и познанству.

Литература

1. Beckert, J., Wehinger, F. (2012). In the shadow: illegal markets and economic sociology. *Socio-Economic Review*, 11(1): 5–30.

2. Campbell, D., Davison, N. (2012). Illegal kidney trade booms as new organ is 'sold every hour', *The Guardian*, 27 May 2012; guardian.co.uk/world/2012/may/27/kidney-trade-illegal-operations-who, доступан 12. 11. 2015.
3. Fiorentini, G. (1995). Oligopolistic Competition in Illegal Markets. *The Economics of Organized Crime*, Cambridge University Press, Cambridge.
4. Savona, E. U., Riccardi, M. (Eds.) (2015). From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio, Transcrime, Università degli Studi di Trento, Trento.
5. Gambetta, D. (1993). *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*. Harvard University Press, Cambridge.
6. General Assembly of the United Nations, *Thematic Debate of the 66th session of the United Nations General Assembly on Drugs and Crime as a Threat to Development On the occasion of the UN International Day against Drug Abuse and Illicit Trafficking*, 26 June 2012 – New York, <http://www.un.org/en/ga/president/66/Issues/drugs/drugs-crime.shtml>, доступан 12. 12. 2015.
7. Goldstein, P. J. (1985). The drugs/violence nexus: A tripartite conceptual framework. *Journal of Drug Issues*, 15: 493–506.
8. Jacobs, B. A., Wright, R. (2006): *Street justice: Retaliation in the criminal underworld*. Cambridge University Press, New York.
9. Jacques, S., Allen, A. (2015). Drug Market Violence: Virtual Anarchy, Police Pressure, Predation, and Retaliation. *Criminal Justice Review*, 40(1): 87–99.
10. Jacques, S., Wright, R. (2013). How victimized drug traders mobilize police. *Journal of Contemporary Ethnography*, 42: 545–575.
11. Jacques, S., Wright, R. (2008). The relevance of peace to studies of drug market violence. *Criminology*, 46: 221–253.
12. Jacques, S. (2010). The necessary conditions for retaliation: Toward a theory of non-violent and violent forms in drug markets. *Justice Quarterly*, 27: 186–205.

13. Маринковић, Д. (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе (Combating organized crime – special investigative methods)*. Прометеј, Нови Сад.
14. Маринковић, Д. (2015). Илегална тржишта – процене глобалних прихода, *Зборник Правног факултета у Новом Саду*, год. (49)4: 289–307.
15. Marlboro Man does billion dollar deal on smuggling with Europe – ASH demands to know why UK is not included?; <http://www.ash.org.uk/html/press/040709.html>, 15. 11. 2015.
16. Мијалковић, С. (2012). Методолошки оквир једног научног истраживања организованог криминала и тероризма. *Безбедност*, 54(2): 96–114.
17. Portes, A., Haller, W. (2005). *The Informal Economy*, [http://garrido.pe/lecturasydocumentos/PORTES%20%20HALLER%20\(2005\)%20the%20informal%20economy.pdf](http://garrido.pe/lecturasydocumentos/PORTES%20%20HALLER%20(2005)%20the%20informal%20economy.pdf), доступан 2. 1. 2016.
18. Рисимовић, Р., Бошковић, А. (2018). Неовлашћено стављање у промет опојних дрога злоупотребом интернета. *Безбедност*, 60(3): 26–43.
19. Ruiz, Diaz, C. A. (2012). Theories of markets: Insights from marketing and the sociology of markets. *The Marketing Review*, 12(1): 61–77.
20. Reeves, M., Deimler, M. (2011). Adaptability: The New Competitive Advantage, *Harvard Business Review*, July–August 2011 Issue; <https://hbr.org/2011/07/adaptability-the-new-competitive-advantage>
21. Timmer, C. P., Falcon, W. P., Pearson, S. R. (1983). *Marketing Functions, Markets, and Food Price Formation*, Food Policy Analysis, Published for the World Bank, The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, <http://web.stanford.edu/group/FRI/indonesia/documents/foodpolicy/chapt4.fm.html>, доступан 20. 12. 2015.
22. UNODC (2011). *World Drug Report 2011*. United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, New York.
23. Walker, J. F. (2013). Rethinking Ivory: Why Trade in Tusks Won't Go Away. *World Policy Journal*, <http://www.worldpolicy.org/journal/summer2013/rethinking->

- ivory-why-trade-in-tusks-won't-go-away, доступан 12. 11. 2015.
24. Werb, D., Rowell, G., Guyatt, G., Kerr, T., Montaner, J., Wood, E. (2011). Effect of drug law enforcement on drug market violence: A systematic review. *International Journal of Drug Policy*, 22: 87–94.

Structure and Dynamics of Illegal Markets Within the Spectrum of Organized Crime

Abstract: *Illegal market, similar to the legal one, is the field of social relations in which production, exchange, sale and consumption of goods and services are carried out, the difference being that products/services that are exchanged or the exchange itself violate the established legal provisions. The significance of their research arises from the fact that huge financial assets are accumulated in illegal markets, while ignoring their existence to say the least means ignoring the problem of organized crime and makes understanding of even legal markets more difficult.*

The approach to explain organized crime by the analysis of structure and functioning of illegal markets is based on the fact that the illegal markets are the dominant social setting where this kind of crime is generated and developed. Multiple character of the phenomenon of illegal market conduct in general makes it impossible to distinguish legal from illegal markets based on the character of products being exchanged. The focus should instead be on identifying various forms, i.e. types of illegal markets. Also, normal functioning of the market requires transparency and anticipation of market transactions, as well as adaptability of market participants. The three main factors whose disbalance leads to market instability and disturbance of coordination of activity of market participants are the problems of assessment of value, competition and cooperation.

Key words: *notion of illegal market, types of illegal markets, organized crime, drug trafficking, value estimate, coordination and cooperation in illegal market, violence in illegal market*

Др Жељко НИНЧИЋ, научни сарадник
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902111N

УДК: 351.745: 343.9

Прегледни научни рад

Примљен: 28. 5. 2019. године

Ревизија: 10. 6. 2019. године

Ревизија: 25. 6. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Криминалистичка контрола у функцији супротстављања криминалитету

***Апстракт:** Позитиван развој друштва и стварање сигурног окружења за његове грађане зависе од могућности прилагођавања безбедносног система земље начину испољавања и интензитета различитих безбедносних изазова, ризика и претњи. То захтева умешност организовања субјеката безбедносног система, али и развијену свест грађана о потреби заједничког деловања имајући у виду да је првенствено за њих потребно створити такве (безбедне) животне услове. У оквиру таквих односа, једна од веома значајних активности јесте криминалистичка контрола. Она представља само један део активности које предузима полиција и може се сматрати средством које полицијски органи корист еради супротстављања различитим облицима криминалног понашања.*

У раду се разматра основна сврха криминалистичке контроле као делатности која се предузима првенствено с циљем превенције различитих криминалних понашања на одређеној територији (простору). Посебно се указује на, у пракси често, неразумевање разлике између појмова криминалистичке контроле и криминалистичке обраде, односно оперативне контроле и оперативне обраде и истиче потреба дефинисања њихове појмовне разлике и међусобног односа. Нарочита пажња се поклања облицима, средствима и методама спровођења криминалистичке контроле. Указује се на значај и основне специфичности планирања позорничко-патролне делатности, односно секторског начина деловања у спровођењу опште и линијске (специјалистичке) криминалистич-

ке контроле. Посебно се разматрају неки, у пракси потврђени, недостаци у организацији и спровођењу криминалистичке контроле.

Кључне речи: *криминалистичка контрола, позорничко-патролна делатност, сектор.*

Увод

Основна делатност сваке државе јесте да обезбеди услове који ће њеним грађанима омогућити обављање њихових (свакодневних) животних и друштвених функција у безбедном окружењу. Обезбеђење таквих услова зависи од активности различитих субјеката безбедносног система, међу којима су и активности полиције.

Друштво са својом елементарном структуром, делатношћу и комплексом успостављених односа постоји и функционише у одређеном окружењу са којим је у сталној интеракцији. Окружење, у општем смислу, представља спектар различитих и променљивих чинилаца (параметара, фактора, услова) и њихових атрибута који, у различитој мери, утичу на функционисање друштва и одвијање друштвених процеса. Ти различити чиниоци својим директним или посредним деловањем, појединачно или у интеракцији са окружењем, међусобним узрочно-последичним везама и специфичностима у односима, утичу на сложеност окружења и чине га најчешће нестабилним. Када је у питању безбедност друштвене заједнице, с друге стране, без обзира на њен ниво (глобални, регионални, национални, локални), значајно је безбедносно окружење. Оно се непрестано мења, а карактеришу га и различите опасности, односно различити изазови, ризици и претње. Те опасности у највећој мери настају услед људског деловања или су последица природних процеса. Оне утичу на *стање безбедности* и често су узрок многих конфликтних ситуација и сукоба (Славковић, Кршљанин, 2015: 334). Под појмом *безбедносног стања* треба подразумевати: уобичајено стање; стање које нема карактеристике уобичајености, те као такво представља нешто што је посебно, специфично, несвакидашње; наступање или постојање таквих околности (узрока или могућих узрока) који представљају реалну опасност да једно уобичајено, пожељно или прихватљиво стање

може у реалном свету бити нарушено и прећи из једног у друго, посебно стање (Костић, 1977: 191).

У том смислу, безбедност представља одређено стање укупних друштвених односа на једном подручју у једном периоду, који омогућавају нормално, законом и другим прописима предвиђено одвијање свих друштвених функција, уз пуну сигурност људи, имовине и других прокламованих вредности друштва. Безбедност је, у ствари, најбоље могуће стање у којима се ти односи одвијају.

Превентивна улога криминалистичке контроле

Заштита основних друштвених вредности захтева да држава предузима различите активности и изграђује посебне механизме заштите од друштвено опасних појава (криминалитета, пре свега), које својим испољавањем утичу на нормално функционисање друштва. Један од основних услова за ефикасније супротстављање криминалитету представља уклањање узрока, што и спада у основну обавезу државе и њених субјеката.

У профилисању традиционалног модела рада полиције нагласак је стављан на оперативне методе, процесе и ефикасност конкретних акција, а запостављала се ефективност у деловању на суштинске проблеме. Делујући на инциденте, полиција се није бавила узроцима и условима који продукују криминал, већ њиховим манифестацијама, па су они изнова генерисали инциденте. Такво стање изазивало је осећај немоћи – иако су цела организација и начин рада полиције били подређени сузбијању криминала, резултати се нису препознавали, није постојало задовољство грађана радом полиције нити су званичне статистике бележиле пад стопе криминала. Међутим, ако се пође од тога да многи проблеми који захтевају полицијско поступање настају и манифестују се у локалној заједници, онда је и успостављање и одржавање партнерских односа заједницом предуслов ефикасног рада полицијске организације. Тај однос подразумева да сви његови актери (полиција и грађани – заједница) остварују извесну сарадњу, при чему заједно раде и заједнички деле одговорност у случају неуспеха (Милић, 2012: 139). Такав начин рада омогућава утицај на узроке и услове настанка друштвено негативних (криминалних) појава.

Криминалне појаве се могу посматрати као тростепена делатност која у себи има мисаони, вербални и материјални (физички) сегмент. Сва три сегмента при остварењу криминалне намере ланчано су повезана и увек иду узлазном путањом према „вишем“ нивоу, мада се у пракси уочавају и примери „прескакања“ нивоа – преласка са првог на трећи односно од мисаоног ка материјализацији. Ако потенцијални извршилац има изграђену или осмишљену мисаону „конструкцију“, он је тиме „купио једносмерну карту“ ка материјализацији деликта (Manojlović, 2015: 215).

Превенција криминала, у најширем смислу, може се дефинисати као делатност која је усмерена ка спречавању понашања која су законом прописана као кривична дела. Она представља практичну делатност јавних и приватних субјеката која је, у складу са важећим правним и етичким нормама, усмерена ка отклањању или умањивању негативног утицаја фактора ризика (индивидуалних, социјалних и ситуационих) који могу довести до извршења кривичног дела и јачању заштитних фактора који могу одвратити лице од извршења кривичног дела, као и наставно-научну дисциплину која се бави проучавањем те делатности ради унапређења њеног успеха (Вуковић, 2017: 3). Превенција подразумева предузимање низа мера и радњи различитих субјеката, са заједничким циљем да се отклоне непосредни, објективни и субјективни услови који погодују криминалитету уопште, његовим појединим облицима и криминалном деловању појединих лица (Жарковић et al., 1999: 13).

Превенција је делатност (поступање) која претходи настанку деликтне радње, односно поступање пре извршења радње кривичног дела и наступања његове штетне (криминалне) последице. Због тога је и њен основни циљ да се онемогући извршење радње кривичног дела, односно наступање штетне последице. Превенција увек представља друштвено оправданију, кориснију и хуманију активност. Највећу могућност за непосредно превентивно деловање има полиција – она у свом раду предузима и одређене активности које у суштини представљају активности контроле. Појам *контроле* у општем смислу значи надгледати, прегледати, надзирати, пазити на некога или нешто (Вујаклија, 1980:461). Тај појам се вежује за различите области живота и рада (научна, парламентарна

контрола, контрола рада, екстерна контрола...), али све имају једну заједничку карактеристику – упоређивање. Иако су контроле различите, заједничко им је што се приликом контроле садашње, стварно стање нечега упоређује (мери) са стањем из неког претходног периода. Циљ контроле зато јесте да се утврди ток неког стања.

У том смислу, криминалистичка контрола се заснива на праћењу криминалних и других друштвено штетних појава или стања на одређеној територији. Под праћењем одређених појава можемо подразумевати свакодневно откривање и евидентирање тих појава према њиховим одређеним карактеристикама у складу са одређеним правилима, за одређени период и на одређеном простору. На основу „резултата“ праћења, полиција долази до сазнања о постојању различитих облика криминалног понашања, односно кривичног дела имогућих учинилаца. Процес прикупљања података подразумева коришћење различитих техника прикупљања у зависности од потреба и „статуса“ извора из којих се подаци прикупљају, односно од тога да ли су подаци јавно доступни, или су њиховом „власнику“ толико значајни да настоји да их учини тајним, недоступним ширем кругу корисника (Нинчић, 2019: 83). По правилу, подаци се прикупљају, добијају или опажају, а чињенице се утврђују, констатују или мере, односно одређују. Један од начина констатовања чињеница спроводи се квалитативним описом чулног сазнања, по правилу коришћењем израза говорног језика (Крстић, 2003: 47). Прикупљени подаци омогућавају правилну оцену стања безбедности у целини или на одређеном (ужем) простору. То, такође, омогућава истовремено упоређивање одређених података, на основу чега се може доћи до сазнања да ли је одређено друштвено штетно понашање у порасту или опадању. Анализом података долазимо до одређених карактеристика делинквентног понашања, њихових учинилаца, најугроженијих места, објеката и слично, што омогућава правовремено предузимање одговарајућих мера и радњи и планско усмеравање снага и средстава. Тако идентификоване штетне појаве полиција настоји да сузбије, односно да крајња последица њихових радњи буде откривање конкретног криминалног акта или његовог учиниоца. Криминалистичка контрола у том случају делује у правцу најопаснијих друштвено штетних појава, а објекат је криминална појава у нај-

ширем смислу, са свим елементима који долазе до изражаја у њеним спољашњим манифестацијама без обзира да ли она упућује на облике испољавања самих криминалних аката, њихове материјалне последице или одређена сумњива понашања. Дакле, криминалистичка контрола делује према свим стањима која услед постојања различитих криминогених фактора могу проузроковати настајање криминалне појаве.

За остваривање своје превентивне функције криминалистичка контрола иницира предузимање одређених мера које могу проистећи из непосредног деловања полиције – кроз, рецимо, позорничку делатност, где је полиција „видљива“ и својим присуством на терену онемогућава криминалне активности, кроз праћење и надзор лица са криминалном „историјом“, или самим сазнањем да се припрема извршење кривичног дела, она предузима одговарајуће активности. С друге стране, превентивна улога криминалистичке контроле произлази и из могућности да полиција („искуствено“) уочава криминогене факторе, односно услове који погодују настанку и развоју криминалитета, захваљујући чему може деловати у правцу њиховог отклањања или минимизирања.

Криминалистичка контрола и сродни појмови **– појмовна дистинкција и међусобни однос**

У пракси се често не прави разлика између појмова криминалистичке контроле и криминалистичке обраде, односно оперативне контроле и оперативне обраде, или се неки од њих посматрају као синоними, што може унети забуну о њиховој правој суштини. Због тога је неопходно њихово појмовно разграничење. *Криминалистичка контрола* има за циљ да се орган унутрашњих послова упозна и буде у току са разним друштвено штетним појавама, криминалним факторима и интересантним срединама и да има увид у кретање одређених категорија лица (осуђивана лица, лица на условном отпусту, наркомени и слично). *Криминалистичка обрада* представља скуп планираних и системски предузетих криминалистичко-тактичких и криминалистичко-техничких мера и радњи доказивања, чији је циљ откривање и утврђивање дела и учиниоца, његовог проналаска и привођења и обезбеђења доказа. Основна *разлика* између криминалистичке контроле и криминали-

стичке обраде јесте у облику и садржају сумње. Код криминалистичке контроле присутна је општа сумња да се у одређеној средини (објекат, простор...) може извршити кривично дело. Ту се ради о општој индицији па нема одређене индиције у виду основа сумње у односу на кривично дело или учиниоца. За разлику од криминалистичке контроле, код криминалистичке обраде постоје одређени основи сумње, односно индиције у односу на конкретно лице као учиниоца одређеног кривичног дела или у односу на кривично дело чији је учинилац непознат. *Оперативна контрола* се такође успоставља на основу опште сумње која указује да одређена лица врше кривична дела, или да се кривична дела врше на одређеном простору или у одређеној средини, односно да се припрема извршење кривичног дела, или да се врши продаја, замена или растурање ствари које су прибављене криминалном делатношћу. За спровођење оперативне контроле од криминалистичко-оперативних мера и радњи могу се користити само одређени оперативни методи, односно оперативне везе. *Оперативна обрада* се спроводи када постоје основи сумње да је одређено лице учинилац конкретног кривичног дела, или да је извршено одређено кривично дело, а ради се о кривичним делима која се гоне по службеној дужности и за откривање кривичног дела, учиниоца и обезбеђење доказа нужно је коришћење одређених оперативно-техничких средстава и метода. Дефиниције оперативне контроле и оперативне обраде јасно упућују на закључак да су оне по садржају уже одкриминалистичке контроле и криминалистичке обраде, које се предузимају са истим циљем, али у свом садржају обухватају одређене криминалистичко-тактичке и криминалистичко-техничке мере и радње и истражне радње (Воšković, 2002: 41).

Значи, криминалистичка контрола представља делатност организованог надзирања криминалних средина, објеката и догађаја у њима, односно лица склоних криминалним и другим облицима девијантног понашања. Њеним вршењем се непрестано прикупљају подаци о преткриминалним стањима и ситуацијама, као и о активностима и међусобним везама лица са криминалним склоностима. Поседовање великог броја поузданих података те врсте омогућава, с једне стране, реалнију прогнозу и успешније спречавање криминалног деловања, а с друге стране ефикасније расветљавање већ извршених кривичних дела (Жарковић et al.,

1999: 93). Код криминалистичке контроле се ради о одређеном систему организованих (планом предвиђених) активности које предузима полиција у намери да прикупи потребна обавештења и на основу њих предузме одговарајуће мере и радње ради спречавања различитих облика друштвено штетних појава, уклањања узрока њиховог настајања, као и елиминисања (или минимизирања) последица њиховог деловања. Суштина криминалистичке контроле јесте, у ствари, „надзор“ конкретних криминалних средина, односно догађаја који се у њима одвијају као последица активности појединаца/учинилаца конкретних криминалних радњи.

Криминалистичка контрола – облици, методе и средства

Основна функција органа унутрашњих послова јесте спречавање и откривање кривичних дела, односно проналажење и хватање њихових учинилаца, што их чини једним од главних носилаца борбе против криминалитета. У складу са оваквим задацима, они развијају веома разноврсну активност (позорничка и патролна делатност, осматрање, заседе, појачан надзор, прикупљање обавештења...). При обављању тих и других послова овлашћена службена лица одлазе у све важније објекте (улице, пијаци, сајмови, железничке и аутобуске станице...), али и личним запажањима долазе до веома значајних сазнања о релевантним чињеницама и индицијама (Petrović, 1974: 28).

Полицијска делатност, као уосталом и неке друге делатности, зависи не само од способности и ефикасности непосредне „оперативе“ већ и од квалитета забележених података о маси догађаја и људи којима се ова организација бави. Свакодневни послови узрокују да полиција региструје разне податке од значаја за познавање људи и појава, за њихово надзирање, одређивање полицијске стратегије, оцењивање успеха и обавештавање јавности (Реџар, 1971: 41). На основу тога полиција идентификује криминална жаришта и одређује стратегију супротстављања тим друштвено негативним појавама, па и средства и методе криминалистичке контроле. Њиху општем смислу треба схватити као професионални (стручни) „алат“ који употребљава полицијска организација у

обављању своје друштвене функције на сузбијању криминалитета. Оне су врло осетљиве, друштвено условљене, у стручном (професионалном) смислу сасвим одређене и у практичној примени сеувек преплићу. Тако, криминалистичка контрола се спроводи кроз: сарадњу са грађанима, лична запажања, специфична полицијска средства и методе и сарадњу са другим службама и органима.

1. Сарадња са грађанима

- Друштвена условљеност одређује да сарадња са грађанима буде наставак интереса сваког грађанина за обезбеђење услова за нормално обављање свакодневних животних и друштвених функција у безбедном окружењу.
- Сузбијање криминалитета није само ствар органа унутрашњих послова него свих чланова друштва, због чега сваку информацију грађана треба прихватити и критички размотрити. Неупутно је да се свака понуђена информација или достава *a priori* унапред одбацује или сматра осветом, интригом и слично, односно да се на самом старту испољавају сумњичавост и неповерење, или да се одгађа или избегава понуђена информација. Напротив, сваки па и најмањи допринос грађана у откривању и разјашњењу криминалних случајева треба ценити и поздравити. Недопустив је крут, одбојан однос према грађанима који самоиницијативно пружају информације, без обзира на побуде из којих то чине (Petrović, 1974: 28).
- Партнерске односе са грађанима полиција остварује посредно, преко њихових овлашћених представника (у оквиру, рецимо, савета за безбедност), или непосредно у оквиру директних контаката са грађанима. Суштина је да грађани (или њихови представници) заједно са полицијом дефинишу безбедносне потребе и проблеме и заједнички учествују у њиховом решавању. Један од кључних елемената такве сарадње јесте размена информација (Симоновић, 2006: 203).
- Учесници криминалистичке контроле (полицијски службеници), боравећина местима која су позната као криминална жарихта (места где се врше кривична дела), долазе у контакт са широким кругом грађана који ту живе, раде или бораве. На таквим местима они успостављају контакте са тим грађанима с ци-

љем добијања података који указују на трагове постојања кривичног дела или његовог учиниоца, у заједничком интересу и грађана и полиције.

- Процес прикупљања података требало би да резултира остварењем свог основног циља – идентификацијом безбедносног ризика који одређена појава носи са собом. Након њихове аналитичке обраде доносе се одговарајући закључци који треба да резултирају исправном одлуком, од које зависи реакција друштва на деструктивне појаве и успех у отклањању или минимизирању њихових негативних ефеката (Nincic, 2018: 337).
- Пружање конкретне заштите и помоћи грађанима подразумева непосредан контакт са широким кругом грађана различитих занимања и из различитих средина, који се у тим ситуацијама могу наћи у улози сведока, оштећеног, окривљеног или у било којој другој врсти односа са конкретном ситуацијом. Сваки од њих је у могућности да у том контакту изнесе сва своја запажања која указују на кривично дело или учиниоца и то не само у случају због кога су дошли у контакт са полицијом. Свака чињеница и околност које су или за које се претпоставља да могу бити релевантне, или које су непосредно или посредно у вези са стањем или предметом који представља објекат наше активности или нашег интересовања, представљају информацију која је, у ствари, последица стања на објекту који је предмет наше активности или интересовања (Kostić, 1973: 93).
- Такође, учинилац кривичног дела је понекад вољан да (из различитих разлога) саопшти своја сазнања и запажања. У тим случајевима је од пресудног значаја посебан опрез у прихватању и оцени добијених сазнања.
- Контрола учинилаца кривичних дела подразумева „стављање“ под контролу одређеног броја професионалних учинилаца, по правилу, најтежих кривичних дела. Код тих лица извршилац контроле се „наслања“ на одређену групу грађана који му могу помоћи својим запажањима.
- Извршиоци криминалистичке контроле налазе се у посебној ситуацији када је у питању контрола организованих криминалних група – ту се ради о лицима о којој шири круг грађана има мало сазнања па је остваривање циља криминалистичке контроле над њима могуће искључиво од лица

из такве средине. То значи да је остварење адекватне контроле могуће успостављањем посебног вида сарадње који, по правилу, прелази у делатност криминалистичке обраде.

2. Лична запажања

- Полицијски службеници при извршавању задатака долазе у ситуацију да и сами лично запажају чињенице које упућују на траг о постојању кривичног дела и учиниоца.
- Лично запажање је у директној зависности од организације рада, односно стручних и професионалних способности, увежбаности и усмерености учесника криминалистичке контроле, али и његових изражајних способности да на прави начин пренесе и документује оно што је резултат његовог запажања.
- Лично запажање представља проширење могућности извршења задатака који су већ дефинисани кроз сарадњу са грађанима.
- Ради повећања квалитета запажања и верификације онога што се запажа неопходно је перманентно усавршавање извршилаца криминалистичке контроле.
- Лична запажања се усмеравају ка уочавању индицијалних чињеница, односно знакова који упућују на основе сумње (моралне способности, сумњиво понашање, раније осуде, телесна својства...).

3. Специфична полицијска средства и методе

- Криминалистичка контрола подразумева и специфичне задатке полиције, у којима се *полицијска (оперативна) техника*, као збир свих техничких средстава за регистрацију трагова и доказа о кривичном делу и учиниоцу, користи за регистровање свих детаља личног запажања или сазнања добијених контактом са грађанима. Предност је што се накнадном репродукцијом свих, на око ситних и у првом моменту слабо уочљивих или „неважних“ детаља, они накнадно могу додатно тумачити, стављати у одговарајући контекст или користити у склопу других детаља.
- Она омогућавају тајну контролу (аудио и видео документовање) и примењују се по правилу у оквиру делатности криминалистичке обраде, али уз одобрење надлежних органа. До њихове при-

мене долази само изузетно, и то увек на прелазу из области криминалистичке контроле у област криминалистичке обраде, када то преостаје као једина могућност доказивања криминалне делатности.

- Криминалистичка контрола одређених учинилаца кривичних дела подразумева, по правилу повремено, и контакт са особама из криминалне средине (оперативне везе), који мора бити одређен и у строго дефинисаним границама уз посебан опрез у погледу података који су на такав начин добијени. Коришћење оперативних веза, по правилу, везано је за криминалистичку обраду, а у области криминалистичке контроле се користи изузетно.
- Код спровођења криминалистичке контроле користе се и *организоване полицијске акције* (рација, блокада, заседа...), које се спроводе по начелима криминалистичке тактике.

4. Сарадња са другим органима и службама

Подразумева сарадњу која се огледа у координираном раду на спровођењу контроле, у коме други органи и службе спроводе и сопствене облике контроле (инспекције).

Планирање и спровођење криминалистичке контроле

У проучавању локација криминалитета и других појава друштвене патологије полиција мора да узме у обзир многа сазнања до којих долази. Сврсисходно и ефикасно функционисање полиције мора се заснивати на констатацијама о криминалним жариштима, односно дистрибуцији појава, било у географском било у временском погледу. На основу тога се врши прилагођавање снага стварној ситуацији на појединим подручјима. Уколико се лоцирање појава повеже и са могућностима утврђивања њихових временских или других варијација, могуће је прецизно предвиђати потребе за најефикасније и најекономичније „покривање“ криминалних жаришта, односно опасних и најоптерећенијих рејона, дању и ноћу, односно у време када је најпотребније. Такав начин је ефикасан јер омогућава долажење до сазнања која омогућавају да се виде „праве ствари на правом месту у право време“. Тако се, с обзи-

ром на степен опасности, снаге прилагођавају географским околностима, врстама друштвене патологије и другим условима (Реџар, 1971: 43–48).

У том смислу, планирање је делатност која се састоји у предвиђању свих елемената који су неопходни за извршавање одређене активности (задатка). За планирање је неопходно располагати сазнањима на основу којих је могуће извршити добру процену и оно претходи непосредној, конкретној, активности. Сваки план би по правилу требало да садржи кратку процену ситуације, циљ, планиране активности и непосредне извршиоце, потребна средства и опрему, место и време вршења активности, начин извештавања, одговорна лица по фазама и руководиоца (одговорно лице) целокупне активности.

Значај планирања као принципа проистиче из схватања да се у раду не сме ићи на импровизације, да у основи сваке делатности мора постојати дугорочни план, као и план сваке конкретне акције. Без планирања нема правилног распореда снага и средстава нити сагледавања укупних могућности (РСУПРС, 1974: 112). У том смислу и планови криминалистичке контроле морају бити усклађени са стварним (реалним) основама и прилагођени стварним потребама, и имати конкретну, усмеравајућу улогу за сваког учесника контроле.

Криминалистичка контрола се остварује на одређеној територији у оквиру унутрашње поделе рада полиције применом одговарајуће методе и средства на објекте контроле. Сваки орган унутрашњих послова има подручје за чију је безбедност одговоран. То подручје се мора „покривати“ људством и техником како би се имао сталан увид у догађаје који могу имати значај за полицијску организацију, односно утицај на стање безбедности. Полицијски службеници морају бити на терену, у контакту са грађанима, из „непосредне близине“ посматрати шта се догађа и често интервенисати и пре извршења кривичног дела, пружајући тако грађанима помоћ.

Посматрајући је на тај начин (примена одговарајућих метода и средстава, унутрашња подела рада, објекат контроле), криминалистичку контролу можемо условно поделити на општу (у којој учествују сва овлашћена службена лица) и специјалну (линијску). При остваривању *опште* криминалистичке контроле примењују

се средства и методе чија примена захтева општи ниво криминалистичке стручности и опште објекте контроле. Тај облик се обавља свакодневно, као „посматрачка“ активност позорничко-патролне делатности. Делатност се врши на позорничком/патролном рејону, који представља мању територијалну целину у оквиру сектора и образује се због посебних разлога безбедности па је потребно обезбедити већу „покривеност“ (густину) од стране припадника полиције. Општа криминалистичка контрола се врши са мањим степеном аналитичке процене, кроз непосредну опсервацију и уочавање свих индикација догађаја и понашања од безбедносног значаја.

Успешно обављање опште криминалистичке контроле кроз позорничко-патролну делатност захтева *планирање* које мора обезбедити:

- организованост, која подразумева непрекидно физичко присуство на целом подручју, чиме се обезбеђује превентивно деловање у целини;
- да учесници криминалистичке контроле (полицијски службеници) својим укупним и свакодневним практичним поступањем успостављају непосредан контакт са грађанима и на тај начин даље развијају и усавршавају услове за остварење заједничког интереса (стабилно стање безбедности);
- непосредан контакт и усклађивање активности са другим извршиоцима криминалистичке контроле;
- непосредно предузимање одређених мера и радњи (у случајевима ванредних догађаја), на заштити живота и безбедности грађана и имовине, како би се зауставио и спречио даљи ефекат штетне последице и превазишло настало стање;
- јединствено деловање и поступање на широј територији, у складу са јасно дефинисаним системом руковођења и одлучивања уз професионално и законито извршавање задатака које тако успостављени систем подразумева.

Позорничко-патролну делатност карактерише то да је обављају униформисани полицијски службеници који својом спољном „манifestацијом“ делују јавно, дајући тако активностима службени карактер. Обављање задатака у полицијској униформи ограничава могућности неких видова криминалистичке контроле, али „изазива“ користан превентивни ефекат. Основна делатност је

обилазак позорничко-патролног рејона, са непосредним опажањем и уочавањем елемената криминалног или другог понашања од интереса за полицију. План спровођења позорничко-патролне делатности требало би да за основу има *процену аналитичких података* на којима се заснива свака планска активност. У том смислу, а у зависности од технике праћења за сваки позорничко-патролни рејон, *аналитички показатељи* би требало да обухватају:

- опште показатеље криминалитета по врсти, месту, времену, основним манифестацијама и динамици испољавања;
- преглед криминалних жаришта, објеката потенцијално угрожених криминалним „нападом“...;
- преглед осуђиваних лица, лица под појачаним надзором као и других особа за које се процењује да могу бити учиниоци криминалних радњи; ту се ради и о надзору вишеструких повратника, међународних криминалаца, учинилаца тежих прекршаја против јавног реда и мира; надзор се не сме вршити на начин који би представљао ограничавање слободе кретања, насељавања и запошљавања, или сметњу за нормалан живот лица под надзором (РСУПРС, 1977: 55);
- преглед уобичајених места састајања сумњивих особа, по месту и врсти објекта;
- преглед објеката преко којих се врши продаја предмета сумњивог порекла (бувље пијаце, отпади...);
- преглед објеката у којима се одржавају већа јавна окупљања (спортски објекти, ноћни клубови...);
- преглед објеката и простора погодних за вршење појединих криминалних радњи (разбојништва, крађе, силовања...);
- преглед објеката који су погодни као склоништа сумњивих особа или предмета и слично.

Да би овлашћено службено лице било у могућности дана основу аналитичких показатеља изврши анализу, нужно је (Kostić, 1984: 22):

- познавање историјата подручја рада (сектор, објекат...);
- познавање субјеката на подручју рада, а посебно оних који су вршили кривична дела, могућих носилаца криминалне активности или других друштвено патолошких делатности од интереса за безбедност;

- познавање криминалних догађаја на подручју рада (њихов број и квалитативна садржина; учесталост и тачно фиксирање места и времена њиховог извршења; услови који погодују вршењу кривичних дела или који могу да погодују у одређеним безбедносним ситуацијама (стањима);
- познавање сопственог рада кроз анализу организационог „постављања“ полицијске организације на подручју рада, односно анализу примене оперативно-тактичких и других безбедносних мера и њихових резултата;
- уочавање и дефинисање безбедносних проблема и утврђивање радних задатака и њихово планирање.

На основу сталног праћења аналитичких елемената по позорничком рејону прави се план криминалистичке контроле, који обухвата конкретне задатке (временски и просторни распоред, циљ и задатак у односу на сваки објекат контроле посебно, начин координације нарочито при ангажовању одређених извора информација...). На крају, одређују се особе одговорне за верификацију и извршење плана и реализацију појединих задатака. План се, иначе, стално допуњује новим елементима, било да се одређују нови објекти контроле, додају нови контролни елементи или планирају друге активности. Такође, врши се верификација успешности контроле, анализирају евентуални пропусти и слично, чиме се врши анализа квалитета рада позорника али и „оцењује“ реалност самог плана криминалистичке контроле.

На основу плана, позорник би криминалистичку контролу требало да остварује тако што:

- непосредно осматра унапред одређене објекте и лица;
- остварује непосредну контролу у одређеним објектима у којима се очекује сумњиво понашање;
- легитимише све сумњиве особе при обиласку објеката;
- остварује сарадњу са грађанима путем прикупљања информација о сумњивим понашањима и осталим елементима значајним за криминалистичку контролу (резултат зависи од способности позорника да оствари контакт и од његове правилне процене да ли је таква особа способна да пружи одређене информације, имајући у виду њено радно место и његова својства);

- сачињава одговарајуће извештаје о сазнањима и активностима по плану криминалистичке контроле који углавном садрже место, време, објекат и садржај контроле уз назнаку појаве која је уочена.

Позорнички вид деловања је углавном карактеристичан за веће (градске) средине. Улога позорника је првенствено да својим спољним „атрибутима“ и присуством онемогући избијање одређених криминалних понашања, односно да ефикасно спречава њихов настанак пружа помоћ грађанима. Подручје на коме се врши позорничка делатност по правилу се дели на позорничка рејоне у зависности од броја и значаја објеката, густине насељености, стања јавног реда и мира, врсте, броја и учесталости кривичних дела и прекршаја и другим околностима од значаја за полицијску организацију. Позорничка делатност се може вршити стално (непрекидно) и повремено, само у одређене дане или у одређено време дана или ноћи.

За разлику од позорничког вида активности *патролни* вид сусрећемо као пешачку, односно као патролну делатност која се врши патролним возилом. У начелу, патролна делатност се врши у свим местима у којима се не врши позорничка делатност, али када то захтева интерес безбедности, може се вршити и у местима где се, као основна, врши позорничка делатност. Циљ патролне делатности јесте да полицијски службеници својим присуством и применом полицијских овлашћења превентивно делују на вршење кривичних дела, прекршаја и других ситуација које могу штетно утицати на стање безбедности на подручју или објекту на коме се врши делатност. Предност патролне делатности јесте већа покретљивост (ако се узме у обзир да су заступљеније моторизоване патроле). Обухвата се и већа територија, али је могућност уочавања одређених појава смањена па је задатак патроле у мањој мери непосредно осматрање – значајније је прикупљање података о догађајима и променама које су настале на подручју патролне делатности.

Посебна (линијска) контрола представља виши степен контроле. Заснива се на аналитичкој процени и примени својеврсних метода кроз специфичну унутрашњу поделу рада у органима унутрашњих послова и одвија се кроз секторски начин деловања. Сектор је мања територијална целина (подручје) у оквиру једне по-

лицијске станице (може их бити више) којаима посебна безбедносна обележја. За сваки сектор одређује се одређен број полицијских службеника са руководиоцем сектора на челу. На сектору се организовањем и вршењем послова систематски прати стање безбедности, непрестано стварује превентивно-репресивна функција и обезбеђује јединствено поступање координацијом активности и садејством полицијских службеника на сектору са другим линијама рада и организационим јединицама. Величина сектора зависи од стања и сложености безбедносне проблематике на одређеном подручју. У складу с тим, план посебне криминалистичке контроле, условно, подразумева:

- аналитички део, у коме би требало да се налазе сви аналитички подаци који се односе на извршена кривична дела (број лица која су вршила кривична дела, број кривичних дела са просторном и временском димензијом, лица под појачаним надзором, преглед места где се састају учиниоци и потенцијални учиниоци кривичних дела и слично);
- процену угрожености, према врстама криминалних аката са елементима усмеравања посебне криминалистичке контроле;
- попис објеката криминалистичке контроле;
- задатке и начин реализације криминалистичке контроле са конкретним задужењима свих учесника појединачно;
- начин извештавања и верификације планских активности, као и одговорна лица за реализацију.

Без обзира дали је у питању општа или линијска (посебна) криминалистичка контрола, њена практична примена показује одређене недостатке који се (уколико се анализирајуна прави начин у одређеним временским, просторним и манифестационим оквирима) предузимањем одређених „корективних“ активности могу усмерити на праве услове и узроке настајања криминалних догађаја и тиме утицати на позитивно стање безбедности подручја на коме се криминалистичка контрола спроводи.

У том смислу, може се говорити о различитом третману криминалистичке контроле као превентивне активности у оквиру осталих превентивних активности органа унутрашњих послова – углавном не постоји свест о бенефитима које контрола нуди. Такав однос условљава низак степен њене организованости, или њено „рутинско“ спровођење ради задовољења одређених формал-

них захтева. Даље, иако постоје планови спровођења, они се не поштују у целости па изостаје адекватна „повратна“ реакција, односно резултати спровођења „садржајно“ постају слабо употребљиви. Такође, и поред конкретних задатака, полицијски службеници који учествују у спровођењу контроле често у извештајима констатују да „за време вршења дужности, није било безбедносно интересантних догађаја“ па остаје нејасно шта је била њихова активност. Поред тога, не води се рачуна да безбедносно најинтересантнија лица буду увек под контролом. У великом броју случајева криминалистичка контрола се заснива само на личном запажању полицијског службеника, без чврстог „упоришта“ међу грађанима и добијања информација из тог контакта. Такође, извештаји који се сачињавају након обављене активности нису редовни, или су веома оскудни и сачињавани по истом „образцу“, што оставља утисак да је на терену све мирно и у најбољем реду. Полицијски службеници који спроводе контролу често не познају лица која су под контролом па се поставља питање на који су начин они уопште укључени и како спроводе контролу (ангажују се полицијски службеници који не познају довољно терен). Неажурност евиденција које се воде за лица под контролом доводе до контроле лица која дуже време не живе на подручју контроле или су преминула. Такође, уколико се утврди да се лице са одређеног подручја више не бави криминалном делатношћу, не разматра се евентуална обуштава контроле или њено преусмеравање (непотребно „расипање“ ресурса). Често се не користе сви доступни извори и подаци па контрола „правих“ објеката изостаје. Дуго трајање појединачних контрола често није праћено никаквим писаним „трагом“. Спровођење криминалистичке контроле прати и недостатак координације између активности полицијских службеника који спроводе контролу одређених лица и радника укључених у оперативне обраде. Слаба опремљеност савременим уређајима такође смањује брзину и ефикасност спровођења криминалистичке контроле (немогућност даљинске претраге свих база података, недостатак или слаб квалитет радио-везе...).

Закључак

Полиција, као један од субјеката безбедносног система, унутрашњом организацијом обезбеђује вршење своје делатности на целој територији независно од доба дана, временских услова и других фактора, вршећи својим активностима равномерно, непрекидно и превентивно „покривање“ терена. Превентива уопште представља спречавање, док превентива у оквиру делатности полиције представља спречавање вршења кривичних дела, односно предузимање различитих мера и радњи чија примена омогућава да до криминала уопште не дође. У тој активности, један од значајних механизма супротстављања криминалу јесте криминалистичка контрола.

Криминалистичка контрола представља праћење криминалних и других друштвено штетних појава на одређеној територији. Своју функцију остварује „надзором“ конкретних криминалних средина и догађаја који се у њима одвијају и таквим начином деловања долази до одређених сазнања о постојању различитих облика криминалног понашања. Методе и средства криминалистичке контроле огледају се у сарадњи са грађанима, личног запажању, специфичним полицијским методама и средствима као и сарадњи са другим органима и службама уколико је тако могуће доћи до индиција и трагова који упућују на постојање кривичног дела, на одређене материјалне последице које су проистекле из самог кривичног дела (његовим извршењем), као и на сумњиво понашање одређених лица које указује да би могли бити учиниоци кривичног дела. Спровођење криминалистичке контроле одвија се кроз позорничко-патролну делатност и секторски начин рада у којима позорник односно патрола представљају основ полицијске организације. Они делују непосредно на терену, „на извору“ се сусрећу са свим догађајима и први на њих реагују. То је најмасовнији вид полицијске делатности па даје и највеће могућности за остваривање циља криминалистичке контроле – спречавањер азличитих облика криминалног понашања.

Литература

1. Бошковић, М. (2002). *Криминалистичка оператива I*. ВШУП, Београд.
2. Вујаклија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Просвета, Београд.
3. Вуковић, С. (2017). *Превенција криминала*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
4. Костић, С. (1973). *Организација информација и коришћења информација у органима унутрашњих послова – скрипта*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
5. Костић, С. (1977). *Основи криминалистичке оперативе, I део*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
6. Костић, С. (1984). *Криминалистичка оператива – оперативно обавештавање*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
7. Крстић, О. (2003). *Прогностика криминалитета*. Полицијска академија, Београд.
8. Манојловић, Д. (2015). Криминални миље и криминална појава – криминолошки и криминалистички аспекти. *Мегатренд ревија*, (12)5: 205–220.
9. Милић, Н. (2012). Мапирање криминала у функцији унапређења партнерских односа полиције и заједнице. *Безбедност* 54(3): 138–159.
10. Nincic, Z. (2018). State of Crime as a Security Assessment Component, *Academy of Criminalistic and Police Studies*, Volume I, Belgrade, 31–344.
11. Нинчић, Ж. (2019). Прикривене операције у функцији сузбијања организованог криминала. *Војно дело* (2): 82–96.
12. Печар, Ј. (1971). *Превентивна делатност органа унутрашњих послова – средства и методи*. Савезни секретаријат за унутрашње послове, Београд.
13. Петровић, А. (1974). *Криминалистичка методика*, Предавања одржанана Вишој школи унутрашњих послова школске 1973/74 године, 1. свеска, Београд.
14. *Правилник о начину вршења послова Службе јавне безбедности* (1977). Републички секретаријат за унутрашње послове Социјалистичке Републике Србије, Београд.

15. *Приручник за обуку командног кадра, активног и резервног састава јединица милиције* (1974). Републички секретаријат за унутрашње послове Социјалистичке Републике Србије, Београд.
16. Симоновић, Б. (2006). *Рад полиције у заједници (Community policing)*. Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука.
17. Славковић, Р., Кршљанин, Д. (2015). Утицај оперативног окружења на сајбер претње. *Војно дело* 66(5), 333–356.
18. Жарковић, М., Бановић, Б., Ступар, Ј., Ивановић, В. (1999). *Криминалистика*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.

Criminalistic Control in the Function of Opposing Criminality

Abstract: *The positive development of a society and creation of a safe environment for its citizens, depends on the possibility of adjusting the country's security system to the way of expression and intensity of various security challenges, risks and threats. This requires knowledge on how to organize subjects of security system as well as developed awareness of citizens about the need of joint action, having in mind that the primary goal is to create secure living conditions for them. Within such relations, one of the very important activities is criminalistic control. It represents just one of police activities and can be considered a means that the police use to oppose various forms of criminal behavior.*

The paper considers the basic purpose of criminal control as an activity which is primarily undertaken for the purpose of preventing various criminal behaviors in different territories. It points out to, in practice, often misunderstood difference between terms criminal control and criminal processing, i.e. operational control and operational processing and highlights the need to define the conceptual difference and mutual relationship. Special attention is paid to forms, means and methods of implementing criminal control. It emphasizes the importance and basic specifics of planning officer deployment – patrol activity, i.e. the sectoral way of implementing general and line-specific criminal control. The paper also focuses in particular on some practically confirmed deficiencies in organizing and implementing criminal control.

Key words: *criminal control, police officer-patrol activity, sector.*

Спасоје ВУЛЕВИЋ*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902134V

УДК: 619.89:343.611::323.285

Прегледни научни рад

Примљен: 21. 2. 2018. године

Ревизија: 5. 3. 2019. године

Ревизија: 14. 5. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Амок ситуације и напади „активног стрелца“ као облик угрожавања безбедности

***Апстракт:** Амок представља ситуацију вишеструког убиства људи (у затвореном или отвореном простору) без одлагања и уз наглашено афективно стање извршиоца (бес, мржња, очај, велика и неконтролисана раздраженост). Основни циљ учиниоца таквих напада јесте да у што краћем периоду убије и повреди што већи број људи. Овај глобални безбедносни проблем, присутан како у неразвијеним и изолованим регионима тако и у најразвијенијим срединама са високим стандардом живота, може бити узрокован вишеструким разлозима (психолошким, социјалним, политичким, верским). Приметна је учесталост амок напада широм света и повећање броја жртава (убијених и рањених). Карактеришу га висока непредвидивост, динамичност и брзина дешавања, због чега се још означава и као напад „активног стрелца“. Управо због тих карактеристика и мултикаузалности, амок представља сложену друштвену појаву и облик угрожавања безбедности који захтева мултидисциплинаран приступ и адекватно реаговање друштвене средине у којој се јавља, првенствено у виду превенције такве врсте насиља. Рано препознавање фактора ризика за настанак амока и брзо лечење основног психијатријског стања или поремећаја личности код потенцијално сумњивих особа пружају најбољу прилику за његово спречавање.*

* vulesaj@gmail.com

Кључне речи: амок, активни стрелац, убилачко лудило, масовно убиство, тероризам.

Увод

Израз „амок“ потиче од малајске речи „амуко“ (*amuko*, која се пише и *mengamuk*) чије значење је „лудачки нападати“, „нападати са неконтролисаним бесом“ или „убилачко лудило“. Израз *run amok* (јуришни амок) у модерном значењу и слободнијем преводу може се описати и као стање у коме нека особа психички „пукне“ из различитих разлога и крене у убилачко дивљање, при чему се динамички креће кроз одређену просторију, објекат (школа, универзитет, тржни центар, биоскоп и слично) или кроз отворени простор (улица, парк, плажа). Сви се слажу да је у питању сложен друштвени, психосоцијални и безбедносни проблем.

Реч „амок“ се први пут појавила у енглеском језику у 16. веку, а доводила се у везу са народима Малезије и Јаве. Први пут је описана у тексту из 1516. године „Књига Дуартеа Барбосе: Опис земаља које се граниче са Индијским океаном и њихови становници“, у којој се наводи да постоје неки Јаванци који изађу на улицу и убију све људе на које наиђу, а они се зову амуко.¹ Енглески термин *run amok* делимично је популаризовао чувени енглески морепловац и истраживач капетан Џејмс Кук 1772. године, који у свој књизи описује сцену једног таквог напада: „Трчати као луд и нападати (*To run amok*) значи бити пијан од опијума (...) излетети из куће, убити особу или особе за које се претпоставља да су повредиле амока, као и било коју особу која покуша да му препречи пролаз (...) насумично убијање и сакаћење сељака и животиња у лудачком нападу.“²

У просеку је било око десет жртава током амока, а напад се завршавао када је учинилац (нападач) савладан или када га саплеменици „силом зауставе“. Често се дешавало да учинилац буде и убијен. У малајској култури тада се веровало да је стање амока (изненадни напад лудила) изазвао зли дух тигра („ханту белијан“), који „уђе“ у неку особу (запоседне је). Она након тога побесни,

¹ Више о томе: <http://www.todayifoundout.com/index.php/2013/02/origin-of-the-phrase-run-amok/>

² Исто.

напада и покушава убити свакога ко јој се нађе на путу, без свести о томе шта чини. После се та особа, уколико није убијена, опоравља и враћа у нормално стање. Због веровања да је све изазвао зао дух, а не особа својом слободном вољом, казне за учиниоце који су преживели налет лудила биле су веома благе, или их није ни било (Saint Martin, 1999: 66).

Међутим, у већини случајева особа је била убијена док је нападала и неки спекулишу да је то генерално и смисао таквих напада, јер су људи који нападају у бесу често особе које су изненада доживеле огромну животну трауму, као што је смрт вољених особа или немогућност издржавања себе или породице. У основи та особа жели да умре, али не жели да изврши самоубиство директно, већ креће у убилачки поход док је неко не убије. Чак и данас, овакви догађаји се могу често видети у вестима, када неко намерно нападне полицајца покушавајући да га овај у самоодбрани убије (*suicide by cop*). Убрзо након извештаја капетана Кука истраживачи, антрополози и психијатри приметили су случајеве амока и међу примитивним племенима која су живела на Филипинима, у Лаосу, Папуи Новој Гвинеји и Порторику. Ти посматрачи су учврстили веровање да су културолошки фактори једини који изазивају амок међу примитивним племенима, чинећи тако културу прихватљивим објашњењем за патогенезу амока код тих географски изолованих али културолошки различитих људи (Saint Martin, 1999: 66).

Међутим, са развојем науке, технологије и цивилизације мењају се друштвене околности, а са њима и људи, па су се променили и амок и његови узроци. Он одавно више није само географски и културолошки феномен, већ је глобални проблем узрокованим вишеструким разлозима (психолошким, социјалним, идеолошким, политичким, верским), присутан како у неразвијеним и изолованим регионима тако и у најразвијенијим срединама са високим животним стандардом.³

³ У САД се у просеку региструје 30 убистава из ватреног оружја на милион становника, што је шест пута више него у Канади и 16 пута више него у Немачкој, а један од разлога је свакако доступност оружја – популација САД чини 4,4% светског становништва, а поседује 42% укупног броја оружја у цивилном власништву. У 2017. години у САД је забележено 340 случајева оружаног насиља. Та држава предњачи у свету и по броју напада активних стрелаца: према истраживању ФБИ у периоду од 2000 до 2013. године забележено је 160 оваквих на-

Дефиниција амока и „активног стрелца“

Амок представља екстремни облик насилничког понашања у коме долази до вишеструког убиства људи (у затвореном или отвореном простору) без одлагања и уз наглашено афективно стање учиниоца (бес, мржња, очај, велика и неконтролисана раздраженост).

Министарство унутрашњих послова Републике Словеније дефинише амок ситуацију као „најопаснији облик угрожавања живота и здравља људи, где учиниоци често без познатог мотива и различитим оружјем (најчешће ватреним) нападају екстремно деструктивно на људе који се у одређеном тренутку налазе у школама, трговинским центрима, насељима или на другим јавним местима.“ (Stopinšek, 2016: 9). Сходно томе, амок ситуација представља „убилачки поход у коме се учинилац налази под утицајем неконтролисаног, лудачког беса, често без познатог мотива, а последице таквог догађаја су веома тешке и трагичне“ (Stopinšek, 2016: 9).

Владимир Илић, полицијски експерт из Словеније који се бави проучавањем амока, сматра да је „амок ситуација специфична безбедносна појава у којој један или више учинилаца насумично али систематично, оружјем (ватреним или хладним) или другим опасним средствима, повреди или убије једну или више особа или то покуша да учини у веома кратком року, при чему учинилац наставља с тим чином или је очигледно да има намеру да с тиме настави“ (Stopinšek, 2016: 9). Искуства показују да се учинилац амока не може упоредити с особом која узме таоце или с плачкашем банака, јер је његова намера искључиво убијање или уништење других особа, и то у што краћем периоду, при чему и он сам често губи живот.

У Сједињеним Америчким Државама и другим западним земљама за описивање оваквих ситуација у употреби су и следећи термини: *active shooter, run amok, spree killings, mass shootings, sc-*

пада у којима је било 1.043 жртава – 486 особа је убијено, а 550 повређено. Забележен је и просечан пораст броја напада: од 2000. до 2006. било је просечно 6,4 напада годишње, док је у периоду од 2007. до 2013. године просек порастао на 16,4 напада годишње (*A Study of Active Shooter Incidents in the United States Between 2000 and 2013*, 2013).

hool shootings и др. Термин „активни стрелац“ (*active shooter*) истиче динамичну страну напада, односно чињеницу да приликом извршења злочина и вишеструког убиства нападач у затвореном или отвореном простору напада жртве (најчешће из ватреног оружја), које могу бити насумичне или одабране. За овакву ситуацију постоји још један израз који се често користи широм света – „јуришни амок“ (*run amok*), који се не разликује битније од израза „активни стрелац“, осим што још више наглашава динамичност и брзину дешавања (брзо кретање нападача и настојање да за што краће време убије што више особа).

Министарство унутрашње безбедности САД (*The Department of Homeland Security – DHS*) дефинише активног стрелца (*active shooter*) као „особу која је активно укључена у убиство или покушај убиства људи у затвореном и насељеном подручју; у већини случајева, активни стрелци користе ватрено оружје или оружја и не постоји шаблон или метода по којем бирају жртве“ (Келли, 2012: 1). С друге стране, полиција Њујорка (NYPD) ограничила је дефиницију активног стрелца само на случајеве који се са циљане жртве преливају на друге особе (у школи, на радном месту, болници). На пример, случај притужбе против послодавца може довести до напада незадовољног радника у којем је мета не само директно надређена особа (послодавац) већ и остале особе које су се у тренутку напада затекле на радном месту (Kelly, 2012: 1).

Ситуације са активним стрелцима су: 1) непредвидиве, 2) динамичне и 3) брзо се дешавају. Обично се захтева хитно распоређивање полиције и тренутна интервенција усмерена директно на учиниоца како би се зауставио напад и прекинуло даље убијање људи. Имајући у виду да се ситуације са активним стрелцима дешавају често у периоду од 10 до 15 минута пре доласка полиције на лице места, особе које су изложене нападу морају се припремити и ментално и физички како би се изборили са том ситуацијом.⁴

⁴ Више о томе: <https://www.dhs.gov/publication/active-shooter-how-to-respond>

Однос амока и масовног убиства

Какав је однос између амок напада и масовног убиства? Да ли се ради о истим или различитим појмовима? Често се ти појмови користе као синоними, иако међу њима постоје разлике, па је потребно укратко изложити како се дефинише масовно убиство и које су његове основне карактеристике. Код употребе термина „вишеструка убиства“ или „вишеструке убице“ појављује се питање шта је то што једног убицу чини вишеструким, о ком броју убиства и жртава се ради и да ли поред броја постоје и други критеријуми који се морају задовољити да би се неко убиство назвало вишеструким, а његов починилац вишеструким убицом. Убиства се према броју жртава могу поделити у три групе: убиство једног лица, два лица, три или више лица (Ђурђевић, 2014: 112).

У зависности од временског оквира, броја жртава, броја локација на којима су радње извршене, мотива и психичког оквира учиниоца, *вишеструка убиства су убиства три и више лица*. У зависности од начина извршења, вишеструка убиства се деле на: масовна, поамна и серијска убиства (Ђурђевић et al., 2012: 68). Проблем је неслагање истраживача и стручњака у дефинисању *масовног убиства*, јер не постоје договор ни општа сагласност о броју жртава који је потребан да би се говорило о масовном убиству. Примера ради, учесници мултидисциплинарног симпозијума посвећеног серијским убиствима који је одржан у организацији ФБИ 2005. године у Сан Антонију усвојили су дефиницију по којој је масовни убица учинилац који убије четири или више лица у току једног догађаја на једној локацији у истом или релативно кратком периоду. С друге стране, Роналд и Стефан М. Холмс дефинишу масовно убиство као убиство три и више лица на једном месту у истом периоду (Ђурђевић et al., 2012: 100).

Због наведених неслагања не постоји јасна дефиниција. Према дефиницији коју истраживачи најчешће користе, *масовно убиство* је убиство три или више лица на једној локацији или месту извршења. Једна од чешће коришћених класификација дели масовна убиства на: класична масовна убиства, породична масовна убиства и масовно убиство-самоубиство (Ђурђевић, 2014: 112).

Поамно убиство (spree killing) дефинише се као убиство три или више лица на једној или више локација у периоду од не-

колико сати до неколико дана, под утицајем истог менталног односно емотивног стања – без периода емотивног мировања (енгл. *emotional cooling-off*) или условно „нормалног понашања“. Једно од значења енглеске речи *spree* јесте упражњавање неке активности без контроле, изненадно и импулсивно понашање. У српском језику тој врсти понашања одговара реч „помама“ или „распомамљеност“ и отуда – „помамна убиства“ (Ђурђевић et al., 2012: 68). Алтернативни превод могао би да буде „убилачки поход“, што се користи и за описивање и означавање амок напада, и зато би се у Србији уместо термина амок напад или напад активног стрелца могао сасвим оправдано користити термин *помамно убиство*.

Серијска убиства се састоје од убиства три или више лица у три или више одвојених случајева међу којима постоји пауза, тј. период „нормалног“ понашања (30 и више дана). У стручној литератури на енглеском језику наведени период се назива периодом мировања или хлађења – *emotional cooling-off period* (Ђурђевић et al., 2012: 68). Неретко се дешава да јавност и медији помешају масовна и серијска убиства и сматрају их истим појавама, што је погрешно јер се ради о различитим категоријама криминала са различитим мотивима и циљевима учинилаца.⁵

Убиство више лица и убиство на мах у Кривичном законнику Републике Србије

Убиство се у правном систему одређује као лишење живота другог лица. Диспозиција кривичног дела убиства у Кривичном законнику Србије гласи – „ко другог лиши живота“. Према општеприхваћеној семантици, то је „смрт једног човека проузрокована од стране другог човека“ (Ђурђевић, 2014: 102). Лишење живота може бити извршено на различите начине, различитим делатностима и различитим средствима. Кривична дела убиства прописана су члановима 113–118 Кривичног законика Републике Србије. Осим обичног убиства (чл. 113) дефинисани су и тешко убиство и група привилегованих убистава. Према члану 114 (*Тешко убиство*), став 1 тачка 11, „онај ко са умишљајем лиши живота више ли-

⁵ Више о томе:

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/wickeddeeds/201502/how-mass-murder-and-serial-murder-differ>

ца, а не ради се о убиству на мах, убиству детета при порођају или лишењу живота из самилости, казниће се затвором најмање десет година или затвором од тридесет до четрдесет година.⁶ За то свршено дело битно је да су са *умишљајем лишена живота два или више лица*. Неважно је да ли је последица наступила једном радњом или низом радњи (Бећировић, 2014: 204).⁷

С тим у вези је и члан 115 (*Убиство на мах*), у коме се каже: „Ко другог лиши живота на мах доведен без своје кривице у јаку раздраженост нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране убијеног, казниће се затвором од једне до осам година.“⁸ Убиство на мах, које се још зове и провоцирано убиство или убиство у афекту, преставља једно од лакших привилегованих убистава. Да би постојало, неопходно је постојање следећих околности: да је учинилац у моменту извршења дела био у стању јаке раздражености, да је у такво стање доведен без своје кривице и да је убиство извршено на мах (Бећировић, 2014: 210).

Узроци који доводе до амок ситуација

Узроци који доводе до амок ситуација и који код учиниоца изазивају снажна осећања беса, љубоморе, мржње и освете могу се груписати у следеће категорије: 1) психолошки, 2) социјални, 3) идеолошко-политички и 4) верски. У пракси се показало да је у великом броју случајева код амок напада осим примарног узрока био присутан и један или више секундарних узрока, што само потврђује да се ради о сложенем феномену (психолошком, социолошком, политичком, верском, безбедносном) који захтева мултидисциплинаран приступ у тумачењу и третману.

Психолошки узроци су ментални поремећаји, измењена стања свести код душевних болесника (параноидна психоза и идеје прогањања, психотична депресија, дисоцијативни поремећај лич-

⁶ *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2016.

⁷ Синиша Златић (38), који је 2. јула 2016. године у кафићу у Житишту из аутоматске пушке убио бившу супругу и још четири особе, а 22 особе повредио (убиство је имало карактеристике амока), осуђен је у марту 2017. на казну затвора од 40 година, управо на основу чл. 114 КЗ (*Тешко убиство*).

⁸ *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2016.

ности, трауматизација) и историја насилног понашања у породици или друштву.

Социјални узроци су губитак посла, материјални разлози, отпуштање из школе због лошег владања, лош положај у друштву (малтретирање и омаловажавање у школи, на радном месту, осећај „грађана другог реда“) и породични разлози (развод брака и прељуба).

Идеолошко-политички узроци су десни екстремизам (неонацисти) и расизам, мржња према људима друге расе или боје коже, као и идеолошко-политички разлози у вези са верским разлозима (нпр. деловање Исламске државе и стварање калифата). Највећи број амок ситуација које су узроковане идеолошко-политичким узроцима квалификују се и као терористички акти. У њиховој позадини се пре свега налазе одређени политички мотиви и захтеви (*animus terrorandi*) повезани са другим (секундарним) узроцима (верски, социјални, психолошки) па представљају акте политичког насиља. По томе се и разликују од осталих амок ситуација.⁹

Верски узроци су нетолерантност и мржња према припадницима других вера, злоупотреба вере и погрешно тумачење верских књига уз радикализацију појединца и регрутовање за тероризам.

Ментални поремећаји као узрок амок ситуација

Амок је први пут класификован као „психијатријско стање“ 1849. на основу извештаја и студија случаја које откривају да је већина особа које су „лудачки“ нападале била ментално болесна. Пре тога амок се проучавао и о њему се извештавало као о антрополошком и културолошком феномену (Saint Martin, 1999: 67). Историјски, психолози су описали два облика амока. Чешћи облик, *берамок*, повезивао се са одређеним личним губитком учини-

⁹ Примери амок напада узрокованих идеолошко-политичким узроцима: Андерс Брејвик, екстремни десничар и противник исламизације Норвешке и Европе убио је 2011. године у Ослу и на острву Утоја 77 особа; Сајед Фарук и Ташфин Малик убили су 2015. године у центру за особе са инвалидитетом у Сан Бернардину 14 особа и ранили 17; у ноћном клубу у Истанбулу током прославе дочека нове 2017. године Абдулкадир Машарипов је убио 40 и ранио 50 особа; Омар Матин је 2016. у ноћном клубу у Орланду убио 50 и ранио преко 50 особа. За последња три случаја одговорност је преузела Исламска држава.

оца и периодом депресивног расположења и опседнутости црним мислима. Ређи облик, *амок*, био је повезиван са осветом за увреду која је код учиниоца изазивала јак осећај беса и мржње. На основу тих раних приказа берамок је повезиван са депресивним стањем или поремећајем расположења (опседнутост црним мислима), а амок са психозом, поремећајима личности или суманутим поремећајем (Saint Martin, 1999: 67).

Као најчешће психолошке узроке који утичу на настанак амок ситуација поједини аутори наводе следеће: 1) психопатолошко стање помрачења свести и поремећеног доживљаја стварности; 2) психопатолошко стање маничног беса и мржње или дисоцијативни поремећај личности; 3) нарцисоидну освету за нанету увреду и понижење (Stopinšek, 2016: 9). Рано препознавање фактора ризика за настанак амока и брзо лечење основног психијатријског стања или поремећаја личности код потенцијално сумњивих особа пружају најбољу прилику за његово спречавање (Stopinšek, 2016: 9).

Анализа под називом „Чинови насиља који се приписују менталним и поремећајима у понашању“, коју је 2013. године спровео Центар за размену информација (*Central Florida Intelligence Exchange – CFIX*) из Флориде утврдила је да су учиниоци 79% масовних убистава почињених у САД у периоду од 2011. до јуна 2013. године показивали знакове континуираних поремећаја у понашању и менталних болести (психички болесне особе). У тој студији случаја анализирано је 14 масовних убистава у САД и утврђено је да само у три случаја учиниоци убистава нису имали историју менталне болести.¹⁰

Студија се бави и корелацијом између менталних поремећаја и масовних убистава. Према аналитичарима CFIX, широм САД се „број масовних убистава који укључују учиниоце са поремећајима у понашању значајно повећао“ јер су 79% масовних убистава у периоду између јануара 2011. и маја 2013. учиниле особе које су показале „континуиране поремећаје у понашању“ и „менталну болест“. У истом периоду, једина масовна убистава за која је утврђено да их нису учиниле особе које су претходно имале историју менталних поремећаја јесу убиство у храму Сика у Оук Крику у Висконсину, које је учинио Вејд Мајкл Пејц 5. августа 2012.

¹⁰ Више о томе: <https://publicintelligence.net/mass-shootings-mental-illness/>

и које је окарактерисано као злочин из мржње (расне), и масовно убиство „повезано с послом“ које је учинио Кристофер Дорнер 3. фебруара 2013. године. Мотив је непознат у још једном нападу у Њујорку, који је учинио Курт Мајерс убивши неколико људи у ауто-перионици и берберници у марту 2013. године (мада постоје индиције да је убица имао новчане проблеме).

Анализа CFIX корисна је за разумевање везе између менталних поремећаја и неразумних чинова насиља великих размера, односно вишеструких убистава, иако спајање менталних поремећаја и менталне болести од стране аналитичара доводи до закључака који се не могу оправдати. На пример, Адаму Ланци, учиниоцу масовног убиства у основној школи Сенди Хук у Њутауну у Конектикату, наводно су били дијагностицирани ментални поремећаји (укључујући Аспергеров синдром) који су прилично уобичајени и не представљају ментално обољење.

Питање даље компликује чињеница да многи учиниоци масовних убистава током живота пате од менталних поремећаја који нису дијагностицирани. Због чињенице да велики број њих изврши самоубиство, или их полиција убије током инцидента, дијагноза се никада не успостави и остају само нејасне изјаве пријатеља и чланова породице о историји необичног понашања учиниоца.¹¹

Масовни злочини мржње

Елемент по ком се масовни злочини мржње разликују од већине класичних јесте присуство патолошке мржње – квалитати-

¹¹ Анализе амок случајева показују да је већи број нападача опонашао и „копирао“ претходнике (*copycat*), односно извршиоце који су пре њих починили сличне злочине, и анализирао њихове поступке и начине на које су акције изведене. При томе, већина се трудила да по оригиналности начина извршења напада, коришћеном оружју, броју жртава и тежини злочина превазиђе своје претходнике и „узоре“. Такође, утврђено је да су поједини извршиоци имали за узоре негативне ликове из филмова, телевизијских серија и књига и да су били опседнути филмовима у којима су приказивани насиље и тешка и масовна убиства, као и видео-играма заснованим на морбидним ситуацијама и насиљу.

вно другог типа мржње у односу на ону која се јавља код класичних злочина. Тако би се масовни злочини мржње могли дефинисати као акти мотивисани патолошком мржњом заснованом на предрасудама њиховог виновника о друштвеној групи којој припадају жртве (Трипковић, 2011: 48). Веома мали број учинилаца таквих деликата познаје жртве, а за извршење их опредељује висок степен сигурности да оне припадају друштвеној групи према којој гаје негативна осећања. Иако је код појединих врста масовних убистава однос између учиниоца и жртве веома близак (нпр. лица која убију више чланова сопствене породице), то је веома ретко јер масовне убице углавном бирају „одредиве“ а не „одређене“ жртве (Трипковић, 2011: 46). Иако умишљај учиниоца не обухвата тачно одређену жртву, избором адекватног места убица повећава вероватноћу да ће наћи тип жртава који тражи – девојчице у учионицама (Тим Кречмер), Сики у храму (Вејд Мајкл Пејџ), омладина у кампу Лабуристичке партије (Андерс Брејвик).

Већина масовних убица је за собом оставила видео-записе, дневнике, опроштајна писма, блогове, па и манифест (Брејвик). У њима доминирају осећања одбачености, непоштовања и понижености од стране групе која је површна и незаслужено заузима одређени положај, због чега заслужује освету и казну. Вероватно је присутна и доза опсесије и параноидног стила мишљења. Три психолога са Универзитета у Британској Колумбији (*The University of British Columbia*) у Ванкуверу, предвођени Доналдом Датоном, у стручној анализи под називом „Агресија и насилно понашање“ одбацили су прихваћено мишљење да су психички нестабилни и безосећајни млади људи, као што су убице Ерик Харис и Дилан Клеболд који су 1999. године учинили масовно убиство у школи Колумбајн, деловали без кајања. Психолози сматрају да је њихова акција била чин беса и освете. Датон и његове колеге дошли су до закључка да су неки од најозлоглашенијих масовних убица у историји делали из освете а не хладнокрвно, па се убиства која су учинили могу сматрати масовним злочинима мржње.¹²

Психолози су прегледали записе Ерика Хариса и Дилана Клеболда, који су 1999. године убили 13 ученика у средњој школи Колумбајн, Кимвира Гила, који је 2006. године убио једну и ранио

¹²Више о томе: http://www.b92.net/zdravlje/mentalno_zdravlje.php?yyyy=2013&mm=07&nav_id=737714

20 особа на Досон Колецу у Монреалу, студента Чо Сеунг-Хуа, који је убио 32 особе у Вирџинија Тек универзитету 2007. године, и Андерса Брејвика, који је 2011. године убио 77 особа у Норвешкој. Датон и његов тим претражили су блогове и дневнике убица и њихова размишљања месецима пре убистава. Открили су дубоко укоренењу параноју изражену на све могуће начине. Централна тема која се провлачи кроз дневнике јесте осећање одбачености, непоштовања, омаловажавања и обезвређености од стране групе коју учиниоци углавном описују као „спортисте“ и „уштогљене“, а ту је и жеља за осветом због малтретирања. Те групе су презрене због површности и давања нежељеног статуса убицама, наводи се у анализи. Стања незадовољства и огорчености резултирала су осветом као „наплатом“ за неправду за коју убица сматра да је претрпео. Датон и сарадници закључују да су такви људи „танке коже“, или су преосетљиви на омаловажавање и имају затворене системе за обраду информација који их спречавају у прихватању околине и чињеница супротних њиховом погледу на свет.¹³

Незнатно другачији од осталих убица обухваћених теоријом о параноји, Андерс Брејвик усмерио је свој бес и мржњу ка муслиманима (био је противник досељавања муслимана у Норвешку), а не школским колегама или колегама са посла. Он је веровао да ће га покољ групе тинејџера учинити „великим господаром“, „витезом“ и „командантом“ овлашћеним од тајног удружења да води снаге хришћанства у борби за будућност човечанства. Имао је чак и војне и полицијске униформе направљене да прикажу његов будући статус псеудокомандоса¹⁴, наводе Датон и сарадници. Ипак, кључни концепт који стоји иза свих масовних убица јесте одступање од стварности. Психолози указују и на различите

¹³ Исто.

¹⁴ Подврста масовног убице, тзв. псеудокомандос, јесте особа психички опседнута оружјем, ратом и идејама анихилације свих који су одговорни за индивидуалне проблеме учиниоца или шире друштвене проблеме. Те особе доживљавају себе као „војнике-осветнике“ који се другима свете за „неправде“ које су им учињене. Забележено је више случајева активних стрелаца који су били наоружани са више комада оружја, обучени у комбинацију војне и цивилне одеће, са чизмама, униформама, маскама „фантомкама“.

нивое друштвене изолације и самовољно маргинализовање учинилаца.

Случајеви амок напада у Србији

Лесковац, 22. 7. 2002. Драган Чедић (32) из Лесковца из аутоматске пушке калибра 7,62 мм, која је била у илегалном поседу, убио је седам особа и тешко ранио четири. Узроци злочина били су *психолошко-социјални*: нерашчишћени брачни односи, љубомора после развода и освета бившој жени, њеним рођацима и новом партнеру за „нанету срамоту“. Такође, код Чедића су постојали знаци психичке болести и историја насиља у породици. Злочин је почињен на три локације, а убица је након убистава побегао у непознатом правцу. Тело Драгана Чедића полиција је пронашла месец дана после злочина у оближњој шуми. Обдукцијом је утврђено да је извршио самоубиство.

Јабуковац, општина Неготин, 27. 7. 2007. Никола Радосављевић (38) из села Јабуковац код Неготина из ловачке пушке за коју је поседовао дозволу убио је девет особа и тешко ранио две особе. Најстарија жртва имала је 70 година, а најмлађа 15 година. Узрок су били психички проблеми (боловао је од акутне параноидне психозе и маније гоњења) због којих се лечио у Аустрији, где је живео са породицом. После масакра Никола је отишао до гроба на ком су његови родитељи, иако живи, подигли споменик, и покушао самоубиство из пушке. Тамо су га ухапсили припадници Специјалне антитерористичке јединице (САЈ).

Велика Иванча, општина Младеновац, 9. 4. 2013. Љубиша Богдановић (60) из пиштоља (поседовао дозволу) убио је 13 особа, од којих и једну бебу. Узрок убистава био је *психолошко-социјални*: извршилац је имао историју насилног понашања у породици, био је и на ратишту, остао је без посла, био је склон алкохолу и насиљу у породици, а у периоду пред напад није спавао (тешка депресија). После масакра Богдановић је покушао самоубиство хицем у главу, од чега је касније преминуо у болници.

Мартонош, општина Кањижа, 17. 5. 2015. Раде Шефер (55), дан након венчања свог сина, убио је из ловачке пушке шест особа – ташту, таста, снају, снајине родитеље и своју бившу супругу. Узрок убистава био је *психолошко-социјални*: извршилац се

противио венчању свог сина са снајом и око тога се са бившом супругом посвађао ноћ пре убиства, односно на свадби, а био је и љубоморан на бившу супругу од које се развео. Након почињеног масовног убиства, Шефера је у самоодбрани убио младин рођак из Француске који је као гост дошао на свадбу.

Житиште, општина Зрењанин, 2. 7. 2016. Синиша Златић (38) убио је из аутоматске пушке калибра 7,62 мм (у илегалном поседу) бившу супругу и још четири особе, а 22 особе ранио у кафићу у Житишту у време одржавања туристичке манифестације „Чикен фест“. Најмање осам особа било је у тешком стању. Узрок убиства био је *психолошко-социјални* (љубомора, развод брака). Нападач је испалио 26 метака пре него што су двојица мушкараца успела да га савладају и узму му пушку. Полицајци из патроле ухапсили су Златића близу кафића док је ишао низ улицу. На тавану његове куће пронађене су још једна аутоматска и полуаутоматска пушка и муниција у илегалном поседу. У марту 2017. године Виши суд у Зрењанину осудио је Златића на казну затвора од 40 година (чл. 114 Кривичног законика, *Тешко убиство*).

Закључак

Скоро свакодневно се у средствима информисања могу прочитати и видети вести о томе да је наоружани нападач (или нападачи) у стању великог беса, мржње и раздражености, често и као резултат психичких обољења, у веома кратком року убио више особа у затвореном или отвореном простору. Такве ситуације се још од 16. века означавају термином „амок“, а у новије време и као напади „активног стрелца“. Први израз потиче од малајске речи „амуко“, чије се значење може дефинисати као „убилачко лудило“, „лудачки нападати“ или „нападати са неконтролисаним бесом“.

Психијатријска литература дуго је класификовала амок као синдром и облик насилничког понашања карактеристичан за одређену културу и регион, односно као културолошки феномен. Разлог за то била су открића од пре два века у забаченим примитивним острвским племенима (Малезија, Јава, Филипини), где се култура сматрала преовлађујућим фактором за патогенезу амока. Међутим, са развојем цивилизације, научно-техничким напрет-

ком, индустријализацијом и савременим начином живота, амок је престао да буде само географски и културолошки феномен карактеристичан за одређене етничке групе и поднебља и постао глобални проблем узрокован вишеструким разлозима (психолошким, социјалним, политичким, верским), присутан како у неразвијеним и изолованим регионима тако и у најразвијенијим срединама са високим стандардом. Штавише, случајеви таквог насилничког понашања распрострањенији су у данашњим модерним друштвима него што су били у примитивним културама у којима је амок најпре примећен.

Амок представља екстремни облик насилничког понашања у коме долази до вишеструког убиства људи (у затвореном или отвореном простору) без одлагања и уз наглашено афективно стање учиниоца. Основни циљ учиниоца таквог напада јесте да у што краћем периоду убије и повреди што већи број људи – најновија статистика показује да у просеку буде осам убијених особа у минути, а жртве могу бити насумичне и одабране. Ситуације су непредвидиве, динамичне и брзо се дешавају – у већини случајева напади трају од два до пет минута и завршавају се пре доласка полиције. Узроци који доводе до њих и који код извршиоца изазивају снажна осећања беса, љубоморе, мржње, велике и неконтролисане раздражености могу се груписати у следеће категорије: 1) психолошки, 2) социјални, 3) политички и 4) верски. У пракси се показало да је у великом броју амок напада осим примарног узрока био присутан још један или више секундарних узрока, што само потврђује да се ради о сложенем феномену (психолошком, социјалном, политичком, верском, безбедносном). У највећем броју случајева учиниоци имају менталне поремећаје и психичка обољења, а масовна убиства су починили из освете за увреду или неправду која је код њих створила патолошку мржњу према одређеним друштвеним групама (због тога ти случајеви представљају масовне злочине мржње). Такође, приметно је да тактику амок напада све више користе и терористи, код којих се у позадини примарно налазе политички мотиви (*animus terrorandi*), што даје нову и сложенију димензију овом друштвеном проблему.

У нашем кривичном законодавству учиниоци кривичног дела која имају карактеристике амока санкционишу се у већини случајева применом члана 114 Кривичног законика (*Тешко убиство*). Сходно томе, у нашој правној и криминалистичкој пракси за

такве ситуације могао би се користити адекватан термин *вишеструко помамно убиство*. Због свих специфичности таквих ситуација, које се разликују од других аката насиља (као што су, рецимо, талачке или барикадне ситуације), интервенција полиције је усмерена директно на учиниоца, без одлагања, како би се зауставио напад и прекинуло убијање људи. Брзина је од пресудне важности у заустављању активног стрелца у његовом убилачком походу. Систем превенције и реаговања захтева мултидисциплинаран приступ и обухвата читав низ активности у областима: едукације грађанства и увежбавања поступања у таквим ситуацијама, примене мера физичко-техничке заштите, мера психолошке и медицинске превенције и правовременог лечења особа са менталним поремећајима које у свом понашању испољавају симптоме који указују на потенцијалног нападача, мера социјалне заштите, као и посебних оперативних процедура припадника полиције приликом интервенција у оваквим ситуацијама.

Литература

1. *Active Shooter. How to Respond* (2008). U.S. Department of Homeland Security, <https://www.dhs.gov/publication/active-shooter-how-to-respond>, доступан 7. 8. 2017.
2. *A Study of Active Shooter Incidents in the United States Between 2000 and 2013* (2013). U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, Washington D.C.
3. Bećirović, E. (2014). Krivično delo ubistvo u zakonodavstvu Republike Srbije. *Pravne teme*, 2(4): 200–215.
4. Bonn, S. (2015). How Mass Murder and Serial Murder Differ. *Psychology Today*,
5. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/wicked-deeds/201502/how-mass-murder-and-serial-murder-differ>, доступан 1. 2. 2018.
6. *Fusion Center Study Finds 79% of Recent Mass Shootings Attributable to History of Mental Illness* (2013). <https://publicintelligence.net/mass-shootings-mental-illness/>, доступан 20. 5. 2017.

7. Hiskey, D. (2013). *Origin of the phrase „Run amok“*, <http://www.todayifoundout.com/index.php/2013/02/origin-of-the-phrase-run-amok/>, доступан 5. 5. 2017.
8. Ђурђевић, З. (2014). *Кривична дела убиства – етиолошке и феноменолошке карактеристике*. Службени гласник, Београд.
9. Ђурђевић, З., Радовић, Н., Коларевић, Д. (2012). Motivacioni modeli serijskih seksualno motivisanih ubistava. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 17(1): 67–76.
10. Ђурђевић, З., Коларевић, Д., Ивановић, З., Милојковић, Б. (2012). *Криминалистичко профилисање*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
11. Kelly, R. W. (2012). *Active Shooter: Recommendations and Analysis for Risk Mitigation, New York City Police Department*.
12. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, 94/2016.
13. Saint Martin, M. L. (1999). Running Amok: A Modern Perspective on a Culture-Bound Syndrome. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 1(3): 66–70.
14. Stopinšek, P. (2016). *Ravnanje policije v amok situaciji*. Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
15. Tripković, M. (2011). Ekspanzija mržnje: osnovna obeležja masovnih zločina mržnje. *TEMIDA, Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, 14(4): 37–54.
16. *Šta se krije u glavama masovnih ubica*, http://www.b92.net/zdravlje/mentalno_zdravlje.php?yyyy=2013&mm=07&nav_id=737714. доступан 22. 5. 2017.

Amok or Active Shooter's Attacks as a Form of Security Threat

Abstract: *Amok represents the episode of multiple homicide (in an open or a confined space), which is sudden and followed by the pronounced affective state of the attacker (anger, hatred, despair, great and uncontrolled anxiety). The main aim of the perpetrators of these attacks is to hurt as many people as possible in as short a time period as possible. This global security problem is present both in*

underdeveloped and isolated regions and in the most developed areas with a high standard of living, and can be caused by multiple reasons (psychological, social, political, religious). The main features of amok are unpredictability and dynamism and speed of events, and due to that it is also defined as an “active shooter” attack. Because of all these characteristics and multicausality outcomes, amok represents a complex social phenomenon and the form of security threat which requires a multidisciplinary approach and an adequate response of the society in which it appears, primarily in the prevention of this type of violence. In the situation when amok occurs, police officers are the first people who come to the spot and who must prevent the perpetrators in the most effective way, applying the special operational procedures which require good training.

Key words: *amok, active shooter, madness killing, mass murder, terrorism.*

Проф. др Светлана РИСТОВИЋ, научни сарадник
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902153R

УДК:351.74(497.11):061.1(100)

Прегледни научни рад

Примљен: 14. 3. 2019. године

Ревизија: 16. 4. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Српска полиција и међународна полицијска сарадња – од почетака до европских интеграција

Анстракт: Српска полиција је била посвећена међународној полицијској сарадњи од самог почетка њеног успостављања. Србија је била међу иницијаторима међународне полицијске сарадње, оснивачима и активним учесницима Међународне комисије криминалне полиције, која је поставила темеље међународној полицијској сарадњи, а касније и прерасла у најпознатију и највећу међународну полицијску организацију – Интерпол. Данас, у ери успостављања јединственог тржишта и омогућавања слободног кретања у оквиру Европске уније, сведоци смо замаха међународног организованог криминала. Није могуће супротставити се бујању криминала само на националном нивоу, у оквиру граница своје земље и издвојено од осталих држава, већ је неопходна адекватна полицијска сарадња. Због тога се од сваке, па и наше, земље очекује професионално и одговорно ангажовање у оквиру међународне полицијске сарадње у спречавању и сузбијању криминала. Ово тим пре што је Србија у преговорима за приступање ЕУ, па у том циљу мора испунити више предвиђених услова међу којима су и они који се односе на остваривање полицијске сарадње. У склопу тих преговора развоју полицијске сарадње се посвећује велика пажња и придаје све већи значај, али независно од тока и трајања приступних преговора треба наставити рад на јачању и развоју међународне полицијске сарадње као незаменљивом инструменту у борби против криминала.

У раду се говори о почецима међународне полицијске сарадње и улози Србије у том процесу, затим о остваривању полицијске сарадње у Европској унији, док се на крају даје осврт на то

шта је према Поглављу 24 потребно урадити у области полицијске сарадње, а шта је Србија реализовала.¹

Кључне речи: полиција, међународна полицијска сарадња, криминал, Европол, Поглавље 24.

Увод

Полицијска борба против криминала не може бити ограничена само на територију једне државе, јер он не познаје границе. У Србији су се још у другој половини 19. века зачела, а почетком 20. века и развила, озбиљна разматрања полиције и полицијске проблематике – у првом реду феномена криминала и његових узрока, а нарочито друштвеног реаговања на њега, укључујући и међународну сарадњу. Још тада се увидело да полиције појединих држава морају градити чвршће међусобне везе и помагати се као да државне границе не постоје.² То сазнање је нарочито актуелно данас, када је међународни организовани криминал и по квалитету и по квантитету, а нарочито по последицама које производи, опаснији него икада раније.

Његових последица није поштеђена ни наша земља у којој је (услед ратова, политичких и економских криза и потешкоћа транзиције и стасавања демократије) дошло до ескалације криминала, а нарочито опасног и међународног: трговине људима и децом, ирегуларних миграција, илегалног промета дроге и оружја, прања новца, организовања проституције, пиратерије, корупције, сајбер криминала и др. На такве појавне облике савременог криминала може се адекватно одговорити само међународном полицијском сарадњом. Србија је члан многобројних међународних полицијских организација и асоцијација, остварује сарадњу са по-

¹ Овај рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду (2011–2019), под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“.

² На самом почетку институционализације те сарадње наша земља је била протагониста у осмишљавању и успостављању исте. О овоме шире у: Ристовић, 2010.

лицијама земаља чланица ЕУ, као и са другим земљама, на основу различитих мултилатералних и билатералних споразума. Србија је до сада закључила 20 билатералних споразума о полицијској сарадњи, од којих су 15 са државама које су чланице ЕУ, као и велики број мултилатералних споразума о полицијској сарадњи (Ђорђевић et al., 2016: 114).

Наша земља је тренутно у преговарачком процесу за приступање Европској унији. Да би напредовала ка чланству, Србија мора да испуни низ услова садржаних у 35 поглавља. Једно од важнијих поглавља на том путу свакако је Поглавље 24, које се односи на правду, слободу и безбедност и подељено је на више области (азил, миграције, визна политика, контрола граница и Шенген, борба против организованог криминала, борба против трговине људима, борба против тероризма, борба против дрога, *полицијска сарадња*, правосудна сарадња у грађанским стварима, правосудна сарадња у кривичним стварима, царинска сарадња, кривоурење евра).

У том поглављу се у области полицијске сарадње наводи да је „основа борбе против свих облика криминала у оквиру ЕУ сарадња међу полицијама држава чланица. Зато је неопходно да Србија покаже спремност на сарадњу са свим државама чланицама ЕУ у свим питањима која су значајна за ефикасан рад ових служби. Европол као Европска полицијска канцеларија јесте агенција ЕУ са којом РС има потписан споразум о стратешкој сарадњи, као и споразум о оперативној сарадњи. Цепол, као институција која се бави обуком полицијских службеника, веома је важна када је у питању сарадња полиције РС и држава чланица“ (<http://www.eupregovori.rs/srl/pregovaracka-poglavlja/poglavlje-24-pitanja-pravde-slobode-i-bezbednosti/8.2>. 2019).

С обзиром да је основа борбе против свих облика криминала у оквиру ЕУ сарадња међу полицијама држава чланица, али и оних које то још нису, неопходно је да Србија покаже спремност и испуни прописане услове за остваривање полицијске сарадње са свим државама чланицама ЕУ. Полицијска сарадња се предузима у циљу превенције, откривања, истраге и процесуирања починилаца кривичних дела. Србија се налази пред изазовом даљег развијања и остваривања успешне полицијске сарадње која зависи од испуњења бројних услова предвиђених у Поглављу 24. За

почетак, потребно је ускладити прописе са европским, побољшати аналитичке и оперативне капацитете и усвојити савремене полицијске стандарде, позитивну праксу и проверене методе рада како би размена података и оперативна сарадња наше полиције са полицијама земаља чланицама ЕУ била што ефикаснија. Успешна полицијска сарадња подразумева сарадњу и са специјализованим агенцијама ЕУ, попут Европола (*European Police Office – Europol*), Цепола (*European Police College – Cепol*), Евроцаста (*The European Union’s Judicial Cooperation Unit – Eurojust*), Фронтекса (*European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union – Frontex*) идр.

У овом раду ће се казивати најпре о 1) почецима међународне полицијске сарадње и улози Србије, затим 2) о остваривању полицијске сарадње у Европској унији и на крају ће се дати 3) осврт на то шта је према Поглављу 24 потребно, а шта остварено у области полицијске сарадње.

Почечи међународне полицијске сарадње и улога Србије

Сазнања о потреби и значају међународне полицијске сарадње рано су се јавила у Србији. Криминал „се мењао и појављивао у разним облицима и стадијумима, на почетку у најпростијем облику као што су некада такве исте биле и прилике, а касније у зависности од промена у месту и друштву где се појављивао, развоја културе, друштвеног живота, религије, економских и других друштвених прилика и сам мењао и постајао комплекснији и опаснији. Све више границе државне за ове злочинце представљају капију, која их пушта на слободу док су за власти само једна непремостива брана, која их спутава у своме послу“ (Лазаревић, 1933: 7 – 9). Долазило је до све веће интернационализације злочиначких елемената. Државне границе више нису представљале велику препреку за извршиоце кривичних дела. Све више се јављала потреба за сарадњом и заједничким радом полиција различитих земаља.

Први, спорадични случајеви решавани су дипломатским путем. Пошто је дипломатски начин решавања проблема дуг и компликован, јер захтева поштовање многобројних и устаљених

процедура, он је преступницима давао довољно времена да се сакрију или склоне у неку трећу државу.

Како се дипломатски пут за проналажење и хватање преступника није показао као успешан у борби против међународног криминала, још су се осамдесетих година 19. века чула мишљења полицијских стручњака који су заговарали заједничку и непосредну сарадњу између полиција суседних држава. Иницијатива за стварање међународне полицијске организације везује се за Међународни конгрес судске (криминалистичке) полиције, који је одржан уочи самог почетка Првог светског рата, 1914. године у Монаку. Тај конгрес је имао први прави значај једног међународног полицијског конгреса, на ком је и наша земља била је представљена својим делегатима. Рад тог конгреса је био значајан и обухватио је све основне проблеме тог времена.

У децембру 1919. године холандска полиција, тачније полицијски капетан Ван Хаутен (Van Houten), упутио је позив за уједињење полиција свих земаља у борби против криминала. Предложено је да се у свакој држави створи полицијска централа која ће одржавати непосредну везу са сличним централама у другим земљама. Свака од тих централа била би подређена Међународној полицијској централни, која би посредовала између полиција разних земаља. Такав предлог, иако добар, био је преурањен те није дошло до његове реализације јер су државе биле оптерећене проблемима насталим после Првог светског рата (Ристовић, 2013: 250).

Предлог је обновио др Ханс Скобер (Johann Schober), управник бечке полиције, па је од 3. до 7. септембра 1923. године у Бечу одржан први послератни међународни полицијски конгрес. Бечки конгрес се сматра оснивачким конгресом нове међународне полицијске институције, а датум његовог одржавања узима се за датум оснивања Интерпола.³

³ Устаљено је мишљење према коме је оснивач Интерпола директор бечке полиције Ханс Скобер. Чињеница је, ипак, да је Скобер преузео и организовао реализацију иницијативе коју је покренуо Ван Хаутен, а да је десетак година раније у Монаку идеје о међународној полицијској сарадњи елаборирао и упорно заступао Арчибалд Рајс (Archibald Reiss), кога су најбољи познаваоци историје Интерпола називали „стварним духовним оцем“ те организације (Бабовић, 1997: 138).

На конгресу је донета одлука да се изабере један перманентни одбор – извршни одбор Конгреса – под називом *Међународна комисија криминалне полиције*. Она је створена 7. септембра 1923. године и у њу је ушло 29 чланова (представника) држава: Немачке, Грчке, Југославије, Аустрије, Пољске, Румуније и Угарске. Наредних година број чланица се повећавао, не само земљама из Европе, већ из целог света. Задатак Међународне комисије криминалне полиције био је да: 1) гарантује за најшири развитак заједничког рада међу свим полицијама у оквиру закона који владају у разним државама и 2) брине око стварања и развијања разних институција за успешну борбу са преступништвом (Часопис Полиција, 1936: 457).

О угледу који је наша земља уживала као један од иницијатора и оснивача међународне полицијске сарадње, казује чињеница да је 12. конференција Међународне комисије криминалне полиције 1936. године одржана у Београду.

Јачање нацизма у Европи негативно се одразило на активности Међународне комисије криминалне полиције те је њен рад током Другог светског рата био обојен „црном мрљом“, а до прекида у раду дошло је 1945. године после пада Берлина. С обзиром да је по завршетку рата талас криминала преплавио Европу, почетком 1946. године покренута је иницијатива да се међународна полицијска сарадња обнови. У периоду од 3. до 5. јуна 1946. у Бриселу је одржана међународна конференција у циљу обнове рада Међународне комисије криминалне полиције, којој је присуствовало 18 земаља. Та конференција је значајна јер су на њој постављени темељи и афирмисани принципи (равноправности, универзалности и аполитизма) будуће међународне полицијске организације. Усвајањем Статута 1956. године Међународна комисија криминалне полиције трансформисала се у Међународну организацију криминалистичке полиције – Интерпол (Бабовић, 1997: 146–147).

Од самог зачетка идеје о међународној полицијској сарадњи па све до данас, наша земља је била активан и уважен члан међународне комисије, а потом и организације криминалистичке полиције – Интерпола. Само у једном кратком периоду новије историје, 1993. године, Савезна Република Југославија (Србија и Црна Гора) искључена је из Интерпола. Ради се о одлуци Генералне

скупштине Интерпола да се Савезна Република Југославија лиши својства члана у тој организацији. Интерпол је сматрао да држава која носи тај назив „не може аутоматски преузети континуитет својства члана бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије“. СР Југославија је могла поднети захтев за учлањење „ако жели да буде члан Организације“. И ако у Резолуцији није употребљен термин „искључење“, нема никакве сумње да се радило управо о таквој одлуци (Бабовић, 1994: 425–450). И након искључења, наш Национални централни биро продужио је да функционише на међународном плану и да са земљама које су то прихватале остварује сарадњу на исти начин као и пре искључења. Савезна Република Југославија, а у оквиру ње Република Србија, примљена је поново у чланство Интерпола 2001. године. Након престанка постојања Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године, Република Србија је као сукцесор одржала статус државе чланице Интерпола (Ристовић, 2013: 257).

Идеја о међународној полицијској сарадњи није губила на значају с временом. Шта више, добијала је на актуелности и незамњивости у остваривању полицијске делатности. Свеукупни развој друштва, а нарочито привредни развој те отварање граница за слободан промет људи и робе, затим промене у начину живота људи па и њиховом систему вредности, утицали су на развој криминала и његове нове појавне облике који непознају државне границе. Савремени криминал развио се у толикој мери да борба против њега превазилази могућности појединачне државе и захтева све интензивнију и разноврснију сарадњу држава и међународне заједнице као целине. „Глобални тероризам, транснационални организовани криминал, сукоби, ширење оружја за масовно уништење и други облици политичког насиља постали су императив свих међународних субјеката да редефинишу постојеће стратегије, моделе и оквире борбе против ових претњи” (Бајагић, 2012: 64).

Остваривање полицијске сарадње у Европској унији

Међународна полицијска сарадња успоставља се када је у питању криминал који у било којем од својих аспеката – припремање, извршење, расветљавање, спречавање и кажњавање – садржи или подразумева активности које превазилазе границе једне

државе. Као таква заузима значајно место у свеукупним међународним односима, из три темељна разлога: 1) транснационалност организованог криминала, 2) обим и фреквенција сарадње, 3) хумани карактер те сарадње (Пушељић, Јелински, 2007: 6).

Услед урушености граница насталих након распада Совјетског Савеза и Југославије, затим рушења Берлинског зида, као и глобализације безбедносних изазова, ризика и претњи, у Европи се увиђају потреба и значај веће сарадње у области унутрашњих послова. Укидањем граница унутар ЕУ отворен је слободан пут људима и капиталу, али нажалост и најтежим облицима међународног организованог криминала. Временом је Интерпол почео да губи битку на територији ЕУ јер није могао адекватно да одговори савременим токовима међународног криминала.

Проблем је био у чињеници да се Интерпол споро прилагођавао новим светским трендовима у борби против савремених облика криминала, све више исказујући своју анахроност и спорост у решавању нарастајућих питања, гушећи се у огромној бирократији и неспособности оперативног деловања (Кекић, 2010: 346–347).

На почетку европских интеграција питању полицијске сарадње није посвећивана нарочита пажња. Догађај који је то променио је терористички акт познат као „Минхенски масакр“, који се десио 1972. године на Олимпијским играма у Минхену. Три године након тог догађаја министри унутрашњих послова држава чланица Европске заједнице почели су се неформално окупљати, да би 1975. године Европски савет формирао тзв. Треви групу ради координисаног супротстављања тероризму (Никач, 2015: 155–156). Може се рећи да се тадашња полицијска сарадња одвијала *ad hoc*, пре свега у циљу сузбијања међународног тероризма.

За даљи развој полицијске сарадње нарочито су значајни следећи документи који масу успостављене мере и гаранције за слободно кретање људи: Шенгенски споразум из 1985. године, којим су уклоњене граничне контроле између Белгије, Француске, Холандије, Луксембурга и Немачке, а потом и Шенгенска конвенција из 1990. године, чијим су ратификовањем престале провере лица на унутрашњим границама ЕУ и установљен систем јединствене спољне границе. Уговором из Мастрихта, који је донет 1992. а ступио на снагу 1993. године, између осталог се успостав-

ља тесна сарадња у правосуђу и унутрашњим пословима међу државама чланицама ЕУ (Никач, 2015: 156–169). Тај уговор представља почетак институционализоване сарадње у области унутрашњих послова, а као последица значајније и интензивније сарадње убрзо се формира Европол. Као три основна разлога јачања полицијске сарадње у Европи препознају се: 1) растућа интернационализација криминала, 2) заједнички проблеми у борби против криминала и организовању полицијског рада и 3) општа историјска тежња ка интеграцији (Wilkinson, 1985: 273).

Европска полицијска канцеларија (Европол) са седиштем у Хагу основана је 26. јула 1995. године актом Савета ЕУ о доношењу Конвенције Европол, а ефективан рад започиње у 1999. години (Конвенција о формирању Службе европске полиције – Конвенција Европол, на основу члана К.3 Уговора о ЕУ 95/ЦЗ16/01). Настала је као једна од последица стварања ЕУ и као резултат појачане полицијске сарадње држава чланица, с циљем да се побољша њихова координација у борби против тероризма, ирегуларних миграција, трговине дрогом и људима и других облика међународног организованог криминала. „Оснивање Европола има за циљ рационализацију полицијске структуре и стварање услова за устројавање квалитетније кооперације на хоризонталном и вертикалном нивоу. Европска полиција је замишљена као оперативни и обавештајни орган који би на територији ЕУ имао извршно-репресивну улогу. Потреба за успостављањем оваквог аранжмана сагледана је на основу неспособности тадашњих организација полиција, на европском нивоу, који нису дали захтеване резултате у борби против међународног криминала“ (Јањевић, 2003: 145).

Правни оквир за полицијску сарадњу у оквиру ЕУ чине малобројни чланови Уговора о функционисању ЕУ, који је регулише у оквиру поглавља 5 члановима 87–89, али и многобројни други правни акти попут уредби, директива, одлука и др. (http://www.azzk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf, 8. 2. 2019).

У оквиру ЕУ полицијска сарадња се може остваривати на хоризонталном и вертикалном нивоу. Хоризонтална полицијска сарадња подразумева сарадњу између надлежних органа држава чланица. Примењује се код спречавања, откривања и истрага кривичних дела и најчешће подразумева размену информација и заје-

дничке истражне технике, а у неким случајевима и оперативну сарадњу, попут спровођења заједничких истрага или прекограничног осматрања. Вертикална полицијска сарадња односи се на сарадњу надлежних органа и Европола. Европол може координирати истражне и оперативне радње које ће спроводити надлежни органи држава чланица, или омогућити рад заједничких истражних тимова. Према члану 88УФЕУ свака оперативна акција Европола мора се спроводити у сарадњи и у договору са органима једне или више држава чланица чија је територија у питању. Примена принудних мера је у искључивој надлежности надлежних органа држава чланица.

Овим уговором су утврђени мисија и задаци Европола. Мисија се огледа у подржавању и ојачавању деловања полицијских органа и других служби кривичног гоњења држава чланица, као и њиховој међусобној сарадњи у спречавању и борби против тешких кривичних дела која утичу на две или више држава чланица, као и тероризма и других облика криминала који утичу на заједнички интерес обухваћен политиком Уније. Задаци Европола могу обухватити: 1) прикупљање, чување, обраду, анализу и размену информација, нарочито оних добијених од надлежних органа или тела држава чланица и трећих земаља, 2) усклађивање, организацију и спровођење истражних и оперативних радњи заједно са надлежним органима држава чланица или у оквиру заједничких истражних тимова, по потреби и у сарадњи са Евроцастом. Европол нема надлежност да спроводи истраге независно, али може пружати подршку надлежним органима држава чланица.

Остваривању полицијске сарадње нарочито доприноси то што је према члану 216 УФЕУ Европска унија добила правни субјективитет, односно дата јој је могућност закључења споразума с једном или више трећих земаља или међународних организација. С таквим статусом ЕУ може остваривати полицијску сарадњу са државама које нису чланице Уније, као и са међународним организацијама.

Са државама које нису чланице ЕУ и међународним организацијама Европол закључује уговоре о сарадњи на стратешком и оперативном нивоу. Са нашом земљом је првобитно закључио Споразум о стратешкој сарадњи (Службени гласник РС, бр. 38/2009) чија је сврха унапређење сарадње држава чланица Европ-

ске уније, које делују кроз Европол, и Републике Србије у спречавању, откривању, сузбијању и истрази тешких облика међународног криминала, посебно путем размене стратешких и техничких информација. Он је престао да важи 2014. године, када је ратификован Споразум о оперативној и стратешкој сарадњи (Службени гласник РС, бр. 5/2014). Сврха тог оперативног споразума је успостављање сарадње између Републике Србије и Европола како би се помогло Републици Србији и државама чланицама Европске уније у спречавању и борби против организованог криминала, тероризма и других облика међународног криминала, посебно кроз размену података између Републике Србије и Европола. Његовим потписивањем омогућена је стратешка и оперативна размена информација, као и личних података криминалаца и осумњичених за наведена кривична дела.

Према оперативном споразуму сарадња, поред размене података, обухвата и размену стручног знања, општих извештаја о стању, резултата стратешке анализе, података о криминалистичко-истражним поступцима, података о методама превенције криминала, као и учешће у обукама и саветовање и подршку у појединачним криминалистичким истрагама. Такође, сарадња се односи и на придруживање експерата из Србије активностима аналитичких група (у смислу да присуствују састанцима, буду обавештени о развоју дотичних аналитичких радних фајлова, примају резултате анализе који се односе на Србију), као и на формирање и рад заједничких истражних тимова. Посебан вид унапређења сарадње представља упућивање официра за везу Републике Србије у Европол.

У МУПРС постоји посебна организациона структура задужена за међународну оперативну полицијску сарадњу која у складу са својом надлежношћу и капацитетима, као и припадајућим овлашћењима, поступа стручно и оптимално у односу на задатке који су јој поверени. Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу јесте оперативна управа у Дирекцији полиције основана 2010. године. Формирана је због неопходности да се у складу са европским интеграцијама образује заједничко тело за реализацију и унапређење међународне оперативне полицијске сарадње у вези са сузбијањем криминала. У њеном саставу су: Одељење за послове Интерпола, Одељење за послове Европола, Одељење за

управљање информацијама и Одељење за координацију осталих облика међународне сарадње.

Одељење за послове Европола је национална контактна тачка између Европола, држава чланица ЕУ и трећих страна – оперативних партнера и надлежних националних служби (полиција, царина, Управа за спречавање прања новца и др.). Најважније активности Одељења за послове Европола јесу: поступање по захтевима Европола, држава чланица ЕУ и трећих страна – оперативних партнера, достављање захтева и информација националних полицијских јединица и других компетентних органа Европола, потпора националним експертима при учешћу у Европоловим аналитичким радним фајловима, координација оперативних активности и координација у оквиру контролисаних испорука и заједничких истражних тимова, као и унос података у аналитичке радне фајлове (<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, 25.2.2019).

У ери отворених граница и развитка дигиталних технологија које омогућавају готово несметану комуникацију и сарадњу организованих криминалних група, неопходна је непрекидна, благовремена и ефикасна размена података између националних полицијских служби, као и са међународним организацијама попут Интерпола и Европола. Размена информација и комуникација између националних полиција претпоставка је остваривања полицијске сарадње и предуслов успешних истрага, спречавања и откривања кривичних дела, али, пре свега, превентивног деловања.

Поглавље 24 – осврт на потребно и остварено у области полицијске сарадње

Поглавље 24 – Слобода, безбедност и правда – најважније је за област међународне полицијске сарадње. У складу са препорукама Европске комисије из Извештаја о скринингу за области правде, слободе и безбедности, израђен је акциони план који садржи препоруке шта Србија треба да измени и уради у законодавном и институционалном оквиру у циљу усклађивања са европским стандардима и приступања ЕУ (<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, 28. 2. 2019).

Овде ће бити речи о препорукама за унапређење полицијске сарадње између наше земље и ЕУ, са општим резултатом и по-

казатељима утицаја, као и конкретним активностима које треба предузети за њихово остваривање и статусом спровођења. Те препоруке се односе на јачање и развијање неопходних административних, аналитичких и оперативних капацитета потребних за остваривање полицијске сарадње предвиђене у Поглављу 24.

Прва препорука се односи на обезбеђење ефективне имплементације Оперативног споразума са Европолом и постављење официра за везу у Хагу.

У циљу испуњења ове препоруке предвиђен је читав низ активности које су или у потпуности реализоване или се спроводе континуирано. На пример, спроведена је анализа тренутне ситуације са аспекта имплементације стандарда у области обезбеђења и поверљивости података. Године 2017. донето је Упутство о поступању полицијских службеника Управе за међународну оперативну полицијску сарадњу приликом размене података о личности, чији је саставни део Приручник о форми и садржају података о личности, а израђен је и Програмски садржај за реализацију проблемске наставе „Међународна оперативна полицијска сарадња“. Такође, постављен је официр за везу полиције у Хагу из Министарства унутрашњих послова.

Знатан број активности у оквиру ове препоруке је у току или се континуирано одвија. На пример, у току је изградња капацитета националне контактне тачке за сарадњу са Европолом (за сада су попуњена три од укупно девет радних места). У циљу јачања административних и техничких капацитета националне контактне тачке за сарадњу са Европолом континуирано се спроводе додатне обуке за запослене за коришћење апликације СИЕНА (*Secure Information Exchange Network Application – SIENA*). Такође, континуирано се спроводе имплементација потписаних радних аранжмана за придруживање аналитичким групама Европола (тренутно смо чланица укупно 14 АП), учешће у заједничким истражним тимовима, као и континуирано подношење информација о новоидентификованим психоактивним супстанцама Европолу.

Полицијска сарадња у Србији је свеобухватна и одвија се на стратешком, оперативном, специјалистичком и граничном нивоу, као и путем размене великог броја информација преко различитих међународних комуникационих канала. Правни оквир је углавном усаглашен са правним тековинама ЕУ и постоји основа за

примену закона по којима полиција поступа на задовољавајући начин. Међутим, неопходно је брзо и интензивно наставити рад на унапређењу институционалних капацитета кроз развој и јачање њених људских и оперативних могућности путем обуке и реорганизације.

Комплетним испуњењем ове препоруке доћи ће до пуне хармонизације са правним тековинама Европске уније у области сарадње са Европолом кроз стратешки и оперативни споразум.

Друга препорука указује на потребу да се ојачају кадровски и оперативни капацитети за имплементацију различитих инструмената у области ефикасне полицијске сарадње, посебно у погледу Шведске иницијативе. Шведска иницијатива је скраћени назив за правни акт којим се успостављају правила за функционисање размене података између органа задужених за спровођење закона држава чланица ЕУ (Оквирна одлука Савета бр. 2006/960/ЈНА о поједностављењу размене информација и обавештајних података између органа за спровођење закона држава чланица Европске уније). Тај документ треба да омогући брзу и једноставну размену информација и обавештења националних полиција, која је увек била оптерећена бирократским и другим формалностима. Као правно обавезујући акт, Шведска иницијатива је поједноставила поступак тако да услови за размену података не буду строжи од оних на националном нивоу.

Код ове препоруке већина активности је у току, док су само три у потпуности реализоване. Спроведена је ГАП анализа у погледу неопходних људских ресурса, правног институционалног оквира за ефикасну међународну полицијску сарадњу, као и у погледу расположивости, доступности и реципроцитету података у циљу имплементације Шведске иницијативе. Активност у погледу развоја смернице о међународној оперативној полицијској сарадњи реализована је доношењем Упутства о смерницама за међународну оперативну полицијску сарадњу које садржи оперативне процедуре за сарадњу српске полиције са страним полицијским службеницима у Републици Србији, као и оперативне процедуре за рад полицијских службеника Републике Србије у иностранству (01 бр. 1257/18-4 од 27. 4. 2018. усвојено 4. 5. 2018). Приступило се и систему за контролу преласка границе који омогућава интегрисано коришћење сервиса за приступ Интерполовим базама по-

датака. Сервиси су доступни на свим граничним прелазима на којима се користи систем за контролу преласка лица и возила, односно који су повезани на интранет мрежу. Приступ систему има око 500 полицијских службеника.

Активности које се одвијају у континуитету односе се на унапређење кадровских ресурса спровођењем обуке из области међународне оперативне полицијске сарадње (израђен је Програмски садржај за реализацију проблемске наставе „Међународна оперативна полицијска сарадња“), јачање капацитета дежурне службе која ради 24/7 за потребе међународне оперативне полицијске сарадње и координацију рада домаћих и страних официра за везу полиције као један од инструмената полицијске сарадње. Такође, у току је израда новог Упутства за полицијске службенике Републике Србије који се упућују у иностранство, а очекује се и усвајање Уредбе о официрима за везу. Активно се ради на отварању бироа СИЕНА ради остваривања његове функције у размени информативних података са државама чланицама Европске уније, 24 сата седам дана у недељи.

Иако је правни оквир већином усклађен са Шведском иницијативом, ефикасност међународне полицијске сарадње прати се и на основу броја података који су размењени између националних полиција и међународних полицијских организација. Због тога се мора радити на даљем унапређењу одговарајућих просторних и техничких услова за рад у области безбедности и поверљивости података како би се ефикасније поступало по захтевима страних полиција. Упоредо са тим, треба наставити са адекватним програмима обуке полицијских службеника задужених за овај сегмент полицијске сарадње и континуирано радити на њиховом унапређивању како би размена података била ефикасно остваривана 24 сата седам дана у недељи, по принципу „све на једном месту“.

Пуним остварењем ове препоруке успоставиће се усклађеност са правним тековинама ЕУ у области полицијске сарадње.

Трећа препорука претежно се односи на Прумски споразум, конкретно на јачање људских ресурса и оперативних капацитета за имплементацију разних инструмената у области полицијске сарадње, посебно овог споразума. Прумски споразум (Одлука 2008/615/ЈНА о унапређењу прекограничне сарадње, нарочито у борби против тероризма и прекограничног криминала) има за циљ

унапређење размене података и обухвата одредбе које се односе на аутоматизовани приступ подацима у базама ДНК профила, затим на размену података из националних аутоматизованих идентификационих система за отиске прстију, као и на размену неких података о регистрацији возила, путем аутоматизованих онлајн претраживача.

Главна карактеристика примене Прумске одлуке јесте могућност да полицијски службеник једне државе чланице током истраге приступи не само бази ДНК профила своје државе већ и базама других држава чланица које су обухваћене Прумском одлуком. Прумском одлуком државе чланице настоје да интензивирају прекограничну сарадњу те она предвиђа и друге начине сарадње, као што су заједничке патроле, размена полицијских и других службеника и међусобно пружање помоћи надлежних органа у вези са одржавањем јавног реда и мира при масовним јавним окупљањима или другим догађајима великих размера који настају у случајевима природних непогода или несрећа са озбиљним последицама (Ђорђевић et al., 2016: 82).

У спровођењу ове препоруке извршена је анализа законодавног и институционалног оквира и техничке опремљености за аутоматску размену ДНК података, података о отисцима прстију и података о власницима моторних возила, као и анализа информационог система, чији је циљ да обезбеди техничку опремљеност за испуњавање услова из Прумске одлуке. Дефинисане су оперативне процедуре за размену података у вези са: 1) јавним редом и миром, 2) тероризмом, 3) спровођењем заједничких операција и 4) другим облицима прекограничне сарадње.

Активности које су у току односе се на законску и подзаконску регулативу. Донет је Закон о националном ДНК регистру (Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2018), а у току је припрема подзаконског акта – уредбе којом ће се уредити начин вођења регистра, као и ближи услови за размену и преношење података из регистра.

И у погледу Прумске одлуке постоји делимична усклађеност са правним оквиром ЕУ, али је њена пуна примена много захтевнија у смислу увођења нових хардвера и софтвера, успостављања конекција и спровођења адекватне обуке полицијских службеника, уз један период пробног рада. Врло важан корак на том

путу јесте доношење Закона о националном регистру ДНК, али неопходна је бржа израда подзаконских аката и њихова имплементација, за шта је потребно доста времена и финансијских средстава.

Предузимањем активности на остварењу ове и претходне препоруке оснажују се постојећи и стварају нови организациони и информациони капацитети, као и људски ресурси, што ће допринети ефективнијој и ефикаснијој међународној полицијској сарадњи. Истовремено, то доприноси развоју капацитета наше полиције у борби против међународног организованог криминала.

Четврта препорука налаже спровођење Акционог плана за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, и учествовање у сарадњи на питањима као што су безбедност фудбалских утакмица, ауто-криминал и заштита јавних личности. У овој области је најмање урађено, тако да је највећи број активности или делимично реализован или нереализован, нпр.: дефинисање процедуре за аутоматизоване истовремене провере у националним, СИС (*Schengen Information System – SIS*) и Интерполовим базама података украдених моторних возила; надоградња јединственог информационог система Министарства унутрашњих послова (ЈИС) у циљу аутоматизоване синхронизације националне и шенгенске/Интерполове базе података о украденим моторним возилима у евиденцији о упису/испису украдених моторних возила. Није израђен предлог измена и допуна Кривичног закона нити је извршено праћење и вредновање активности дефинисаних Националним акционим планом за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама. У циљу јачања капацитета Националне канцеларије за размену информација о безбедности фудбалских такмичења обуком њених службеника и учешћем у раду међународних радних тела у области борбе против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама представници Министарства су похађали семинаре, узели учешће у раду међународних радних тела, округлим столовима и конференцијама која се баве питањима спречавања насиља на спортским приредбама и сл. Што се тиче јачања капацитета националне контактне тачке за заштиту јавних личности, треба наставити организовање нових обука њених службенике. Активност која је у потпуности реализована тиче се дефинисања процедуре и методоло-

гије за повлачење и укидање дозвола за регистрацију возила и регистарских таблица возила у случајевима фалсификовања бројева шасије путничких моторних возила и потпуног оштећења возила.

Питања безбедности фудбалских утакмица, ауто-криминала и заштите јавних личности због свог значаја и актуелности морају представљати један од приоритета у раду српске полиције. У циљу ефикасног испуњења ове препоруке ЕУ, треба интензивирати рад на испуњавању активности које је сачињавају. То се нарочито односи на имплементацију Националног акционог плана за борбу против насиља и недоличног понашања на спортским приредбама (Службени гласник РС, бр. 63/2013), организовање нових обука за полицијске службенике за заштиту личности, с обзиром да се већ један одређени период не спроводе, као и надоградњу информационог система за размену података о краденим возилима. Деловање полиције мора бити брзо и ефикасно, уз праћење информација о напретку у спровођењу дефинисаних активности и процену да ли су циљеви остварени.

Пета препорука тиче се активног учешћа у Цеполу кроз реализацију Споразума о сарадњи. Цепол је успостављен 2000. године, прво у форми мреже која се састојала од већ постојећих националних институција за обучавање, а тек 2005. године као посебна агенција (Одлука Савета ЕУ 2005/681/ЈНА). Она има за циљ да кроз обуку, стицање нових знања и вештина полицијских службеника, као и омогућавање размене знања и добре праксе из области безбедности ЕУ, допринесе јачању полицијске сарадње.

Потписан је радни аранжман са Цеполом и усвојен Закон о потврђивању радног аранжмана између Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Агенције Европске уније за обуку органа за спровођење закона (ЦЕПОЛ) (Службени гласник Републике Србије, бр. 2/2018). Примена Споразума потписаног са Цеполом одвија се континуирано. Одржавају се онлајн и резиденцијални курсеви, Цепол вебинари, „ЦЕП“ програм размене, годишњи састанци националних контактних тачака за сарадњу са Цеполом и националних Е-нет менаџера, полугодишњи онлајн састанци националних координатора размене и др.

Обуке организоване у сарадњи са Цеполом доприносе изградњи капацитета српске полиције путем размене информација, искустава и идеја, упознавања страних полицијских служби, њи-

ховог оперативног деловања, облика и стилова руковођења у полицији и сл. Додатан допринос томе дају студијске посете, форуми, радионице, семинари и онлајн умрежавање, па треба инсистирати на њихов оморганизовању. Испуњење ове препоруке о могућава размену искустава и добре праксе полиције у Европској унији.

Према статистичком приказу МУПРС о спровођењу активности у области полицијске сарадње (у периоду од јула до децембра 2018), од укупно 34 активности реализовано је 20 (58,8%), у току је 11 (32,4%), а нису реализоване три (8,8 %) (<http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, 25. 2. 2019).

Иако је Србија доста урадила по питању полицијске сарадње, од ње се и даље очекује да ствара нове и ојача постојеће организационе, информационе и кадровске капацитете да би она била успешнија. „Сарадња има огроман значај за наставак реформских процеса, али и за повећање ефективности и ефикасности полиције. Стога треба тежити ка континуираном унапређењу размене оперативних и тактичких информација на регионалном, европском и међународном плану, перманентном коришћењу међународних база података, међународним и регионалним обукама, учешћу у међународним оперативним акцијама, као и међународним мировним операцијама и др.“ (Ристовић, 2018: 93).

Закључак

Историјски развој међународне полицијске сарадње и учешће наше земље у њој, од оснивања Међународне комисије криминалне полиције па до данас, више су него импресивни. Међутим, може се рећи да полицијска сарадња још увек није достигла своју пуну ефикасност, пре свега зато што постоји често неслагање између оног што је прописано и оног што се остварује у пракси. Зато постоје и објективни разлози, као што су различита законодавства држава чланица ЕУ и оних које то нису, затим учешће великог броја субјеката и њихова координација, као и неопходност постојања међусобног поверења имајући у виду да актери долазе из различитих држава. Не сме се заборавити да је област безбедности традиционално била у надлежности једне државе, што ви-

ше никако није случај, нити може бити, услед бујања међународног организованог криминала.

Србија је препознала главне изазове који су пред њом у процесу прихватања и усклађивања са европским стандардима у области полицијске сарадње. У том смислу она треба да настави са даљим усклађивањем домаћег законодавства са правним тековинама ЕУ и интензивнијим развијањем административних, аналитичких и оперативних капацитета потребних за остваривање полицијске сарадње. Предуслови остваривања успешне полицијске сарадње свакако су техничка опремљеност и поседовање савремених информационих система, али пре свега адекватни и обучени људски ресурси.

Полицијска сарадња је препозната као постојана вредност српске полиције коју треба континуирано обogaћивати и снажити, јер представља незаменљив начин унапређења борбе против свих облика криминала.

Литература

1. Бабовић, Б. (1994). Неколико напомена поводом искључења Југославије из Интерпола. *Југословенска ревија за међународно право*, 41(3): 425–450.
2. Бабовић, Б. (1997). *Полиција у свјетском поретку*. НЕА, Београд.
3. Бајагић, М. (2012). *Национални обавештајно-безбедносни системи у борби против савремених претњи безбедности*, У Зборник радова „Друштвена реакција на савремене облике угрожавања безбједности“, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
4. Ђорђевић, С. и др. (2016). *Водич кроз сарадњу у унутрашњим пословима у Европској унији*. Мисија ОЕБС-а у Србији и Београдски центар за безбедносну политику, Београд.
5. Јањевић, М. (2003). *Трећи стуб Европске уније: сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова*. Службени лист СЦГ, Београд.
6. Кекић, Д. (2010). *Интерпол vs. Еуропол: сличности и разлике*, У Зборник радова „Сузбијање криминала и европске

- интеграције“, Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, стр. 339–349.
7. Лазаревић, В. (1933). *Међународна полиција*. Издање пишчево, Београд.
 8. Никач, Ж. (2015). *Међународна полицијска сарадња*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
 9. Пушељић, М., Јелински, М. (2007). Полицијски сустави – реализација полицијске функције кроз устрој. *Полицијска сигурност*, (1–2): 1–19.
 10. Ристовић, С. (2010). *О криминалу, полицији и њеној међународној сарадњи: рана схватања у Србији*, У Зборник радова „Сузбијање криминала и европске интеграције“, Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, стр. 350–359.
 11. Ристовић, С. (2013). *Посвећеност међународној сарадњи – постојана вредност полицијске организације у Србији*, У Зборник радова „Структура и функционисање полицијске организације – Традиција, стање и перспективе“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 247–266.
 12. Ристовић, С. (2018). Реформа полиције заснована на стратешким основама, Осврт на Предлог Стратегије развоја Министарства унутрашњих послова 2018–2023. *Безбедност*, 60(1): 80–98.
 13. Wilkinson, P. (1985). European police cooperation in: *Police and public order in Europe*, edited by Roach, J., and Thomanec, J., Beckenham, Croom Helm.
 14. Часопис *Полиција*, 1936 (9–12).
 15. *Национална стратегија за борбу против насиља и недолучног понашања на спортским приредбама за период од 2013. до 2018. године*, Службени гласник Републике Србије, бр. 63/2013.
 16. *Закон о потврђивању Споразума о стратешкој сарадњи између Републике Србије и Европске полицијске канцеларије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 38/2009.
 17. *Закон о потврђивању Споразума о оперативној и стратешкој сарадњи између Републике Србије и Европске полицијске канцеларије*, Службени гласник Републике Србије–Међународни уговори, бр. 5/2014.

18. *Закон о националном ДНК регистру*, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2018.
19. *Закон о потврђивању радног аранжмана између Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Агенције Европске уније за обуку органа за спровођење закона (ЦЕ-ПОЛ)*, Службени гласник Републике Србије – Међународни говори, бр. 2/2018.
20. *Упутство о смерницама за међународну оперативну полицијску сарадњу*, 01 бр. 1257/18-4 од 27. 4. 2018. усвојено 4. 5. 2018.
21. *Акциони план за поглавље 24 – Извештај за период јул–децембар 2018*, <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, доступан 28. 2. 2018.
22. <http://www.eu-pregovori.rs/srl/pregovaracka-poglavlja/poglavlje-24-pitanja-pravde-slobode-i-bezbednosti/>, доступан 8. 2. 2019.
23. http://www.azzk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf, доступан 8. 2. 2019.
24. <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, доступан 25. 2. 2019.

Serbian Police and International Police Cooperation From the Beginning to European Integration

***Abstract:** The Serbian police were, from the very beginning of the foundation, dedicated to international police cooperation. Serbia was one of the first countries which initiated international police cooperation, as well as one of the founders and active participants of the International Criminal Police Commission, which laid the foundation for international police cooperation, and later turned into the largest and most famous international police organization - Interpol. Today, in the era of establishing a single market and facilitating free movement within the EU, we are witnessing an increase in international organized crime. It is impossible to oppose the rise of crime only at the national level, within the borders of one's own country, separated from other countries - adequate police cooperation is necessary. Therefore, each country, including our own, is expected to engage in the framework of international police cooperation in the prevention and combating of crime professionally and responsibly.*

Even more so because Serbia is in the process of accession negotiations with the EU and for this purpose it has to fulfil certain conditions, including those related to police cooperation. As part of these negotiations, a lot of attention is paid to the development of police cooperation and it has been given an increased importance, but the work on strengthening and developing international police cooperation as a permanent value and an indispensable instrument in the fight against crime should continue regardless of the course and duration of the accession negotiations. Serbia has recognized the major challenges ahead of it in the process of accepting and harmonizing with European standards in the field of police cooperation. In that sense, it should continue to further harmonize domestic legislation with the EU legal attainment and intensively develop the administrative, analytical and operational capacities needed to achieve police cooperation.

This paper focuses on the beginnings of international police cooperation and the role of Serbia in this process, then moves on to the development of police cooperation within the European Union, and eventually gives a review of what is required under Chapter 24 in the area of police cooperation, and what Serbia has done so far.

Key words: *police, international police cooperation, crime, Europol, Chapter 24.*

Душан СТАНКОВИЋ*

Полицијска управа у Нишу,

Студент мастер студија Правног факултета Универзитета у Нишу

ДОИ: 10.5937/bezbednost1902176S

УДК:351.759.4/.5:347.77.043(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 27. 8. 2018. године

Ревизија: 20. 12. 2018. године

Ревизија: 30. 1. 2019. године

Ревизија: 24. 4. 2019. године

Датум прихватања: 4. 6. 2019. године

Процес лиценцирања службеника приватног обезбеђења у Републици Србији

***Апстракт:** Позитивн правни прописи који регулишу приватни сектор безбедности у Републици Србији донети су након двадесетак година правног вакуума у овој области. Њима је уређен и процес лиценцирања службеника приватног обезбеђења. Циљ овог рада била је идентификација кључних карактеристика процеса лиценцирања, као и вредносних ставова, искуства и мишљења припадника приватног обезбеђења у процесу њиховог обучавања, полагања испита и издавања лиценце. Примењена је метода полуструктурисаног експертског интервјуа, који је обављен са једанаест испитаника – припадника агенција за приватно обезбеђење у Републици Србији који поседују лиценцу физичког лица за вршење послова приватног обезбеђења. У истраживању су идентификовани кључни проблеми у процесу лиценцирања: истовремени рад (најчешће ноћни) и похађање обуке (током дана), изостајање са обуке, снижени критеријуми на испиту, питање носиоца трошкова лиценцирања. Процес лиценцирања показао је и своје добре стране: стручно оспособљавање кроз стицање знања из домена безбедносних наука, правних прописа и права службеника приватног обезбеђења, развијање вештина самоодбране, савлађивања отпора и физичке снаге, развој безбедносне културе и подс-*

*dusan.stnk@gmail.com

тицање жеље за усавршавањем припадника приватног сектора безбедности.

Кључне речи: *приватно обезбеђење, службеници приватног сектора безбедности, лиценцирање кандидата, интервјуи, искуства, мишљење.*

Увод

Глобализација, савремени економски трендови и техничко-технолошки напредак довели су до различитих појавних облика угрожавања људске безбедности. Поред криминала као најкарактеристичнијег облика угрожавања људске безбедности у различитим облицима (насилнички, имовински, економски, технолошки криминал итд.), јавља се тероризам, који односи велики број живота и причињава огромну материјалну штету у једном маху, често и у спреси са организованим криминалом, као и велики број ванредних ситуација попут временских непогода, пожара, акцидента и хаварија. У одговору на те изазове државе ангажују расположиве ресурсе, безбедносне потенцијале и друге капацитете и остварују различите видове сарадње у међународној заједници. Као официјелни органи држава у сузбијањ унаведених појава превасходно се ангажују полиција, службе безбедности, јединице за ванредне ситуације и други субјекти (Никач et al., 2013:28).

Решавање савремених безбедносних проблема изискује одговарајућа поступања различитих фактора, како државног тако и недржавног сектора. У заштити имовине, лица, пословања и других вредности у већини развијених држава већ дуго егзистира приватни сектор безбедности, који нуди допунски, алтернативни модел заштите и безбедности. Тај сектор има дугу традицију у САД, Великој Британији, Француској и другим развијеним земљама, па је чак постао и саставни део шире безбедносне заједнице (Лабовић, 2015: 20).

Приватни сектор безбедности комплементаран је јавном (државном) сектору и његовим специјализованим службама, јер је умногоме растеретио полицију и преузео бројне послове који су мање сложени али веома важни за безбедност у заједници (Никач et al., 2013). То су најчешће послови физичког и техничког обезбеђења штићених објеката и личности, обезбеђења јавних скупова и

слично. Послови физичког обезбеђења подразумевају физичко присуство службеника обезбеђења у кругу објекта који се штити или у непосредној близини личности. Под техничким се подразумева видео-надзорштићених простора и објеката и постојање алармних система. Као такав, сектор приватне безбедности је заједно са државним безбедносним органима и службама постао део целокупног система безбедности без којег је незамисливо функционисање многобројних активности савременог друштва и човека. Нормативна регулисаност сектора безбедности постала је неопходан чинилац којим би се друштво и држава заштитили од негативних ефеката настанка приватног сектора безбедности, и то пре свега његовог настанка под утицајем савремених глобалних промена, завршетка Хладног рата и, у нашем случају, ратова у бившој Југославији.

У Србији је 2013. године донет закон који регулише приватни сектор безбедности – *Закон о приватном обезбеђењу* Службени гласник Републике Србије, бр. 104/2013, 42/2015, 87/2018 – који је претрпео измене и допуне 2015. и 2018. Њиме се уређују обавезно обезбеђење и заштита објеката, послови и рад правних и физичких лица у области приватног обезбеђења, као и услови за њихово лиценцирање, начин вршења послова и остваривања надзора над њиховим радом. У члану 2 тог закона дефинише се да приватно обезбеђење обухвата пружање услуга, односно вршење послова заштите лица, имовине и пословања физичком и техничком заштитом када ти послови нису у искључивој надлежности државних органа, као и послове транспорта новца, вредносних и других пошиљки и одржавања реда на јавним скуповима, спортским приредбама и другим местима окупљања грађана (редарска служба), које врше правна лица и предузетници регистровани за ту делатност, као и правна лица и предузетници који су образовали унутрашњи облик организовања обезбеђења за сопствене потребе.

У четвртном поглављу истог закона регулисан је процес лиценцирања правних лица, предузетника и физичких лица у приватном сектору безбедности у Републици Србији. Процесом лиценцирања за службенике приватног обезбеђења доносе се значајне новине у погледу будућег кадровског састава приватног обезбеђења и настојања да се тај сектор у нашем друштву професионализује. У процесу лиценцирања службеници приватног обезбеђења пролазе здравствене прегледе и безбедносне провере полиције,

похађају обуку односно теоријску и практичну наставу и полагају испит пред надлежном комисијом. Обука која се организује у лиценцираним центрима и полагање испита значајни су фактори који утичу на циљ самог процеса лиценцирања: професионализацију, оспособљавање стручног кадра и ефикасност у раду службеника и целокупног сектора приватне безбедности. Стога је и циљ овог рада било истраживање процеса лиценцирања кроз који су прошли радници агенција за приватно обезбеђење у Србији. С таквим циљем чинило нам се најбољим да информације о процесу лиценцирања добијемо управо од службеника који су завршили обуку, положили испит и стекли лиценцу. Због тога смо се и одлучили да у истраживању са њима обавимо разговоре и урадимо интервјуе о личним искуствима, ставовима и мишљењу које су стекли овом приликом.

Нормативна регулатива и импликацијеу процесу лиценцирања службеника приватног обезбеђења

Да бисмо разумели савремени контекст доношења Закона о приватном обезбеђењу, најпре ћемо се осврнути на ранија дешавања у приватном сектору безбедности на овим просторима. Након Другог светског рата у некадашњој СФРЈ (ФНРЈ) друштвено-економско уређење пратило је политичко и систем се мењао од дириговане државне привреде, преко самоуправљања, до тржишне економије земље у транзицији. Безбедносна заштита имовине, лица и пословања пратила је наведене фазе у историјском развоју СФРЈ, тако да се може рећи да постоји периодизација у развоју сектора физичко-техничког обезбеђења. У почетном периоду постоји снажна државно-правна регулатива, затим следи фаза релативне правне уређености ове области, и на крају етапа потпуног одсуства закона и укидања дотадашњих норми без правне заштите субјекта (Бошковић *et al.*, 2000: 14–18). *Законом о престанку важења одређених закона и других прописа* (Службени лист СРЈ, бр. 29/1996, 33/1996, 29/1997, 59/1998, 74/1999 и 36/2002), који је донет 1993. године када је већ отпочео процес распада Југославије, престао је да важи и *Закон о систему друштвене самозаштите* (Службени гласник Републике Србије, бр. 39/73), који је прописао могућност да се у спровођењу мера физичко-техничког обезбеђења користе

услуге регистрованих агенција за вршење послова физичке и техничке заштите објеката и средстава, као и да две или више организација (органа) заједнички организују вршење послова физичке заштите објеката и средстава. У претходном периоду ова област била је регулисана нематичним законима из области пословања, тзв. алтернативним (споредним) законодавством у које спадају *Закон о предузећима* (Службени лист СРЈ, бр. 29/1996, 33/1996, 29/1997, 59/1998, 74/1999 и 36/2002) и сродни (привредни) прописи. Према Петровићу (2008), у овим условима приватне безбедносне компаније пружале су стандардне услуге као што су обезбеђење имовине, транспорта новца и других вредности и обезбеђење лица и приватне детективске услуге. Доношење новог закона који ће регулисати приватно обезбеђење требало је да покрије бројне недостатке и штетне последице изостанка правног регулисања ове области у Србији, што је очекивао велики број стручњака.

Закон о приватном обезбеђењу уређује врсте лиценци и поступак и начин издавања лиценце правним и физичким лицима. У члану 8 прописује се да послове приватног обезбеђења могу вршити правна лица, предузетници и физичка лица која имају лиценцу за вршење послова приватног обезбеђења и послова редарске службе издату од стране Министарства унутрашњих послова (МУП). Службеницима обезбеђења МУП издаје следеће лиценце за вршење послова приватног обезбеђења:

1. лиценцу за процену ризика у заштити лица, имовине и пословања;
2. лиценцу за вршење послова физичко-техничке заштите: лиценца за вршење основних послова службеника обезбеђења (без оружја) и лиценца за вршење специјалистичких послова (са оружјем);
3. лиценцу за вршење послова техничке заштите: лиценца за вршење послова планирања система техничке заштите, лиценца за вршење послова пројектовања и надзора над извођењем система техничке заштите и лиценца за вршење послова монтаже, пуштања у рад, одржавања система техничке заштите и обуке корисника.

Такође, за вршење послова редарске службе МУП физичким лицима издаје лиценцу за вршење послова редарске службе.

Лиценцу за вршење послова физичко-техничке заштите поседује највећи број припадника приватног сектора безбедности. То су углавном радници који обезбеђују одређене пословне објекте, просторије и личности – чувари, службеници у ауто-патролама агенција за приватно обезбеђење, радници обезбеђења на различитим спортским, музичким, културним, политичким и другим манифестацијама и јавним скуповима и други.

Услови који се прописују за издавање свих лиценци физичким лицима јесу: да је лице српски држављанин, да има пријављено пребивалиште на територији Србије, да је пунолетно, да има најмање средње образовање, да нема безбедносних сметњи, да је психофизички способно за вршење тих послова (доказује лекарским уверењем надлежне здравствене установе), да је обучено за руковање ватреним оружјем односно да је одслужило војни рок са оружјем ако послове врши са оружјем, да је савладало одговарајућу обуку за вршење послова приватног обезбеђења и да има положен стручни испит у МУП-у.

Најновије измене и допуне Закона о приватном обезбеђењу ступиле су на снагу 21. новембра 2018. Њима су уведене две новине значајне за процес лиценцирања радника приватног обезбеђења. *Лиценца за вршење послова редарске службе* издаје се физичким лицима за вршење послова редарске службе, и то под истим условима као и остале лиценце за физичка лица. До сада је у пракси био случај да послове редарске службе обављају лица са *лиценцом за вршење послова физичко-техничке заштите*, као и лица без лиценце, ангажована преко омладинских или студентских задруга. Стога су и циљеви прописивања те лиценце били нормативизација и испуњавање правних празнина у овој области. Друга значајна новина јесте *непостојање безбедносних сметњи* као услов за сва физичка лица. До сада је законско решење гласило „лице које је прошло одговарајуће безбедносну проверу“. *Безбедносна провера* није била дефинисана у самом закону, док су актуелним решењем у члану 3 дефинисане и безбедносна провера и безбедносна сметња. *Безбедносна провера* је дефинисана као скуп мера и радњи предузетих у циљу утврђивања постојања безбедносне сметње док је *безбедносна сметња* чињеница која онемогућава издавање лиценце физичком лицу. Детаљније, у члану 12, став 2, безбедносна сметња постоји ако је лице правноснажно осуђено на казну затвора или се против њега води поступак за кривична дела

против живота и тела, слобода и права човека, полне слободе, брака и породице, имовине, државних органа, уставног уређења и безбедности, човечности и међународних права, или му је изречена мера безбедности. Она постоји и ако је лице у последње четири године кажњавано за одређене прекршаје из области јавног реда и мира, уколико му је изречена заштитна мера, као и уколико је безбедносно-оперативном провером утврђено да својим понашањем, навикама и склоностима представља опасност за себе или друге и јавни ред и мир. Таквим законским решењем полицијским службеницима који обављају безбедносну проверу¹ прецизирани су и олакшани рад и доношење закључка о коначној оцени подобности кандидата.

Обуку потребну за добијање лиценце према члану 13 Законао приватном обезбеђењу спроводе МУП и привредна друштва, предузетници и школске установе који испуњавају материјалне, техничке, стручне и кадровске услове за обављање послова обуке и која добију овлашћење МУП-а. Услове за обављање ове делатности прописује министар, најчешће у форми правилника. *Правилник о ближим условима за издавање овлашћења за спровођење обуке за вршење послова приватног обезбеђења и редарске службе* (Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2019) прописује услове у погледу простора за теоријску и практичну обуку са реквизитима, ангажовања стручних предавача у области самоодбране, пружања прве помоћи, заштите од пожара итд. У односу на претходни, *Правилник о ближим условима које морају да испуне правна и физичка лица за спровођење стручне обуке за вршење послова приватног обезбеђења* (Службени гласник Републике Србије, бр. 117/2014), он предвиђа постојање најмање једног контролора обуке који испуњава услове за предавача обуке, као својеврсног инструмента интерног надзора. *Правилником о програмима и начину обављања стручне обуке за вршење послова приватног обезбеђења и редарске служб е* (Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2019) захтева се стопроцентно присуство настави – дневно највише шест часова од по 45 минута – и прописује контролни тест од 25 питања, од којих је потребно урадити најмање 18. Предвиђа се и план обуке на основу броја пристиглих пријава, о коме се

¹ У пракси су то углавном вође безбедносних сектора у полицијским станицама, испоставама и одељењима.

полазници обавештавају најмање пет дана пре почетка обуке и који се доставља надлежној полицијској управи најкасније три дана пре почетка обуке. Са тим новинама очекује се ефикаснија организација процеса обуке и правовремено обавештавање полазника о свим активностима. *Правилником о начину полагања стручног испита за вршење послова приватног обезбеђења, висини трошкова организовања и спровођења испита и садржини и начину вођења евиденција* (Службени гласник Републике Србије, бр. 28/2015) прописују се теоријска и практична провера на испиту који спроводи комисија МУП-а, која се формира решењем министра. Испит се спроводи за најмање 15 кандидата, најмање једном у три месеца. Састоји се из усменог дела, када сваки кандидат извлачи три питања из различитих области (правни аспекти, примена закона, комуникација, решавање сукоба итд.) и практичног дела, када се полаже обука у пружању прве помоћи и примени физичке снаге – самоодбране.

Анализом прописа и стања на терену стручњаци уочавају неколико аномалија у процесу лиценцирања радника обезбеђења у вези са роковима који су одређивани за завршетак лиценцирања, али и са начином спровођења и квалитетом саме обуке, што на крају доводи у питање квалитет финалних резултата.

Програмом обуке за вршење послова приватног обезбеђења предвиђен је 101 наставни час, односно 29 сати теоријских предавања и 72 сата практичних вежби, у укупном трајању од 18 дана. Да би добио потврду о обучености, полазник не сме да пропусти ниједан час. У истраживању о примени новог Закона о приватном обезбеђењу које је спровео Београдски центар за безбедносну политику (БЦБП) током 2014. и 2015. године откривено је да менаџери приватних фирми за обезбеђење и њихови запослени сматрају да је овај програм нереалан, јер полазници већ раде као приватно обезбеђење и мало је вероватно да ће бити у стању да одсутствују с посла како би могли да похађају пун фонд часова (Петровић et al., 2016: 111). Велика препрека за примену закона било је и спорење између радника и фирми око тога ко треба да буде носилац трошкова лиценцирања. Фирме су сматрале да трошкове треба да снесе сами радници јер су они и носиоци лиценци. Међутим, то тумачење је наишло на велики отпор радника, који су сматрали да их приватне фирме за обезбеђење ионако дуги низ година израбљују ниском ценом рада и кршењем основних радних

права, те да они са месечном платом од око 20 хиљада динара (многи имају и нижа примања) не могу покрити целокупне трошкове лиценцирања. Радници су се притом позивали и на одредбе *Закона о раду* (Службени гласник, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014, 13/2017 – одлука УС, 113/2017 и 95/2018 – аутентично тумачење), који послодавца обавезују да омогући образовање, стручно усавршавање и оспособљавање и да сноси трошкове за њих. Поводом тога је Министарство рада дало необавезујуће мишљење да су фирме дужне да плате радницима обуку. Неке фирме су то прихватиле, али су обавезале раднике уговорима о раду на 3–5 година. Међутим, остао је проблем покривања трошкова полагања испита и издавања лиценце, које неке фирме ипак не желе да плате јер Закон о раду помиње само трошкове обуке (Петровић, 2016: 5). Проблеми који су се јављали са недостатком времена за детаљно спровођење обуке неретко су решавани тако што су радници из ноћне смене долазили директно на часове обуке (Петровић, 2016: 7). Након завршетка обуке организује се полагање пред комисијом коју образује МУП. Кандидати након завршетка подносе потврду о успешно завршеној обуци, али не знају тачан датум полагања, највероватније зато што је потребно оформити групу од најмање 15 лица. Дешавало се да кандидат о датуму полагања буде обавештен тек дан или два пре испита, па не може најбоље да се припреми за његово полагање (Петровић, 2016: 7).

Методологија

У емпиријском истраживању је примењена техника полуструктурисаног експертског интервјуа. Полуструктурисани експертски интервју коришћен је ради прикупљања сазнања о вредносним ставовима, мишљењу и искуству у процесу лиценцирања појединих припадника приватног обезбеђења који поседују лиценцу физичког лица за вршење послова приватног обезбеђења. Под процесом лиценцирања подразумевали смо процес обуке у центру за обуку, полагање испита пред комисијом Министарства унутрашњих послова и издавање лиценце. Интервју је обављен са једанаест лиценцираних припадника приватног обезбеђења, анкетним упитником који је реализован усменим путем. Као што видимо у табели 1, испитаници раде или су радили у девет различитих правних

лица. Осам испитаника живи и ради у Нишу, а три у Београду. Шест испитаника је високо образовано, а пет је завршило средњу школу. Сви испитаници поседују лиценцу за вршење послова физичко-техничке заштите – шест поседује основну лиценцу без оружја, а пет специјалистичку са оружјем. Интервјуисаним лицима гарантована је анонимност при употреби података тако да њихова имена нису наведена у раду.

Табела 1. Основни подаци о испитаницима

Испитаници	Правна лица у којима раде/су радили	Град	Стручна спрема	Врста лиценце
1.	Securitas, V.I.P. Security	Ниш	Висока	Основна
2.	Varnost-Fitep, Energoprojekt	Београд	Средња	Специјалистичка
3.	Securitas	Ниш	Висока	Основна
4.	AlarmGuard	Ниш	Висока	Специјалистичка
5.	Nifon	Ниш	Висока	Основна
6.	Varnost-Fitep, Energoprojekt	Београд	Висока	Специјалистичка
7.	VIP Systems	Ниш	Средња	Основна
8.	GEM	Ниш	Средња	Специјалистичка
9.	Zona	Ниш	Средња	Основна
10.	Nifon	Ниш	Средња	Основна
11.	Energoprojekt	Београд	Висока	Специјалистичка

Упитник се састојао од следећих тематских области:

- обука – када је испитаник имао обуку, колико дана је обука трајала и да ли је присуствовао свим часовима, да ли је имао стручне предаваче и све области предвиђене правилницима, да ли је испитаник истовремено радио и похађао обуку, или је имао слободне дане у времену обуке;
- испит – период од завршетка обуке до полагања испита и када је испитанику јављен термин полагања испита, односно да ли је имао довољно времена за припрему, из чега се састојао испит, којим током је ишло испитивање, какви су критеријуми теоријског, а какви практичног дела испита;
- трошкови – ко је плаћао трошкове обуке и целокупног процеса лиценцирања; уколико је фирма платила, да ли је нечим обавезала раднике, или је трошкове надокнадила смањењем зараде радника;

- мишљење испитаника о целокупном процесу обучавања и лиценцирања.

Циљеви истраживања

Циљ овог истраживања је идентификација кључних карактеристика процеса лиценцирања односно начина спровођења обуке у центрима за обуку, организације агенција за приватно обезбеђење и координације активности обуке са активностима на радном месту, као и начина спровођења испита. Циљ нам је и идентификација вредносних ставова, искуства и мишљења припадника приватног обезбеђења у процесу њиховог обучавања, полагања испита и издавања лиценце. Већ смо навели неке од проблема које су аутори уочили у досадашњим истраживањима: неослобађање од посла у данима похађања обуке, неблаговремено обавештавање о датуму полагања испита, питање носиоца трошкова обуке и испита. Истражићемо да ли су се ти проблеми јавили и у случајевима службеника које ћемо интервјуисати.

Резултати и дискусија

Резултати који су добијени применом полуструктурисаног експертског интервјуа помажу нам да идентификујемо различите добре и лоше стране процеса лиценцирања, недостатке, проблеме и начине њиховог решавања.

Обука

Питања која су испитаницима постављена, а која се тичу обуке, добијају различите одговоре о времену трајања обуке, раду током обуке и времену које протекне између обучавања и полагања испита. Ти одговори приказани су у табели 2.

Табела 2. Основни подаци о обуци

Испитаник	Присуство	Трајање обуке (бр. дана)	Рад током обуке	Време обучавања	Време полагања испита
1.	Ослобођен	/	/	/	/
2.	Углавном	21	Ноћне смене	2016. и 2017.	Јун 2017.

3.	Увек	18	Ослобођен	Феб. 2017.	Март 2017.
4.	Увек	14	Ноћне смене	Април 2016.	Мај 2016.
5.	Увек	14	Ноћне смене	Нов. 2016.	Дец. 2016.
6.	Углавном	14	Ноћне смене	2015.	2017.
7.	Увек	1	/	Јун 2017.	Дец. 2017.
8.	Ослобођен	/	/	/	/
9.	Углавном	18	Ослобођен	Август 2017.	Нов. 2017.
10.	Увек	60	Ноћне смене	Мај 2015.	Дец. 2016.
11.	Увек	14	Ослобођен	Окт. 2016.	Нов. 2016.

Као што видимо, два испитаника су била ослобођена обуке те за њих нису унети подаци. Први испитаник је завршио факултет² у области безбедности, док је осми испитаник војни пензионер па су обојица, сходно члану 12 Закона о приватном обезбеђењу, ослобођени обуке. Седми испитаник је изјавио да је обуку имао само један дан. То може бити последица нерегуларности у пословању правног лица за обезбеђење и центра за обуку који издаје потврду о завршетку обуке. Трајање обуке се разликује од случаја до случаја. Према изјавама испитаника, имамо распон од једног до шездесет дана обучавања. Ипак, обука најчешће траје од 14 до 18 дана.

Петоро испитаника је одговорило да су присуствовали свим часовима наставе, док њих троје то нису чинили увек.³ Од осам испитаника који су имали обуку у прописаном трајању, чак петоро је истовремено радило ноћу, а троје је ослобођено посла (табела 2). Сасвим је јасно да припадници обезбеђења који су радили ноћну смену (у пракси је то најчешће дванаесточасовна смена) нису били у стању да прате теоријски део наставе са потребном пажњом и концентрацијом, нити су били у физичком стању неопходном за учење и усвајање вештина самоодбране и развијања физичке снаге. Видимо да су шести и десети испитаник обуку завршили више од годину дана пре полагања испита па је остала недоумица зашто они нису раније полагали испит, поготово имајући у виду

² Испитаник је завршио *студије безбедности и криминалистике* на Факултету за правне и пословне студије Лазар Вркатић.

³ Тако други испитаник на питање о обавезности похађања наставе изјављује: „То кажу да мора, али нисмо баш сви увек ишли зато што смо радили истовремено. Радио сам у ноћној смени и ишао на предавања.“

обавезу завршетка лиценцирања до почетка 2017. и чешће организовање испита како се рок приближавао, као и обавезу организовања испита чим се пријави 15 кандидата, што је прописано Правилником.

Испит

Поред тога што период од обучавања до испита може утицати на квалитет испита и знање испитаника, кандидати су наилазили и на проблем са датумом полагања испита.⁴ Испитаници су изјавили да је обично у питању период од око седам дана, док је седми испитаник за испит сазнао само два дана пре полагања. То такође може утицати на спремност и знање кандидата на самом испит – појединим кандидатима није остављено довољно времена за припрему ни теоријског ни практичног дела испита.

О критеријумима који су на снази током полагања испита испитаници су говорили као о нечему што је снижено али неизоставно с обзиром на целокупну ситуацију.⁵

⁴ Одговарајући на питања о томе када му је јављен дан полагања први испитаник изјављује: „Јавили су ми у четвртак за уторак. Онда су ми у понедељак рекли да није сигурно, да би ми касније током дана, око 15–16 часова рекли да се ипак иде у уторак.“

⁵ Трећи испитаник је изјавио да је извлачио питања из четири области, а што се тиче самог испитивања рекао је: „Он ти мало помогне, у суштини је лагано. Људи су се уплашили али без потребе. На самоодбрани су доста падали, поготово они који се нису бавили спортом, а и многи забораве због паузе између обуке и полагања. Буде ту неко ко нам је држао обуку, покушава да помогне онима који не знају, али не може баш да им прича пред комисијом. По три-четири пута их враћају да понове па их тек онда оборе или им задају нешто друго. Самоодбрана је најтежа!“. Први испитаник изјављује: „Полагали смо нас четворица испред четири члана комисије, свако посебну област, и само се ротирали када завршимо једно питање. На практичном су нам задавали нешто од полуга, бацања, кретања, али то све нема смисла. Када неко не зна ништа, он му каже: „Удари левом! Удари десном! Колут напред! Прошао си!“. По речима шестог испитаника практични део испита је „најтежи, поготово старијим људима“, али када је он био нико није пао испит зато што „старијима гледају кроз прсте“. За време полагања седмог испитаника „пало је троје-четворо који су се измотавали. На теорији је члан комисије из Жандармерије оборио деведесет посто људи. Ко излази на испит други пут, иде пред другу комисију која више помаже да се положи.“

Кандидатима је дозвољено да замене питања, испитивачи им пружају помоћ, допуњују их и подсећају, а некада се иде и до те мере да се постави питање попут бројева телефона за хитне случајеве⁶. Самоодбрана је по њиховим речима оно што је најтеже положити на испиту и због чега већина пада испит, што је и разумно с обзиром на природу посла који обављају припадници приватног обезбеђења.

Трошкови обуке

Што се тиче трошкова обуке и издавања лиценце, испитаници су или имали договоре са послодавцима, који су те трошкове платили, или су их кандидати плаћали самостално.

Табела 3. Подаци о трошковима лиценцирања

Испитаник	Носилац Тг	Услов послодавца
1.	Послодавац	Наплатили умањењем зараде
2.	Самостално	/
3.	Послодавац	Уговор на пет година
4.	Послодавац	Наплатили умањењем зараде
5.	Послодавац	Део наплатили умањењем зараде
6.	Самостално	/
7.	Послодавац	Уговор на две године
8.	Самостално	/
9.	Делимично	Без обавезивања
10.	Послодавац	Без обавезивања
11.	Послодавац	Без обавезивања

Трећем испитанику је агенција платила све осим лекарског прегледа, али је раднике уговором обавезала да раде до краја 2021. године, дакле наредних пет година. Уколико раскину уговор у обавези су да исплате све трошкове лиценцирања фирми. Четврти испитаник је изјавио да му је послодавац платио све трошкове, а потом умањивао од зараде. Седмог испитаника је фирма, пошто је сносила трошкове лиценцирања, уговором обавезала на рад у

⁶ Једанаести испитаник такође наводи да је на испиту критеријум био веома низак: „Кад неко не зна баш ништа, питају га да ли зна бројеве за случај да се нешто деси –192, 193, 194!“

трајању од две године.⁷ Деветом испитанику је агенција покрила трошкове у износу од 10.000 динара док је остало сам платио, без обавезе о раду. Десетом и једанаестом испитанику послодавац је платио све трошкове лиценцирања и ничим их није обавезао.⁸

Анализом података о носиоцима трошкова лиценцирања утврђујемо неколико модела који постоје у пракси. Кандидат може самостално платити трошкове лиценцирања, што је у нашем случају урадило троје кандидата. Послодавац је осам пута учествовао у финансирању лиценцирања (од тога једанпут делимично). Агенције плаћају трошкове кандидату, а потом их надокнађују умањењем зараде радника, што је учињено у три случаја, или уговором обавезу раднике на рад код послодавца, што је учињено у два случаја. Такође, послодавци су тројици кандидата платили лиценцирање без обавезивања.

Мишљење

Када су упитани за мишљење о обуци и испиту, испитаници су генерално изјављивали да има позитивних ствари, да треба да се спроводи и да је корисно, али да су обука и испит недовољно стандардизовани, да нема довољно времена за обуку и да се своди на финансијску добит и поштовање процедуре.⁹ Истичу да је приватно обезбеђење озбиљан и одговоран посао и да процес лиценцирања треба да оспособи припаднике приватног обезбеђења у стручном и професионалном смислу, али да одређене околности (друштвене, системске и економске) то ометају.¹⁰

⁷ Прво полагање је платила агенција, али је, пошто је тада пао, други пут сам платио.

⁸ Једанаести испитаник је убрзо напустио посао и нису му тражили да исплати трошкове.

⁹ Трећи испитаник мисли да све може боље, да је шест дана предавања премало и да је градиво преобимно. Седми испитаник изјавио је да ствари не могу да се примене у пракси јер треба више година да би се све научило добро. У сваком случају закључује да „неке ствари треба да се знају јер не може било ко да ради тај посао“. Десети испитаник сматра да је раније (обучавао се 2015. а полагао 2016) процес лиценцирања био бољи, што доказује и чињеница да сада „дођу нови и стално питају како ово, како оно“.

¹⁰ Други испитаник изјављује: „У приватном обезбеђењу има доста озбиљних послова, попут обезбеђења аеродрома, и ова обука треба да оспособи за такав посао, али старијима само гледају кроз прсте.“ Додаје да трошкови обуке треба

Закључак

Предмет овог рада било је истраживање процеса лиценцирања припадника и кандидата за приватно обезбеђење у Републици Србији. Ту спадају обучавање у центрима за обуку, полагање испита пред комисијом Министарства унутрашњих послова и издавање лиценце. У истраживању је примењена техника полуструктурисаног експертског интервјуа обављањем усменог разговора са припадницима приватног обезбеђења. Упитник се састојао из тематских области које се тичу обучавања, полагања испита, трошкова лиценцирања и мишљења испитаника о целокупном процесу. То нам је помогло да идентификујемо кључне карактеристике процеса лиценцирања у Србији. Проблеми који се јављају приликом процеса лиценцирања јесу: истовремени рад (најчешће ноћни) и похађање обукетоком дана, изостајање са часова (питање је и да ли се у одређеним случајевима обука уопште одржава), снижени критеријуми на испиту и питање носиоца трошкова лиценцирања. Процес лиценцирања показује и добре стране. С обзиром да је, по изјавама испитаника, практични део испита најтежи, он подстиче развијање вештина савлађивања отпора и самоодбране као и физичке снаге припадника обезбеђења. Теоријским делом обуке и испита стиче се неопходно знање из домена безбедносних наука, правних прописа и права која имају службеници приватног обезбеђења. Целокупни процес подстиче и развијање безбедносне културе и жељу за усавршавањем.

На основу резултата овог истраживања могуће је истаћи неколико препорука за ефикасније функционисање процеса лиценцирања. Оно би се могло остварити појачаном контролом у центрима за обуку у погледу спровођења прописаног фонда часова и

да буду мањи како би комисија била довољно строга, јер овако зна да људи који раде у обезбеђењу немају довољно новца за поновна полагања. Четврти испитаник каже: „Код нас у Србији фирме воде људи који су гладни пара, а службенике обезбеђења гледају као псе. Једино у Београду се то боље организује. Све је то до руководства. Само себи стављају паре у џеп.“ Пети испитаник закључује да је премало времена за обуку и да треба дати људима слободно макар месец како би се фокусирали на обуку. Додаје: „Предавачи треба да буду посвећенији. У реду је то што нико ко је осуђиван не може да добије лиценцу. Мада, знам неке који раде као шефови и у патроли, а осуђивани су и немају лиценцу.“

тема које се обрађују и постојања адекватних услова и опреме, контролом самих предавача, присуства кандидата и њиховог рада током похађања обуке. Контролу би требало да спроводи МУП. Испит би требало да се одржава чешће и да се унапред (минимум око 30 дана) истакну време и место полагања, нпр. на интернет страници МУП-а (<http://mur.rs/wps/portal/sr/>), која је лако доступна свима. То би кандидатима омогућило правовремено обавештење ради припремања за полагање. Чешће организовање испита би смањило и број кандидата који полажу у једном дану, што би испитивачима пружило више времена за испитивање сваког кандидата, олакшало рад и омогућило остваривање потребног критеријума.

На крају, напомињемо да ово истраживање има ограничења. Реч је о квалитативном истраживању које са собом носи одређене методолошке и опште проблеме. Оно нам неће дати јасан преглед стања као што би то урадило квантитативно истраживање. Испитаници често неће бити у стању да прецизно одговоре на сва постављена питања јер нису имали искуства или се не могу сетити детаља. Због тога смо и одлучили да разговоре обавимо техником полуструктурисаног интервјуа који ће испитаницима пружити одређену слободу у разговору и из којег ћемо извући што више информација о предмету рада. Потом, испитаници који чине узорак у овом истраживању не представљају репрезентативни узорак приватног обезбеђења у Србији. У демографском смислу, испитаници живе и раде на територији Београда и Ниша. Такође, једанаест испитаника чини мали узорак на основу којег нећемо доносити генералне закључке које бисмо дефинитивно везали за стање у процесу лиценцирања.

Имајући у виду резултате добијене овим истраживањем, надамо се да ће оно подстаћи даља истраживања у овој области и целокупном сектору приватне безбедности, као и да ће бити од помоћи научном, стручном и практичном раду у процесу лиценцирања службеника приватног обезбеђења.

Литература

1. Baljak, M. (2015). Uloga privatnih bezbednosnih agencija u 21. Veku. *Defendologija*, 18 (36): 22-30.

2. Лабовић, Д. (2015). *Приватна безбедност у Републици Србији – правни аспекти и компаративна искуства*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу (Докторска дисертација), Крагујевац.
3. Лабовић, Д. (2017). Нормативна регулатива приватне безбедности Републике Србије – достигнућа и перспективе. *Безбедност*, 59 (1): 115-136.
4. Litavski, J. (2012). Izazovi privatnog sektora bezbednosti u novom veku. *Novi vek*, 4: 11-23, <https://www.ceas-serbia.org/images/tromesecnik/Novi-vek-broj-2.pdf>, доступан 08. 07. 2018.
5. Никач, Ж., Корajлић, Н., Аhiћ, Ј., Већiroвић, М., (2013). Правна регулатива приватне безбедности на просторима nekadaшnje SFRJ, sa osvrtom na promene u Srbiji. *Kriminalističke teme*, 18(3-4): 27-52.
6. Petrović, P. (2016). *Anatomija propalog licenciranja privatnog obezbeđenja*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku. Beograd.
7. Petrović, P., Milošević, M., (2016). Sukob interesa – Bivši i sadaшnji pripadnici policije u poslovima privatnog obezbeđenja u Srbiji. *Privatno obezbeđenje u praksi – studije slučaja iz jugoistočne Evrope*, 109-118. http://www.bezbednost.org/upload/document/privatno_obezbedjenje_u_praksi_-_studije_slucaja_i.pdf, доступан 19. 12. 2017.
8. *Правилник о ближим условима које морају да испуне правна и физичка лица за спровођење стручне обуке за вршење послова приватног обезбеђења*, Службени гласник Републике Србије, бр. 117/2014.
9. *Правилник о ближим условима за издавање овлашћења за спровођење обуке за вршење послова приватног обезбеђења и редарске службе*, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2019.
10. *Правилник о начину полагања стручног испита за вршење послова приватног обезбеђења, висини трошкова организовања и спровођења испита и садржини и начину вођења евиденција*, Службени гласник Републике Србије, бр. 28/2015.

11. *Правилник о програмима и начину обављања стручне обуке за вршење послова приватног обезбеђења и редарске службе*, Службени гласник Републике Србије, бр. 15/2019.
12. *Правилник о програмима и начину спровођења обуке за вршење послова приватног обезбеђења*, Службени гласник Републике Србије, бр. 117/2014.
13. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 104/2013, 117/2014, 28/2015, 42/2015, 87/2018.
14. *Закон о основама друштвене самозаштите*, Службени гласник Републике Србије, бр. 39/73.
15. *Закон о предузећима*, Службени лист СРЈ, бр. 29/1996, 33/1996, 29/1997, 59/1998, 74/1999 и 36/2002.
16. *Закон о престанку важења одређених закона и других прописа*, Службени гласник Републике Србије бр. 18/93.
17. *Закон о раду*, Службени гласник Републике Србије, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014, 13/2017 – одлука УС, 113/2017 и 95/2018 – аутентично тумачење.

Licensing process of private security officers in the Republic of Serbia

***Abstract:** Legal laws which regulate private security sector in the Republic of Serbia have arrived after twenty years of legal vacuum in this area, and they have been the object of expectations of many private security experts and practitioners in Serbia. They regulate the licensing process of private security officers. Aim of this research was to identify key characteristics of the licensing process which implies training course in licensed training centers, exam in front of the commission of the Ministry of Internal Affairs and, finally, licensing. The aim was also to identify values points, experiences and opinions of private security officers and candidates in the process of their course, exam and licensing. That was the reason to use the method of a semi-structured interview in our qualitative research. We interviewed eleven respondents - private security officers who are working or have worked for eight different private security agencies in the Republic of Serbia. They all have a license which is regulated with new Private security law. Research helps us to identify key problems in the*

licensing process. Candidates who are working in some private security agencies are not free from the job days during the course. They work night shifts and then go to the training center or go to work after classes. Also, there is the question of meeting fund of the course hours and whether all candidates go to the course at all. The criteria were lowered at the exam, and there is a problem of funding licensing process. Some of the candidates are paying their course by self, some are financed by the employer. In that case, the employer refunds it in the future or candidate have a contractual obligation to work with that employer in the future. Licensing process has its good sides as well. Candidates gain knowledge in security sciences, law and their rights. They are developing skills of self-defense and overcoming the resistance and developing their physical strength. The development of security culture is encouraged as well as a desire for improvement of security sector officers and candidates.

Key words: *private security, licensing process, private security officers, candidates, interviews, experiences, opinions.*

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт TimesNewRoman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов –bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до три стране.

Рукописи се достављају Уредништву у електронском облику, у формату Word-а. Имена аутора, назив и седиште институција у којима раде, наводе се пре наслова рада, а контакт подаци, адреса или е-адреса даје се у напомени при дну прве странице чланка.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt –bold, текст 12pt –italik). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекта или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., неопходно је Уредништву доставити квалитетно припремљене

прилоге у електронском облику одвојено од рада (препоручује се да се прилози прво експортују у посебан фолдер, а потом импортују у текст и шаљу уз рад одвојено како би сачували графички квалитет). Табеларни и графички прикази требало би да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-и и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе ...*) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табulatorом након знака интерпункције – дветачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013a), (Милојковић, 2013b) итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса (<http://www...>) и, због сталне измене www окружења, датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као једанодначина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
Законски прописи	<i>Закон о полицији</i> , Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Аутори би уз рад требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, е-mail, број телефона, фотокопију личне карте и чековне картице. Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, е-mail: upobr@mup.gov.rs

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора, односно, дасе у часопису „Безбедност“ коауторски могу објављивати само оригинални научни радови.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“
Доц. др Божидар Оташевић